

MENARA Final Raporları

No. 2, Mart 2019

ORTA DOĞU VE KUZEY AFRIKA'NIN GELECEK SENARYOLARI

**Edgar Göll, Silvia Colombo
ve Eduard Soler i Lecha**

Bu projeye, Avrupa Birliği'nin Horizon 2020 Araştırma ve Yenilik programının 693244 sayılı hibe sözleşmesi çerçevesinde finansman kaynağı sağlanmıştır.

İÇİNDEKİLER

1. Senaryolar: ne için?	p. 3
2. Senaryolar: nasıl?	5
3. Geleceğe ilişkin algılar: umut ve hayal kırıklığı	6
3.1 Kapsamlı riskler listesi	6
3.2 Farklılıklar bölgesi ve uyumsuz beklentiler	10
3.3 Çok aktörlü bir oyun	13
4. 2025 senaryoları	16
4.1 Kısıtlı doğal kaynaklar: su, gıda ve iklim değişikliğinin etkileri	16
<i>Gıdada dışa bağımlılık ya gıda güvensizliği anlamına gelmiyorsa?</i>	17
4.2 Petrol hala önemli- ancak karbonsuzlaştırma durdurulamaz	19
<i>Peki ya Fas yenilenebilir enerjide lider olursa?</i>	21
4.3 Sosyal sözleşme tehlikede: göz önünde yaşanan eşitsizlikler	22
<i>Peki ya kadınların güçlendirilmesi bir slogandan daha fazlasıysa?</i>	25
4.4 Parçalanmış toplumlar: kutuplaşma ve çoğulculuk	26
<i>Peki ya Irak bir rönesans yaşıyorsa?</i>	29
4.5 Saldırgan otoriterizm: kontrol, baskı ve bilgi kirliliği	31
<i>Peki ya gençliğin umutları dijital medyadaysa?</i>	33
4.6 Askerileştirilmiş ve acımasızlaştırılmış bir bölge	34
<i>Suriye yeniden inşa sürecinden uzlaşma sürecine geçerse ne olur?</i>	39
4.7 Dış güçlerin müdahalesi ve küresel hedeflerin yeni dengesi	40
<i>Peki ya Afrika bir fırsat ve öncelikli bir ortak olarak görülürse?</i>	43
5. 2050 senaryoları	45
5.1 Durdurulamayan iklim değişikliği	45
5.2 Petrol sonrası dünya	46
5.3 Kentleştirilmiş bir bölge	47
5.4 Dijitalleşme ve otomasyon	48
5.5 Dindarlık, bireyselleşme ve vatandaşlık	49
5.6 Güçlü veya şahin devletler	50
5.7 Bugünün çatışmalarının etkilerini yönetmek	51
5.8 Çin: eşitler arasında birinci	52
5.9 Oyunun kurallarını değiştiren Afrika	53
2.10 Avrupa ve MENA bölgesi: bir aile meselesi	54

ORTA DOĞU VE KUZEY AFRIKA'NIN GELECEK SENARYOLARI

Edgar Göll, Silvia Colombo ve Eduard Soler i Lecha¹

Katkıda bulunanlar: Martin Keulertz, Emanuela Menichetti, Jordi Quero, Cristina Sala, André Uhl, Eckart Woertz ve Jakob Zwiers

ÖZET

Senaryolar, günümüzdeki eylemlerin gelecekte nasıl çarpıcı derecede farklı sonuçlara yol açabileceğini gösterebilen gelecek kurgularıdır. Dolayısıyla, strateji belirlerken yol gösterip geleceği şekillendirmek açısından faydalı araçlardır. Bu rapor, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya (MENA) ilişkin kısa (2025) ve uzun vadeli (2050) olmak üzere iki farklı senaryo ortaya koymaktadır. İlk senaryo, Nisan 2016–Mart 2019 döneminde yürütülen araştırmaların çıkarımlarına dayanan ve bölgedeki mevcut eğilimlerin olağan seyrinde geliştiğini ortaya koyan senaryodur. Bu çıkarımlar, daha fazla çatışmaya ve çekişmeli devlet-toplum dinamiklerine, bölgesel parçalanmalara ve değişen ağırlık merkezlerine, bölgenin küresel rekabetlerle iç içe olmasına ve yıkıcı sosyo-ekonomik eğilimlerle beraber çevresel uluslararası eğilimlere işaret ediyor. Raporunda ayrıca, söz konusu eğilimlerin tersine çevrilebileceği belirli alanlardaki veya ülkelerdeki çeşitli alternatiflere, farklı yollara sapabilecek belirli sektörlerle/ülkelere ve bunların nasıl gerçekleşebileceğine işaret ediliyor. Bunun ardından, bölgenin geleceğini ve bölgenin dünya ile ilişkisini kaçınılmaz olarak şekillendirecek bazı büyük çaplı eğilimler saptanarak 2050'ye yönelik uzun vadeli senaryolar çiziliyor. Ayrıca, seçilen her sorunun neden kayda değer olduğu açıklanırken bölgedeki riskleri ve fırsatları kapsayan kurgulanmış senaryolar sunuluyor.

1. SENARYOLAR: NE İÇİN?

Gelecek kurguları olan senaryolar, tahmin veya öngörü olarak değerlendirilmemelidir. Senaryolar, kalıpların dışına çıkarak alternatifler hakkında düşünebilme kabiliyetimizi artırarak, stratejilere kılavuzluk ederek geleceği şekillendirmeye yardımcı olabilir. Ayrıca; toplumsal bir sistemi, bu sistemin yapılarını, temel faktörlerini, iktidarları, ilişkileri ve ilgili diğer konuları açıklayabilir. Mevcut kurgu ve beklentilerin bugün alınacak kararlar ve önerileri belirliyor olması açısından senaryolar büyük önem taşır. Bugün alınacak kararlar gelecekte yaşanacak gelişmeleri, farklı yollar ve alternatif gelecekler arasındaki seçimi etkileyecektir. Karşit senaryolar tanımlı gereği aydınlatıcıdır: belirli bir grubun göz önünde bulundurmaya hazır olduğu (veya zaman içinde olacağı) gelecekteki gelişmeleri, koşulları ve toplumsal şartları tarif edip örneklerle anlaşılır hale getirirler. Senaryoların ifade ve açıklama biçimleri, gelecekteki çeşitli olasılıklara dair esnek ve yaratıcı cevaplar sunabilir. Ve belki henüz beklenilmeyen ama gelecekte büyük çaplı etkiler yaratabilecek

¹ Edgar Göll, Berlin'deki Institute for Future Studies and Technology Assessment'ta (IZT) (Gelecek Çalışmaları ve Teknoloji Değerlendirmesi Enstitüsü) Future Studies and Participation (Gelecek Çalışmaları ve Katılım) kümelenmesinde Araştırma Bölüm Başkanı olarak görev yapmakta ve Free University of Berlin'de (Berlin Özgür Üniversitesi) dersler vermektedir. Silvia Colombo, Istituto Affari Internazionali (IAI) (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü) akademik kadrosunda yer alan kıdemli bir akademisyendir. Eduard Soler i Lecha, Barcelona Centre for International Affairs'de (CIDOB) (Barcelona Uluslararası İlişkiler Merkezi) Kıdemli Araştırmacı olup, MENARA projesinin Bilimsel Koordinatörüdür.

gelişmelere bugünden hazırlanılmasına yardımcı olabilirler. Gelecekte ortaya çıkabilecek kırılma noktaları –, yıkımlar ve radikal değişimlere yol açabilecek durumlar – vurgulanırsa, ufukta beliren önemli olaylara dair erken uyarı sinyali görevi görebilirler. Özetle, senaryolar, günümüzdeki eylemlerin gelecekte nasıl çarpıcı derecede farklı sonuçlara yol açabileceğini gösterebilen gelecek kurguları olması sebebiyle geleceği yönetip şekillendirmek açısından fayda sağlayabilirler.

Bu rapor, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya (MENA) ilişkin kısa (2025) ve uzun vadeli (2050) olmak üzere iki farklı senaryo ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, henüz inşa edilmekte olan geleceğe dair görüşleri kuvvetlendirip bölgede belirli meselelerde yaşanan değişim süreçlerini aydınlatmayı amaçlamaktadır. Bu raporda, Nisan 2016–Mart 2019 döneminde yürütülen araştırmaların çıkarımlarına dayanan ve bölgedeki mevcut eğilimlerin olağan seyrinde gelişmesi durumunda 2025 yılında ortaya çıkacak temel senaryo sunulmaktadır. Bu çıkarımlar, daha fazla çatışmaya ve çekişmeli devlet-toplum dinamiklerine, bölgesel parçalanmalara ve değişen ağırlık merkezlerine, bölgenin küresel rekabetlerle iç içe olma durumuyla beraber yıkıcı sosyo-ekonomik ve çevresel uluslararası eğilimlere işaret ediyor. Çevresel bozulma, enerji dönüşümü, eşitsizlikler, bölünmüş toplumlar, otoriter rejimler, çatışmalar ve dış güçlerin müdahalesi gibi konulara rapor kapsamında yer verilmiştir. Raporda ayrıca, mevcut eğilimlerden hiçbirinin tersine çevrilememesi durumunda bölgede neler olabileceği de irdelenmektedir. Bunun en muhtemel eğilim olduğunu düşünenlere, etkileri hafifletme ve risk kontrol stratejileri tasarlamaları tavsiye edilmektedir. Bu tavsiye, 2016 Avrupa Küresel Stratejisinde ortaya konan dayanıklılığı geliştirme fikri ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Bununla birlikte, raporda, bunun olası tek gelecek olmadığı ve bölge toplumları veya Avrupa Birliği tarafından kesinlikle arzulanmadığı varsayılmaktadır. Tam da bu yüzden raporda, söz konusu eğilimlerin tersine çevrilebileceği belirli alanlardaki/ülkelerdeki çeşitli alternatif yollara, farklı yolları tercih edebilecek sektörlere/ülkelere ve bunların nasıl ve kimler tarafından gerçekleştirilebileceğine de işaret edilmektedir (“Odak Senaryoları”). “Peki ya...” ifadesiyle formüle edilen bu zihin egzersizleri, beklenmedik durumlara ve dönüştürücü eylemlerle dönük, kanıta dayalı politikalara yer olduğuna işaret ediyor.

Raporda ayrıca 2050'ye dönük uzun vadeli senaryoların da ana hatları belirleniyor. O tarihte belirli bir ülkede kimin iktidarda olacağına ya da ekonomik göstergelerin gelişip gelişmeyeceğine dair öngörülerde bulunmak nafia bir çaba olsa da bölgenin geleceğini ve dünyayla ilişkisini kaçınılmaz olarak şekillendirecek bir dizi megatrendin (büyük çaplı eğilimin) belirlenmesi mümkündür. Bu eğilimlerden bazıları, demografik değişimler gibi, göreceli olarak kesindir, bazıları ise daha ziyade siyaset ve iktidar mücadelelerine bağlıdır. Megatrendler, tersine çevrilmesi pek mümkün görünmeyen ve en azından bir nesil boyunca süren, büyük etkiler yaratan gelişmelerdir. Bu kavram, Fernand Braudel tarafından ortaya atılan *longue durée* (uzun süreç) kavramıyla bir derece benzerlik göstermektedir. Braudel'in uzun süreci, yalnızca sosyo-ekonomik döngüleri ve yapısal krizleri açıklamakla kalmaz, aynı zamanda “eski düşünce ve eylem tutumlarının dirençli olduğunu, kolay bırakılmadığını ve bazen mantığa tamamen karşı koyduğunu” anlatır. Bu bağlamda, rapor, 2050'ye kadar bölgeyi şekillendirmesi muhtemel olan 10 temel sorunu tanımlamaktadır: iklim değişikliği, dijitalleşme, dindarlık, kentleşme, karbonsuzlaştırma, devletin rolü, bugünün çatışmaların etkileri, Çin'in küresel bir güç olarak gelişmesi, MENA bölgesi ile Avrupa arasındaki yoğun bağlantılar ve Afrika'nın artan rolü. Bu zihin egzersizinin amacı, yalnızca bölgeyi değil, aynı zamanda bölgeye yönelik bugünden 2050'ye kadarki politikaları da kaçınılmaz olarak şekillendirecek sorunları öngörmektir. Bahsedilen zaman dilimleri neredeyse iki kuşak uzaklıkta

olduğundan, alışlagelmiş anlatıların ötesinde alternatif fikirlere de yer verilmiştir. Seçilen her sorunun neden kayda değer olduğu açıklanmakta ve bölgedeki riskleri ve fırsatları kapsayan kurgulanmış senaryolar sunulmaktadır. Önümüzdeki otuz yılda bu sorunların neden çok fazla enerji ve kaynağa mal olacağını öngörebilsek de megatrendlerin sadece tek bir yönde şekilleneceği sonucuna varmak yanıltıcı olacaktır. Bu gerçek, karar vericileri ve paydaşları, değişimin mümkün olduğu ve şu andan itibaren atılacak adımların bölgeyi farklı bir geleceğe yönlendirebileceği fikrini benimsemeleri konusunda ikna etmelidir.

2. SENARYOLAR: NASIL?

Bu zihin egzersizinin ayırt edici özelliklerinden birisi; konular, eğilimler, kilit aktörler, kritik bağlantılar, riskler ve fırsatların tanımlanmasında çok disiplinli bir araştırma projesinin sonuçlarına ve özellikle ilgili kişi ve paydaşların olası- geleceklere dair algılarına dayanmasıdır. Araştırma verileri, yüz yüze görüşmeler, Delphi anketi ve odak grup toplantıları gibi çeşitli yollarla derlenmiştir. 2017 ve 2018 döneminde MENARA projesi kapsamında hükümet ve muhalefet temsilcileri, kamu görevlileri, güvenlik kuvvetleri mensupları, uluslararası ve bölgesel örgütlerdeki görevliler, özel sektör üyeleri, aydınlar, uzmanlar ve sivil toplum aktivistlerinin de aralarında bulunduğu farklı alanlardan ilgili aktörlerle 269 görüşme gerçekleştirildi. Bu görüşmelerin çoğu Mağrip (Kuzeybatı Afrika bölgesi), Levant (Doğu Akdeniz ülkeleri), Körfez ülkeleri, Türkiye, Mısır ve İran'ı kapsayan MENA bölgesinde yapıldı. Suriye, Libya ve Irak gibi çatışmalar yaşanmış veya yaşanmakta olan ülkelerde de görüşmeler yapıldı. Yemen hakkında ise, Avrupa ve Orta Doğu'daki Yemen diasporası üyeleriyle görüşüldü. Dış aktörlerin bölgenin geleceğine yönelik bakış açılarını derlemek amacıyla da komşu ülkelerde (Mali) ve Avrupa, Rusya, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı görüşmeler gerçekleştirildi. Görüşmecilere, önümüzdeki yıllar için ciddi tehdit veya fırsat olarak gördükleri durumları nasıl algıladıkları ve bölgeyi şekillendirmesi en muhtemel aktörler hakkında çeşitli sorular yöneltildi.

Raporun hazırlanma sürecinde, görüşmelerin notları ve bölgeden gelen veya bölgede bulunan 71 uzman ile yapılan Delphi anketi sonuçları birleştirildi. Delphi tekniği, uzun vadeli öngörü ve söylemsel analiz konusunda kanıtlanmış bir yöntemdir. Bu yöntemle, yüksek düzeyde belirsizlikle başa çıkılabilir ve uzmanların dahil olduğu kademeli bir iletişim süreciyle oldukça karmaşık meseleler ele alınabilir. MENARA projesi kapsamında yürütülen Delphi anketi, bölgenin olası geleceğine dair idealleştirilmiş vizyonlara (ilgi düzeyi, olasılık, yeterli çözümler vb.) dayanan taslak fikirler sunarak katılımcıları gündelik kalıplaşmış bakış açılarını bir kenara bırakmaya davet ediyordu. Delphi anketi sorularının çoğunda katılımcılardan gelişmeleri hem 2025 hem de 2050 için değerlendirmeleri ve gerektiğinde bu bölgelerin farklı yörelerindeki etkileri ayırt etmeleri istendi. Bu çalışmalar, İstanbul ve Roma'da düzenlenen paydaş toplantı ve belirli alt bölgelerin özgün nitelikleri ve dış aktörlerin rolleri üzerine derinlemesine ve ileriye dönük tartışmaların gerçekleştiği Rabat, Beyrut ve Brüksel'deki üç odak grubu ile tamamlandı. Bu raporda ayrıca, MENA bölgesindeki veya bölgenin belirli bölümlerindeki megatrendler ve olağan eğilimler hakkında önceden kaleme alınmış olan 58 gelecek analizinin değerlendirmeleri de dikkate alınmıştır.

Bu ileriye dönük zihin egzersizi esas itibarıyla yukarıda belirtilen araştırma teknikleriyle toplanan algılara dayanmaktadır. Dolayısıyla, raporun ilk bölümünde, yoğunluk veya olasılık açısından büyük oranda fikir birliğine varılmış unsurlarla beraber aynı zamanda algıların bölgesel, sektörel veya

cinsiyete ve kuşağa dayalı faktörlere göre farklılık gösterdiği konular özetlenmeye çalışılmıştır. Sonraki kısımda 2025'e yönelik temel senaryo ile belirli meseleler veya ülkeler açısından alternatif gelecekler yer almaktadır. Rapor, zaman dilimini 2050'ye kadar genişleterek sona ermektedir. Delphi anketi katılımcılarından birinin belirttiği gibi, 2025 "bizden yalnızca bir adım ötede; o günkü manzarayı belirleyecek olan şu anki dinamikler." Buna karşılık, 2050'ye dönük gelecek tasavvurları kurmak, mümkün olanın kapsamını genişletmektedir. Sonuç olarak bu da mevcut eğilimleri tersine çevirmeyi ve uyum, işbirliği ve bölgenin küresel yapıcı dinamiklerle iç içe olma durumunu geliştirmeyi amaçlayan yenilikçi politika ve eylemleri devreye sokmak için gereken ilham ve iştahı sağlayabilir.

3. GELECEĞE İLİŞKİN ALGILAR: UMUT VE HAYAL KIRIKLIĞI

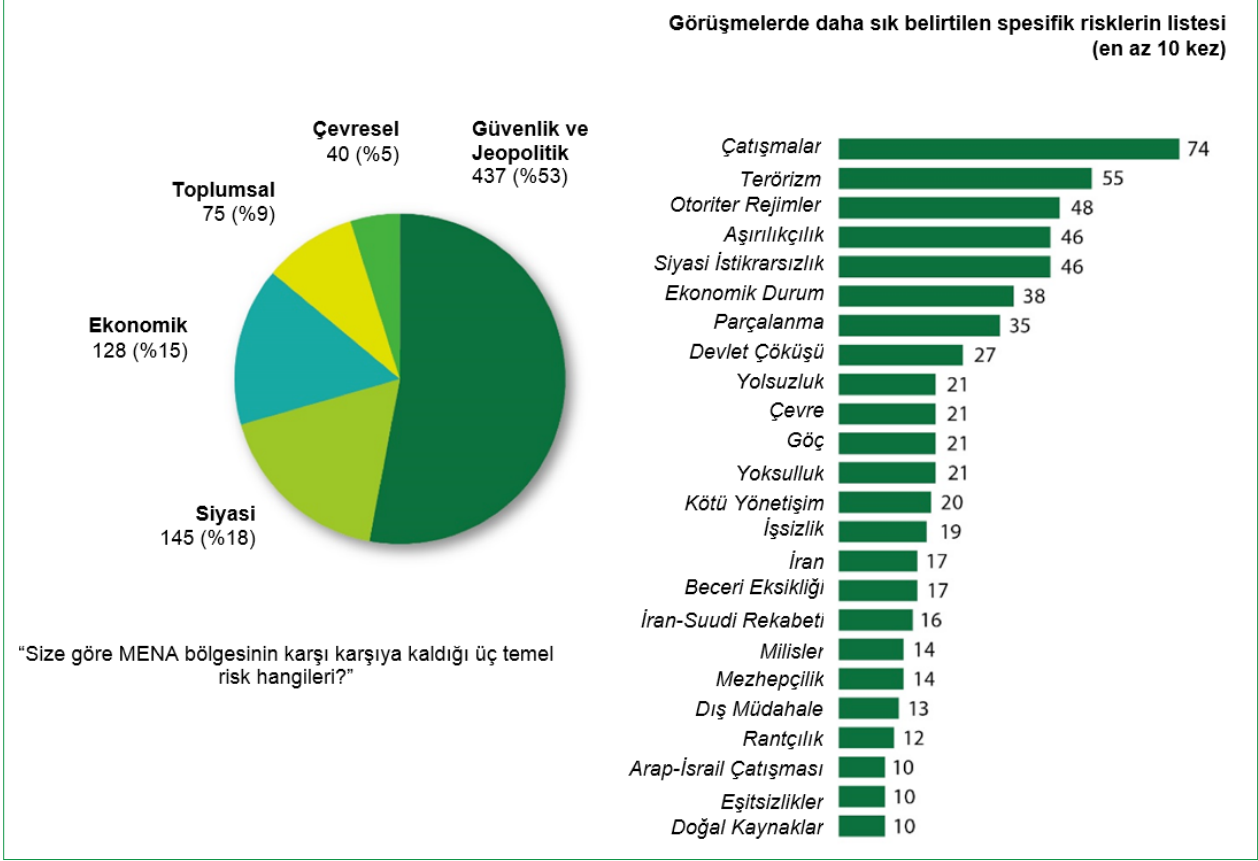
Önceki bölümde belirtildiği gibi, araştırma kapsamında farklı tekniklerin (ikili görüşmeler, Delphi anketi ve odak grupları) kullanılması, bölgenin olası geleceği ile bölgedeki toplumların/ devletlerin karşılaşacağı başlıca zorluklarla ve aynı zamanda küresel aktörlerin bölgeye bakış açılarını şekillendirecek meselelerle ilgili kapsamlı bir algı örneklemini toplanmasını sağlamıştır. Bu algılar şu şekilde özetlenebilir : (1) risklerin yoğunluğu ve miktarı fırsatlardan daha fazladır; (2) umut ve hayal kırıklığı seviyeleri eşitsiz bir şekilde dağılmıştır: bazı bölgelerdeki katılımcılar diğerlerinden çok daha iyimserken, uzmanlar belirli bölgelerde veya zaman dilimlerinde farklılaşan dönüşümler (ve farklı risk dağılımları) beklemektedir; ve (3) bölgenin geleceği bir avuç aktör tarafından değil, yerel aktörleri de kapsayan geniş bir grup tarafından şekillendirilecek ve ağırlık ciddi ölçüde bölgesel güçlere kayacaktır.

3.1 KAPSAMLI RİSKLER LİSTESİ

Projenin veri toplama safhasında görüşülen kişiler, odak grupları ve paydaş toplantıları katılımcıları, bölgenin geleceğini şekillendirebilecek bir risk listesi hazırlamanın kolay olduğunu düşünüyorlardı. MENA bölgesinde yüksek seviyede bir şiddetin olacağı görüşü hakimdi. En çok bahsedilen risk olarak çatışmalar öne çıkarken bunu terörizm izledi. Aynı zamanda, otoriter rejimler ve siyasi istikrarsızlık gibi siyasetle ilgili risklerin ve kırılğan ekonomik durumun görüşmeciler tarafından olası dengeleştirici faktörler olarak tanımlandığının da altını çizmemiz gerekir.

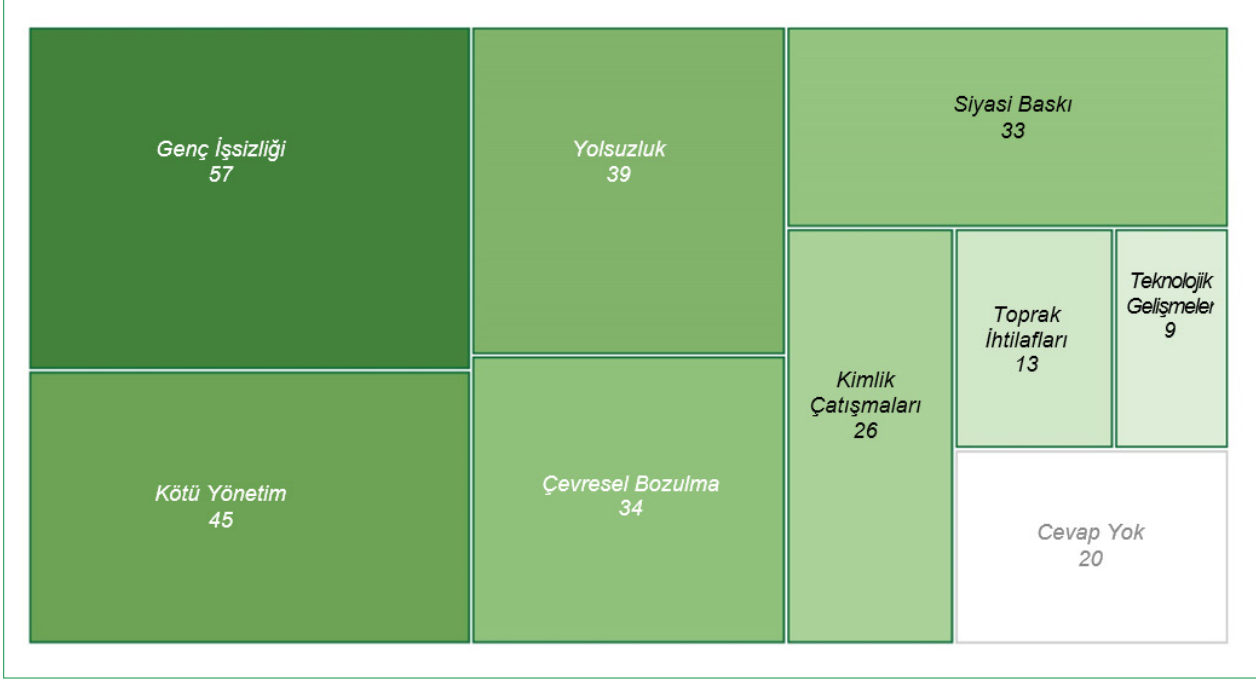
Bu tablo, MENARA Delphi anketine katılan 71 uzmanın değerlendirmesiyle tamamlanabilir. Katılımcılardan, 2025 yılına kadar MENA bölgesinde toplumsal huzursuzluğu artıracak faktörleri etkileri ve olasılıklarına göre seçmeleri istendi. En dikkat çekici dört faktör genç işsizliği, kötü yönetim, yolsuzluk, siyasi baskı ve çevresel bozulma olarak ortaya çıktı. Katılımcıların birçoğu verdikleri yanıtlarda, çatışma riskini ve çatışmanın yıkıcı etkilerinin önemli ölçüde arttıran tek bir unsur olmadığını, bunun bahsi geçen tüm unsurların kombinasyonunun bir sonucu olduğunu dile getirdiler.

Şekil 1 | MENA bölgesine dair algılanan başlıca riskler

Barcelona Uluslararası İlişkiler Merkezi (CIDOB) tarafından hazırlanmıştır.
Kaynak: Yüz yüze görüşmelerin toplu ve kümelenmiş sonuçları.

Şekil 2 | MENA bölgesinde 2025 yılına kadar toplumsal huzursuzluğu artırması olası faktörler

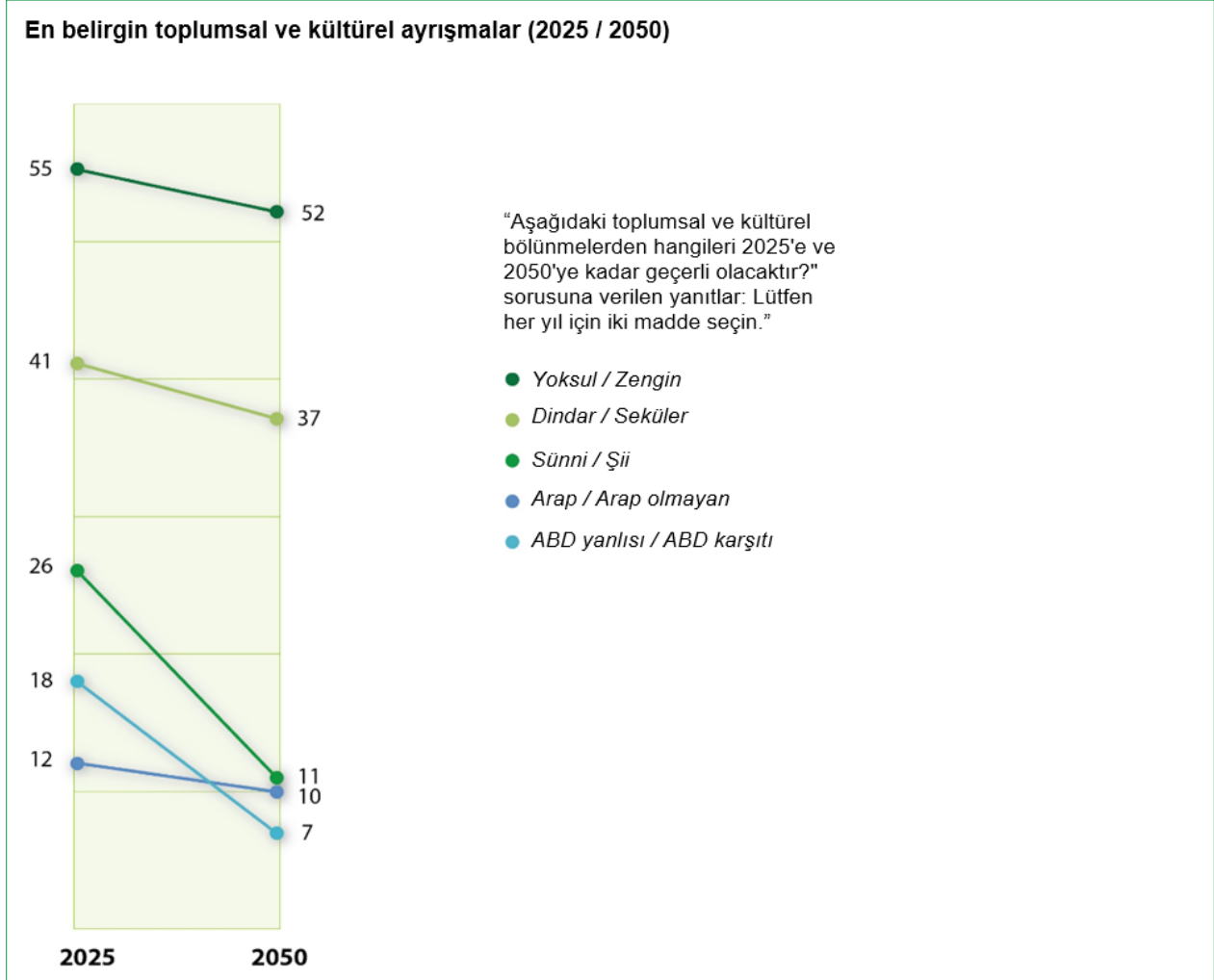

Barcelona Uluslararası İlişkiler Merkezi (CIDOB) tarafından hazırlanmıştır.
Kaynak: MENARA Delphi Anketi.

Görüşmelerde, katılımcılardan bu bağlamdaki risk ve fırsatları belirtmeleri istendi. Bu sayede katılımcıların umut seviyeleri de ölçülebildi. Bu ölçümü yapabilmek için, yanıtlar şu şekilde kodlandı: açık bir şekilde "fırsat olmadığını" belirtenlere veya herhangi bir fırsattan bahsetmeden yalnızca riskleri listeleyenlere "0"; bahsedilen risk sayısı, fırsat sayısından fazla ise "1"; belirtilen risk ve fırsat sayısı eşitse "2"; risklerden daha yüksek sayıda fırsattan söz edildiğinde "3"; ve sadece fırsatlardan bahsedip risklerden hiç söz açmayanlar için "4" puan verildi. Bunun sonucunda, örneğimizdeki ortalama umut düzeyi 1,29 çıktı. Bu sonuç karamsarlığa daha yakın olsa da içinde umut parçacıkları barındırıyor. Yanıtların cinsiyet, görüşmelerin yeri ve mesleki profile göre önemli ölçüde farklılık gösterdiğini belirtmekte yarar var. Umut düzeyinin biraz daha yüksek olduğu gruplar; İran (2,13), Körfez ülkeleri (1,74) ve Mağrip (1,48) iken, aynı zamanda kadın katılımcılar arasındaki oran 1,65 ve özel sektördeki oran 1,95 olarak ölçülmüştür. Buna karşılık, karamsarlığın en yüksek olduğu gruplar; 0,88 ile Mısır ve 0,94 ile politikacılar ve kamu görevlileri olmuştur.

Son olarak, MENARA projesinin temel sonuçlarından biri bölgenin gittikçe artan bir parçalanma sürecinden geçeceği ve bu da başlıca riskler arasında 7. sıradadır. Bu bağlamda Delphi anketinde uzmanlara, gelecekte daha belirgin olabilecek fay hatları ve kırılmalar da soruldu. Zengin ve fakir arasındaki uçurum ile dindar ve seküler kesimler arasındaki kırılma en belirgin ve kalıcı bölünmeler olarak görülürken mezhepçilik ile ABD yanlıları ve karşıtları arasındaki kutuplaşmanın uzun vadede zayıflayacağı düşünülmektedir.

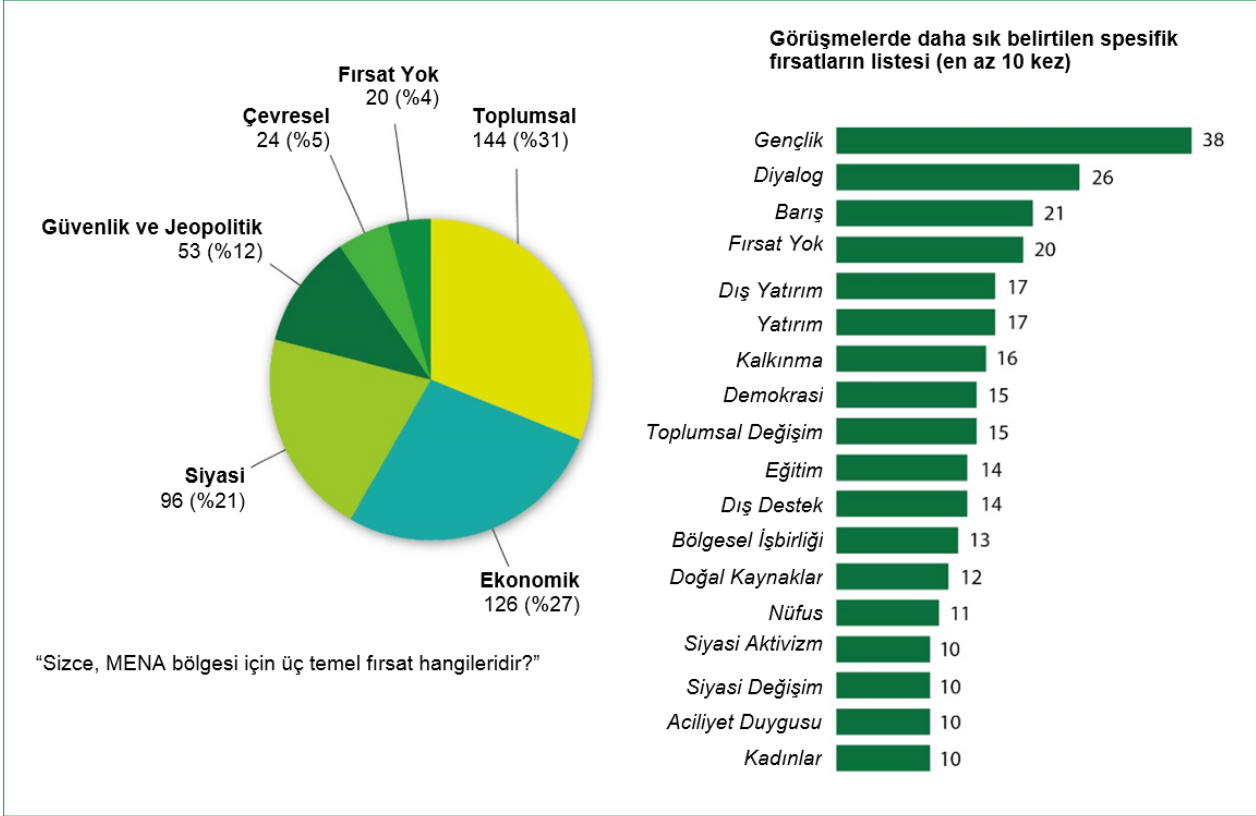
Şekil 3 | MENA bölgesinde 2025 ve 2050'ye kadar toplumsal ve kültürel ayrışmalar

Barcelona Uluslararası İlişkiler Merkezi (CIDOB) tarafından hazırlanmıştır.
Kaynak: MENARA Delphi Anketi.

Fırsatlar hakkındaki sorulara verilen yanıtlar ise çok daha çeşitlidir. Riskler genellikle politika ve güvenlik dinamikleri ile ilişkilendirilirken, toplumsal ve ekonomik faktörler daha umut verici görünmektedir. Bununla birlikte, daha ayrıntılı olan bir başka analiz ise, listenin ilk sırasındaki gençliğin yanı sıra diyalog ve barışın da bölgeye yönelik fırsatlar olarak algılandığını göstermektedir.

Şekil 4 | MENA bölgesine dair algılanan başlıca fırsatlar

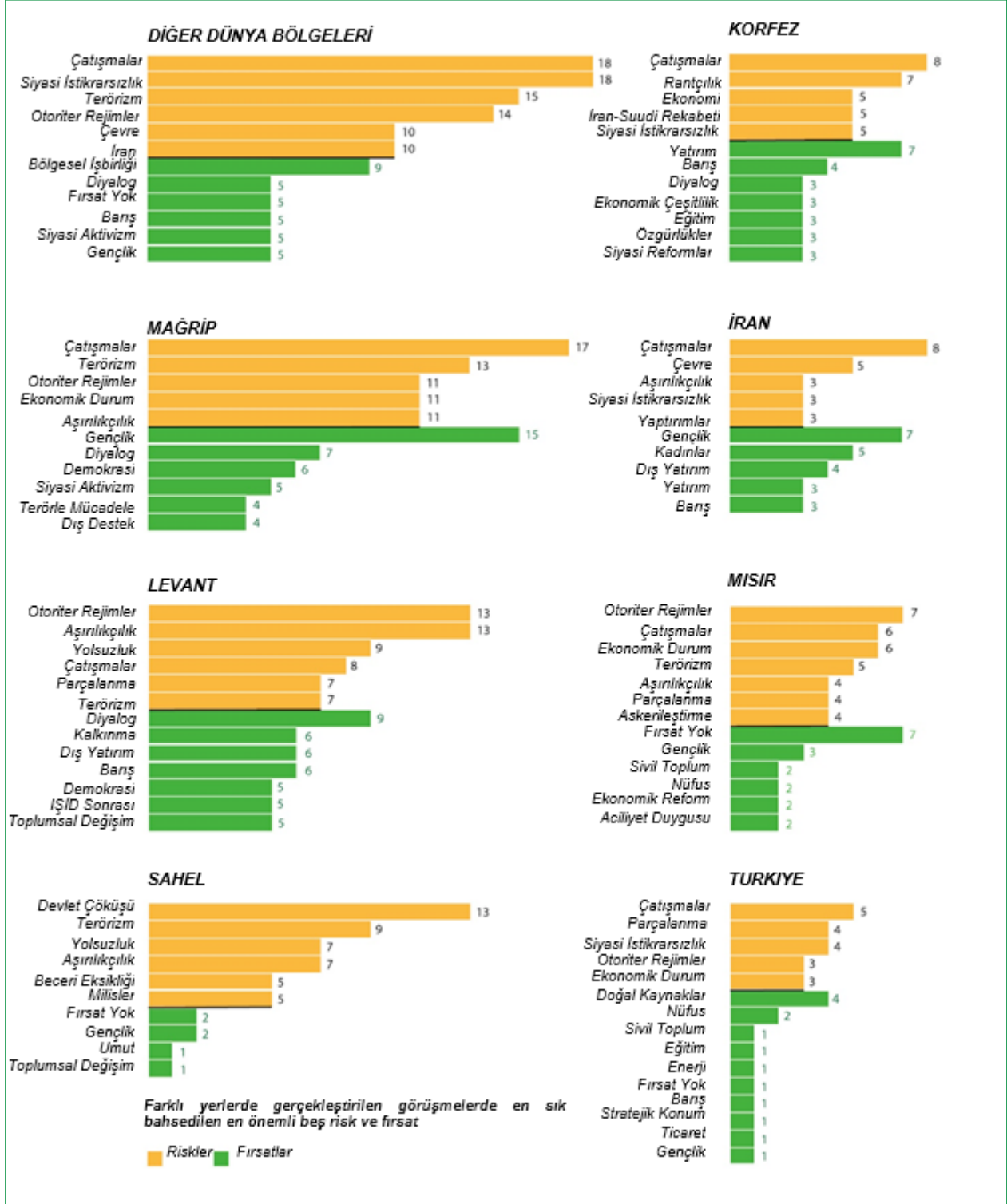

Barcelona Uluslararası İlişkiler Merkezi (CIDOB) tarafından hazırlanmıştır.
Kaynak: Yüz yüze görüşmelerin toplu ve kümelenmiş sonuçları.

3.2 FARKLILIKLAR BÖLGESİ VE UYUMSUZ BEKLENTİLER

Umut seviyelerindeki gözle görülür farklılıklar, başlıca fırsat ve risklerin farklı algılanmasından da kaynaklanıyor. Risklerden söz ederken çatışmaları, fırsatlardan bahsederken gençliği dile getirmek gibi bazı ortak noktalar olmasına rağmen yanıtlardaki ayrışmalar durumu daha iyi açıklıyor. Mısır'da fırsatlar hakkında sorulan sorulara en sık alınan cevap, herhangi bir fırsatın olmadığı yönünde. Mısır, risk değerlendirmesinde otoriter rejimlere verilen ağırlıkla da diğer bölgelerden ayrışıyor. Çevreyle ilgili sorunlara gelince, dış gözlemcilerin çevreye yerel aktörlere göre daha fazla önem verdiği görülüyor (İran haricinde). Körfez ise başlı başına ayrı bir dünya: fırsatlar söz konusu olduğunda, yatırımlara sıkça değinilirken, risklere gelince rantçılık ve İran-Suudi Arabistan rekabeti ön plana çıkıyor.

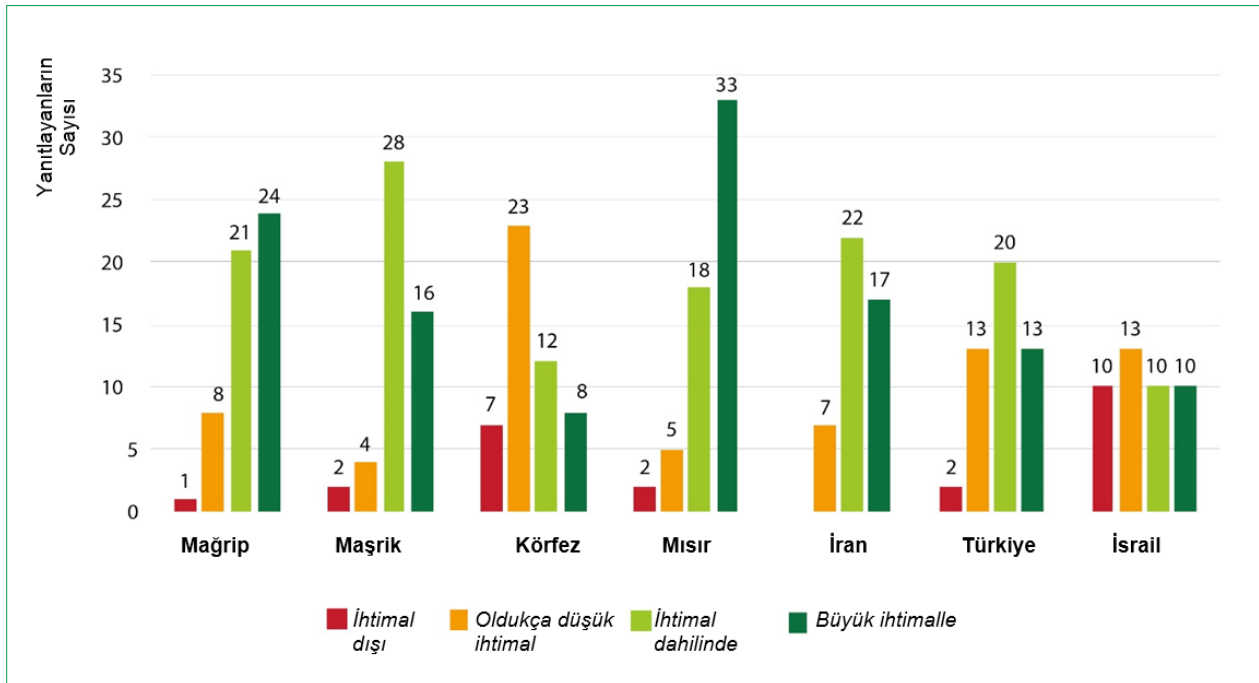
Şekil 5 | Farklı yerlerde belirtilen en önemli risk ve fırsatlar

Barcelona Uluslararası İlişkiler Merkezi (CIDOB) tarafından hazırlanmıştır.
Kaynak: Yüz yüze görüşmelerin toplu ve kümelenmiş sonuçları.

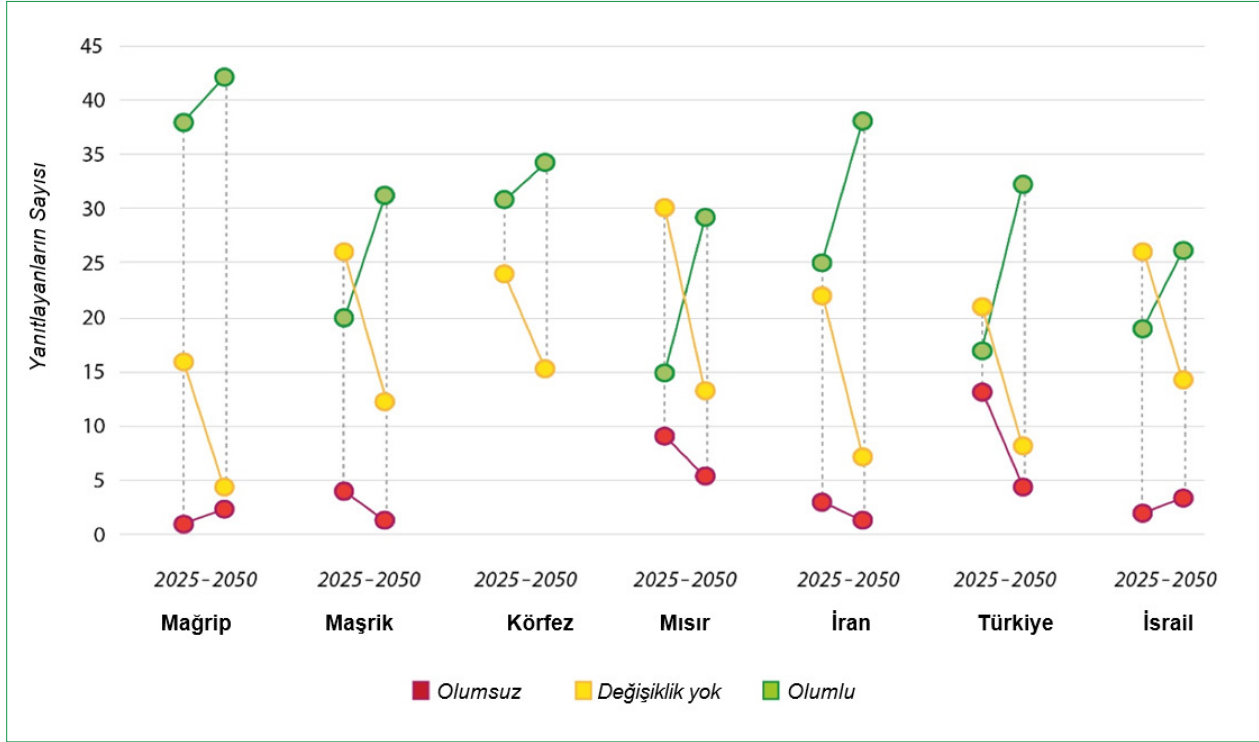
Bölgedeki farklı kesimlerin gelecekte farklı yollar izleyeceği veya farklı hızlarda gelişeceği yönünde bir algı hâkim. Bu, Delphi anketine katılan uzmanların cevaplarında da açıkça görülüyor. Örneğin, kentleşmenin toplumsal huzursuzluğa yol açabileceği algısı, bölgenin diğer ülkelerine göre Mısır'da çok daha keskin. Önemli bir diğer mesele ise cinsiyet eşitliği. Katılımcılar gelecekte bu konuda ilerleme olacağı konusunda hemfikir olsalar da özellikle kısa vadede Türkiye ve Mısır cinsiyet eşitliğinde ilerleme konusunda daha az iyimserler. Öte yandan, Mağrip ülkelerinin bu gündeme göre daha hızlı ilerleyebilecek ülkeler olduğu düşünülmekte. Uzun vadede bakıldığında, İran'dan beklentiler yüksek.

Şekil 6 | Kentleşme, aşağıdaki ülkelerde ve alt bölgelerde sosyo-ekonomik eşitsizliği ve parçalanmayı artıracak mı?

Barcelona Uluslararası İlişkiler Merkezi (CIDOB) tarafından hazırlanmıştır.
Kaynak: MENARA Delphi Anketi.

Şekil 7 | Aşağıdaki ülkelerde ve alt bölgelerde cinsiyet eşitliğinde resmi anlamda kayda değer bir ilerleme sağlanacak mı?

Barcelona Uluslararası İlişkiler Merkezi (CIDOB) tarafından hazırlanmıştır.
Kaynak: MENARA Delphi Anketi.

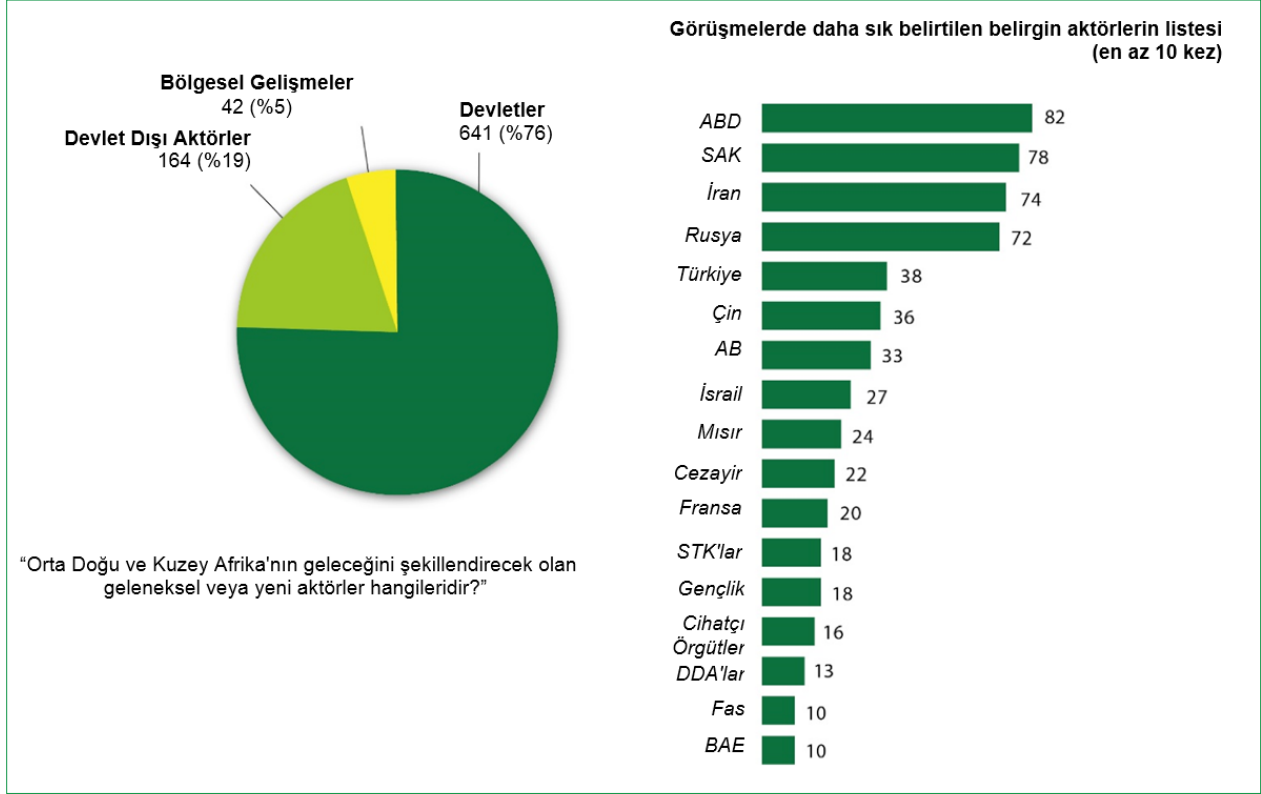
3.3 ÇOK AKTÖRLÜ BİR OYUN

Yüz yüze görüşmelerin bulguları, MENA'daki bölgesel düzen tartışmalarında görülen üç yaygın bakış açısının aksine işaret ediyor: (1) İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet nedeniyle bölgenin iki kutuplu olduğu düşüncesi; (2) bölgesel dinamiklerin küresel güçlerin gündemine tabi olduğu varsayımı ve (3) devlet dışı silahlı aktörlerin oyun kurucu haline geldiği.

Katılımcılardan bölgenin geleceğini şekillendirecek aktörleri tanımlamaları istendi. Katılımcılar yerel, bölgesel ve küresel bağlamda birçok farklı aktörden bahsetti. En başat dört aktör İran, Suudi Arabistan, ABD ve Rusya gibi görünüyor. Bu durum çok düzeyli ve iki kutuplu bir model olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, diğer bölgesel güçlerden ve uluslararası aktörlerden de önemli ölçüde bahsedilmesi, çok kutuplu bir bölge fikrini de desteklemektedir (bkz. Şekil 8).

Bir kez daha, daha ayrıntılı bir analiz, ülkelerin kendilerine özgü niteliklerini incelememize olanak tanıyacaktır. Mağrip'te yapılan görüşmelerde gençler en önemli üçüncü aktör olarak zikredilirken, Levant ve İran'da kadınlar en önemli ilk 10 aktör arasına girdi ve sivil toplum kuruluşları ise Mısır ve Mağrip'teki dış gözlemciler ve katılımcılar tarafından kilit aktörler olarak değerlendirildi. Terör örgütlerinin ve özellikle İslam Devleti'nin (İŞİD) adı geçse de bahsedilen devlet dışı aktörlerin yalnızca yüzde 29'u silahlı gruplar olarak karşımıza çıktı.

Şekil 8 | MENA bölgesinin geleceğini şekillendirecek aktörler

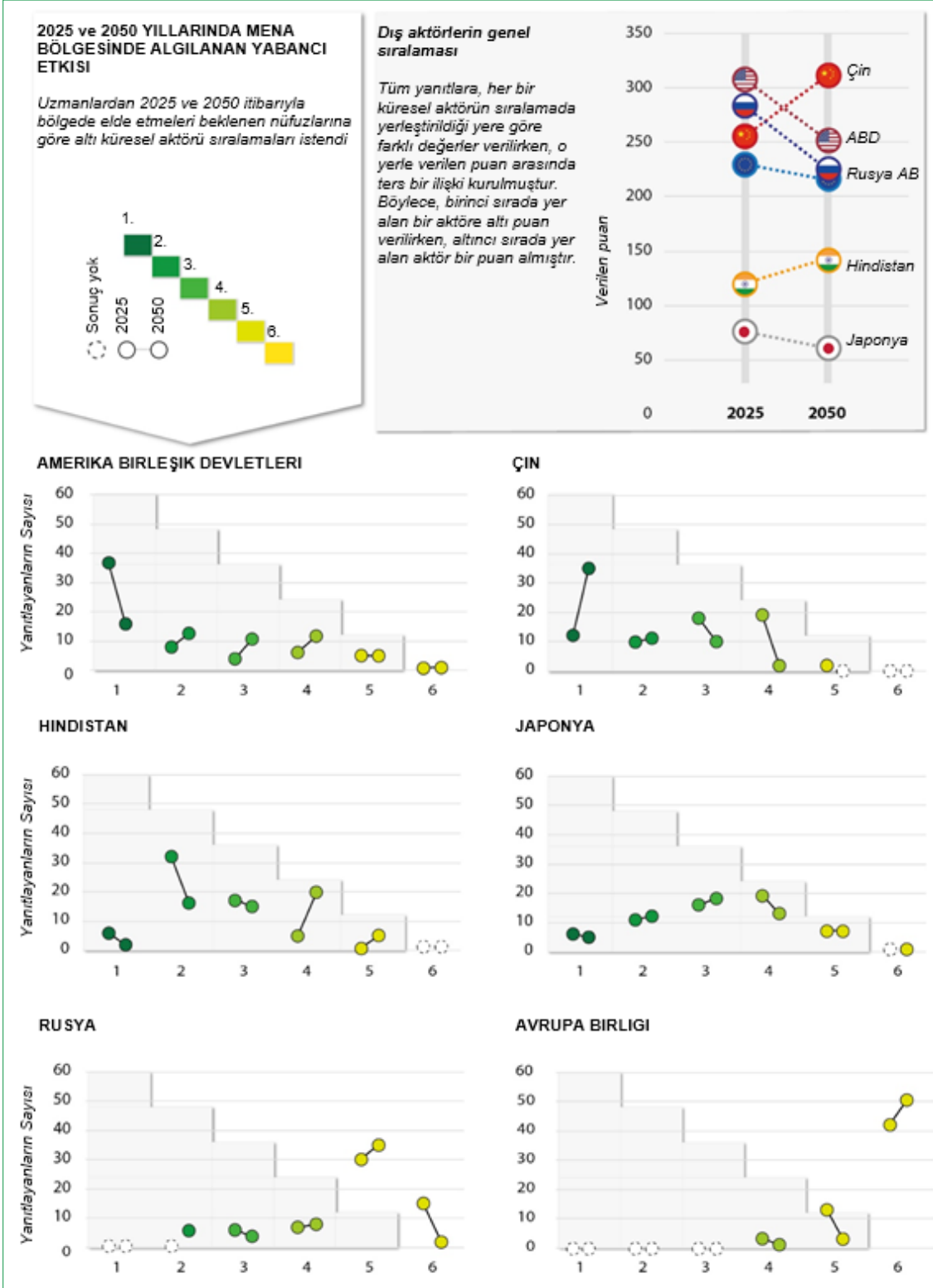

Barcelona Uluslararası İlişkiler Merkezi (CIDOB) tarafından hazırlanmıştır.
Kaynak: Yüz yüze görüşmelerin toplu ve kümelenmiş sonuçları.

Delphi anketinde küresel aktörlerin rolleri de soruldu. Uzmanlardan ABD, Rusya, AB, Çin, Hindistan ve Japonya'nın orta ve uzun vadedeki etkilerine göre bir sıralama yapmaları istendi (bkz. Şekil 9). İkincil ancak önemli bir pozisyonda görülen AB'nin nüfuzu oldukça sabit bir şekilde devam ederken diğer aktörler arasında büyük farklılıklar yaşanacağı gözlemleniyor: Çin'in 2050 yılına kadar en etkili aktör olacağı, Rusya'nın etkisinin uzun vadede önemli ölçüde azalacağı ancak tamamen ortadan kalkmayacağı, ABD'nin 2025'te en etkili güç olmaya devam edeceği ancak 2050'de bu konumunu yitireceği öngörülüyor.

Bu bulgulardan çıkarılabilecek en önemli sonuçlardan biri, gelecekteki senaryoları kurgulama amacı taşıyan herhangi bir girişimin yerel, bölgesel ve küresel düzeyde etkileşimde bulunan çok sayıda çeşitli aktörü hesaba katması gerektiğidir. Bu kümedeki aktörlerin eylemleri ve eylemsizlikleri riskleri körükleyebilir veya bölgenin geleceğini şekillendirecek fırsatların önünü açabilir.

Şekil 9 | Dış aktörlerin MENA bölgesine 2025 ve 2050'de beklenen etkileri

Cristina Sala ve Oriol Farrés (CIDOB) tarafından hazırlanmıştır.
Kaynak: MENARA Delphi Anketi.

4. 2025 SENARYOLARI

4.1 KISITLI DOĞAL KAYNAKLAR: SU, GIDA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ETKİLERİ

2025'te, çevresel bozulmayla birlikte 500 milyonun üzerinde beklenen bir nüfus artışı, doğal kaynaklar konusunda ciddi bir baskı oluşturuyor ve bunların yaşam koşulları üzerindeki etkileri görünür hale geliyor. Çevre meselesi siyasi liderlerin ve toplumsal önderlerin öncelik listesine güçlkle girmesinin ardından nihayet bir etki yaratmaya başlıyor. Kaygı duyulan asıl mesele, durumun 2025'ten sonra daha da kötüleşeceği. Bu kaygının kaynağı ise küresel ısınmayla başa çıkma konusunda ortaya konan küresel çabaların ve bölgede dayanıklılığı artırmayı hedefleyen uyum politikalarının yetersiz kalacağına düşünülmesi. Dahası, bu konu artık yalnızca çevreyle alakalı bir mesele değil, aynı zamanda önemli siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçları olan bir konu. Bölgedeki karar vericiler ve onların küresel ortakları durumu fark etmeye başlıyor. Kaçınılmaz sona yaklaşırken kasvetli bir hava hâkim. Bilim dünyası ve çevre aktivistlerinin sorduğu soru ise "Artık çok mu geç?"

Delphi anketi: Toplumsal sorunların en önemli kaynağının iklim değişikliğinin toplumsal ve ekonomik etkilerinin kötü yönetilmesi ve ekonomik eşitsizlikler olduğuna ve olmaya devam edeceğine inanıyorum.

İklim değişikliği ile su kıtlığı vahim bir noktaya geldi. Özellikle daha iyi yağış alması nedeniyle Türkiye ve yine yağışın arttığı Nil Havzası boyunca uzanan Sudan ve Mısır gibi bazı ülkelerin su kaynaklarında artış görülecek olmasına rağmen; 2025'te, bölge genel olarak 2018'e nazaran daha az yağış alacak. Bununla birlikte, artan sıcaklıklar ve *evapotranspirasyon* (buharlaştırma ve bitkilerin terlemesi), tarımsal üretimin potansiyel kazancını etkisiz hale getirmektedir. Bölgedeki tüm ülkelerde su kıtlığı seviyesi artmıştır, ancak kıtlığın yoğunluğu ve etkileri bazı ülkelerde çok daha yüksektir. Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde gerçekleştirilen baraj projelerinden olumsuz yönde etkilenen Irak'ta şu anda bu nehirlerin debisi düşük durumda. Fırat ve Dicle havzalarının Basra'da birleştiği Şattülarap bölgesi bugüne kadarki en düşük su seviyesi ve aşırı kirlilikle karşı karşıya. Bölge halkı, kırsal alanları terk ederek Basra ve Bağdat gibi şehirlere yerleşmek zorunda kaldı.

Kuveyt'te bir kamu görevlisi ile yapılan görüşme: Bölge birçok riskle karşı karşıya. Bu risklerden biri olan su kıtlığı özellikle Fas ve Tunus gibi büyük tarım sektörlerine sahip ve de Sudan gibi kötü yönetimin yerleşik bir sorun haline geldiği ülkeler için risk teşkil ediyor.

MENA bölgesinin geri kalanı da sık sık su sıkıntısı çekiyor: yalnızca finansal kaynakları olan düşük nüfuslu ülkeler arıtma tesislerinin yardımıyla su tedarik edebiliyorlar. Durum, Yemen ve hatta Ürdün gibi daha fakir ülkelerde çok daha endişe verici bir boyutta. Su kıtlığından en çok etkilenen sektör ise tarım sektörüdür. Bu durum bölgedeki gıda üretiminde ciddi ve vahim bir şekilde etkilemekte. Bu konudaki istisna sayılabilecek ülke ise Türkiye. Türkiye’de 2025 yılına kadar iklimle bağlı bir gıda krizinin henüz yaşanmadı. Hükümetler, tahıl ithalatını kademeli olarak artırmak için küresel pazarlara yönelmiş durumda. Öte yandan, bazı ekonomistler bunun uzun vadede özellikle Cezayir, Irak, İran ve hatta belki Suudi Arabistan gibi büyük ülkelerde, döviz üretimi diğer ekonomi sektörlerinde benzer bir hızda artmadığı sürece tahıl ithalatının sürdürülebilir olmadığı konusunda uyarıda bulunuyorlar.

Katar’da bir uzmanla yapılan görüşme: Su kıtlığı ve diğer çevre sorunları gibi uluslar ötesi zorluklar devletleri iş birliğine zorlayabilir.

İklim değişikliğinin ve değişken yağışların bir diğer etkisi de çölleşmedir. Çölleşme riski, dünyanın diğer bölgelerine kıyasla MENA bölgesinde daha fazla. Çölleşmenin ve daha genel olarak çevresel bozulmanın, kırsal bölgelerde yaşayanları kentlere ve kentlerin çevresindeki alanlara göç etmeye iten birçok faktörden biri. Çevresel bozulmanın etkileri bölge ekonomisi için de önemli bir endişe kaynağı. Bu durum sadece tarımla ilgili değil. Fas, Tunus, Mısır ve Türkiye ile İspanya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan’daki turizm sektörlerinden sekiz iş örgütü 2025’te Tunus’ta büyük bir konferans düzenleyerek çevresel bozulmanın bölgenin turizm sektörü üzerinde yarattığı olumsuz etkilere işaret eden bir rapor yayınlayıp hükümetlerin 2035 yılına yönelik atması gereken adımlara dair öngörülerde bulundurulacak.

GIDADA DIŞA BAĞIMLILIK YA GIDA GÜVENSİZLİĞİ ANLAMINA GELMIYORSA?

MENA 2025’e kadar, tarımsal su tüketimini azaltarak ve ticaret ilişkileri ile ekonomik çeşitliliğin iyileştirilmesi yoluyla güvenilir bir gıda ithalatı akışı sağlayarak gıda ve su güvenliğini geliştirmeyi başarıyor. Bu bağlamda farklı başarı seviyelerinde olmakla beraber, MENA ülkeleri gıda ithalatını karşılamak için gereken döviz elde edebiliyorlar. Suudi Arabistan ve Mısır gibi bazı ülkeler su kullanımı yoğun olan buğday, yonca ve pamuk üretimini durduruyor. Birçok ülke yaptırım, savaş gibi kriz durumlarında güvenilir gıda ithalatına ilişkin stratejik kaygılar taşıdığı için tahıl üretim seviyesini belirli bir düzeyde korumaya çalışıyor; fakat bunlar, birim su başına daha fazla mahsul almak için sürekli meyve ve sebze gibi katma değerli mahsullere yöneliyorlar.

Gelişmiş sulama teknikleri ve kuru tarım faaliyetleri, tarımı daha verimli hale getiriyor. Bununla birlikte, tarımdan, sözde geri tepme olarak adlandırılan etkileri önlemek için kesinti yapılmak zorunda kalınıyor: Geçmişte, Fas ve İsrail gibi yerlerde üretimi artırmak için kullanılan damla sulama genelde toplam su tüketiminin artmasına yol açıyordu. Artık hükümetler, su verimliliği kazanımların yanında, tarımsal üretim hacimlerini de sınırlandırmaya çalışıyor. Buradaki amaç, suyun tarım sektörüne tahsisinin genel olarak azaltılması ve sınırlı su kaynaklarının, gayri safi yurtiçi hasılaya (GSYİH) ve istihdama çok daha fazla katkı yapan sanayi ve hizmetler sektörlerine yönlendirilmesi. Tarım lobileri buna karşı ciddi bir siyasi direniş gösteriyor, ancak özel sektördeki diğer taraflar, çevre grupları ve uluslararası örgütler, bölge hükümetlerinin bu politika değişikliklerini destekliyor.

Bölgenin tahıl, et ve süt ithalatı artıyor; ancak Türkiye, Fas, Tunus ve İsrail gibi bazı ülkeler önemli meyve ve sebze ihracatçıları olmaya devam ediyor. MENA hükümetleri geçmişteki gibi gıdada ithalata bağımlı olduklarını inkâr etmek yerine, artık bu bağımlılığı benimseyip yönetiyorlar. Gıda ithalatında gömülü olan "sanal su", bölgedeki su dengesine ikinci bir Nil nehri ekleyerek, sınırlı yerli "mavi su" kaynaklarını korumayı başarıyor. Mısır ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), pazar güçlerini artırmak amacıyla kendilerini daha geniş bir bölgede gıda ticaretinin merkezi olarak aktif bir şekilde konumlandırıyor. MENA bölgesindeki politikacılar, Rusya, ABD, Brezilya, Avustralya, Tayland, Kanada ve Fransa gibi başlıca gıda ihracatçılarıyla ilişkilerini aktif olarak geliştirerek ithalat risklerini azaltmaya çalışıyor. Ayrıca iklim değişikliğinin ihracatçı ülkelerdeki üretim kapasitelerine yönelttiği risklerin daha çok farkındalar. Sonuç olarak, MENA ülkeleri arasındaki petrol ihracatçıları bile, emisyonla mücadele etmek ve iklim değişikliğini azaltmak amacıyla çok taraflı çabalarda bulunmaya daha istekli.

MENA'nın petrol zengini ülkeleri yurtdışındaki gıda sektörlerine yatırım yapmaya devam ediyor, ancak bu sefer farklı yaklaşımlarla. Bu ülkelerin başlangıçtaki amaçları arazi sahibi olmak iken bu projelerin çoğu başarısız oldu ve olumsuz siyasi tepkilere yol açtı. Arazi kapma konusundaki küresel tartışma, Körfez ülkelerini Sudan veya Pakistan gibi gıda güvenliği olmayan ülkelerdeki geçim kaynaklarını tehlikeye atmakla suçladı. Bu doğrultuda Arjantin, Avustralya ve Kanada gibi gelişmiş tarım pazarlarına yapılan yatırımlar, artık doğrudan arazi edinimi yerine gıda ticareti, işleme ve dağıtım gibi gıda sektörünün üretim sonrasına odaklanıyor.

Gıda ithalatı için gereken döviz, artık sadece petrol ve doğal gaz ihracatından gelmiyor. Körfez ülkeleri hidrokarbon değer zinciri uyarınca çeşitlilik yaratmaya yöneliyor ve ham petrol yerine rafine ürünler ve petro-kimya ürünleri ihraç ediyor. Ayrıca alüminyum gibi yoğun enerji tüketen sektörleri genişletiyor ve daha fazla istihdam yaratmak hedefiyle otomobil üretimi gibi yoğun emek gerektiren montaj sektörünü çekmeye çalışıyorlar. Fas gibi bazı MENA ülkeleri, yenilenebilir enerji alanında önemli adımlar atıyor. Ayrıca tekstil veya Çin firması BYD tarafından Tanca'da kurulan elektrikli araba fabrikası gibi daha fazla doğrudan yabancı yatırım ve üretim kapasitesini çekmeyi başarıyorlar. Daha iyi bir internet erişimi, bölge ülkelerinin kendilerini giderek genişleyen küresel olarak satılabilir hizmetler pazarına daha kolay bağlanmalarını sağlıyor. Tarımsal küçülme, ekonomik çeşitlilik, gıda ticareti yönetimi ve kapsayıcı büyüme sonrasında gıda erişilebilirliğinin artması, su ve gıda güvenliğini iyileştiriyor.

4.2 PETROL HÂLÂ ÖNEMLİ- ANCAK KARBONSUZLAŞTIRMA DURDURULAMAZ

Dünyanın diğer birçok yerinde olduğu gibi MENA ülkelerinde de 2025 yılına kadar genel enerji talebinin artması bekleniyor. Enerji dönüşümünü teşvik etmek için halihazırda uygulanan önemli tedbirlerin yanı sıra, ilan edilen yeni politikalar ve hedefler sayesinde bu artış yüzde 15'i bulsa da yüzde 25'lik küresel ortalamanın çok gerisinde kalıyor. Ayrıca, enerji ithal eden ve enerji ihraç eden ülkeler arasında önemli farklılıklar göze çarpmakta. En yüksek büyüme oranları Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ve İran'da bekleniyor.

Delphi anketi: Küresel ekonomi petrolden hızla uzaklaşıyor. Gelecek on yılda, petrol bir süre daha önemli bir ürün olarak kalacak olmasına rağmen, daha yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru derin ve genellikle yıkıcı bir geçiş görmemiz muhtemel. Orta Doğu'da bu geçiş diğer birçok bölgeye kıyasla daha uzun sürse bile, bölge bu konuda bir istisna değil.

MENA bölgesi, 2025 yılına kadar gerek iç tüketim gere ihracat gelirleri açısından fosil yakıtlara hâlâ oldukça bağımlı durumda olacak. Ancak, yalnızca bölgesel talepteki değişim değil, özellikle küresel düzeydeki teknolojik yenilikler nedeniyle de bölge büyük dönüşümlerin ortasında yer alıyor. Bu noktada henüz petrol sonrası bir dünyada değiliz, ancak bölgede petrolden gelir sağlayan ülkelerde hâkim olan ekonomik modelin sonlanacağı kesin. Ekonomistler ve enerji uzmanları bunun ne zaman olacağı konusunda hemfikir değiller, ancak mevcut modelin kullanılamaz olacağı fikrinde birleşiyorlar.

Enerji talebindeki, özellikle de elektrik talebindeki hızlı artış, bölgedeki en belirgin eğilim. Yenilenebilir enerjilerin artan rolüne rağmen, 2025'te çoğu MENA ülkesinde fosil yakıtlar enerji pastasında halen en büyük paya sahip durumda. Petrol, MENA bölgesinde uzun süredir temel enerji kaynağı olmasına rağmen, enerji pastasındaki payı yüzde 40'ın altına düşüyor. Doğal gaz bölge genelinde önem kazanıyor ve birincil enerji kaynağı olarak petrolü aşıyor; ayrıca, toplam enerji talebinin yarısından fazlasını oluşturuyor.

Bölgedeki ham petrol üretimi, yurtiçi ve yurtdışındaki artan enerji talebini karşılamak için sürekli büyüme kaydediyor. MENA bölgesindeki petrol üretimi 2016 yılında dünya genelindeki üretimin yüzde 38'ine karşılık geliyordu. Rezervlerin ve üretim hacimlerinin çokluğu, bölgenin küresel petrol piyasalarındaki kilit rolünü sürdürmesini sağlıyor. MENA bölgesinden gelen gazın büyük kısmı şu anda Asya Pasifik'e (neredeyse üçte ikisi çoğunlukla Japonya, Güney Kore, Hindistan ve Çin'e), ardından Avrupa ve Avrasya bölgesine ihraç ediliyor.

Yurtiçi enerji talebindeki artış eğilimi 2025'te yenilenebilir enerji projelerinin gerçekleştirilmesinde hızlı davranılmaması ve talep yönetimi önlemlerinin alınmaması ile birleşince ciddi bir soruna/baş ağrısına dönüşüyor. Enerji ihraç eden ülkeler için ticaret dengelerinin olumsuz etkilenmesi devlet bütçelerini zora sokuyor. Bu durum, sübvansiyonları azaltan yapısal uyum politikalarının uygulanmasına neden olurken 2021 yılına kadar yeni bir protesto dalgasını da beraberinde getiriyor.

Olumlu taraftan ise enerji portföyünün çeşitlendirilmesine yönelik baskı artıyor.

Bu potansiyele rağmen, yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam birincil enerji talebine katkısı 2025 itibarıyla hâlâ yüzde 10'un altında ve bu oran, özellikle hidrokarbon ihracatı yapan ülkelerde düşük kalıyor. Bu durumun bir sonraki on yılda değişmesi bekleniyor. 2010'ların sonlarında bu alana giren Çin gibi büyük pazarların etkisiyle yenilenebilir enerji teknolojilerinin maliyetlerinin düşmesi MENA ülkeleri için büyük bir fırsat haline geliyor. Bu durum, ülkelerin yurtiçi elektrik üretiminde yenilenebilir enerjiye yönelip petrol ve doğal gazı ise uluslararası pazarlara ihraç etmelerine imkân tanımakta. Enerji ithalatı yapan ülkeler için yerel yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, bu ülkelerin enerji güvenliğini artıracaktır. Uzmanlar, bölgenin mevcut fırsatları uzun yıllardır değerlendiremediğini söylüyor.

MENA ülkelerinin çoğu, 2025 için belirledikleri enerji hedeflerine ulaşmayı başaramamış durumda ve buna neden olan engellerin bazıları kısa vadede muhtemelen aşılamayacak gibi gözüküyor. Zayıf şebeke altyapısı, mevzuattan kaynaklanan engeller, finansmana erişim ve en önemlisi, geleneksel enerjiye yönelik sübvansiyonlar ve kurumsal atalet bu engellerden sayılabilir. Bazı ülkeler, projelerin hayata geçirilmesi amacıyla yenilenebilir enerji planları ve hedefleri, ihaleler, fiyatlandırma mekanizmaları (tarife garantisi ve primli fiyat garantisi), kota sistemleri ve vergi teşvikleri ile uzun vadeli elektrik alım sözleşmelerini kapsayan destek paketleri sağlıyor. Bu konuda Fas, Birleşik Arap Emirlikleri, İsrail, Mısır ve Türkiye başı çekiyor. Suudi Arabistan ise tam aksine, bölgesel ve yerel gerilimler dikkatleri bu stratejik dönüşümden uzaklaştırdığı için "Vizyon 2030"u gerçekleştirmede yetersiz kalıyor. Genel olarak 2025 itibarıyla bölgedeki çoğu ülke yakıt türlerine göre enerji talebi açısından farklı başarı dereceleriyle de olsa/ elde etmiş olsa da enerji portföylerini çeşitlendirme konusunda çabalarını sürdürüyor. Bununla birlikte, bu zorlu hedeflere ulaşmak için birçok siyasi tercih yapmak gerekiyor. Fas, Ürdün ve bazı açılardan Mısır gibi ülkeler gerçek bir piyasa dönüşümü uygulayarak öncülük ediyorlar.

Delphi anketi: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne (OPEC) üye devletlerin petrol sonrası geleceğin planlanmasına yönelik söylemlerine rağmen, bu ülkeleri enerji tedarik sistemlerini değiştirmeye teşvik eden unsurlar oldukça az.

Bölgedeki bazı ülkeler, yenilenebilir enerji kaynaklarının yanı sıra / ile alternatif bir enerji kaynağı olarak nükleer enerjiye de yatırım yapmayı giderek daha fazla düşünüyor. Bunun sebebi yalnızca enerji portföylerini çeşitlendirmek ve ihraç edecekleri fosil yakıtların miktarını artırmak değil, aynı zamanda nükleer enerjinin jeopolitik bir statü taşıması ve Rusya ve Çin ile ilişkilerin yoğunlaştırılması için fırsatlar sunmasıdır. Devletleri harekete geçiren neden ne olursa olsun, 2025 yılında bölgedeki nükleer enerji yatırımları ivme kazanıyor. Bu konuda İran'ın yanı sıra, Birleşik Arap Emirlikleri ve Türkiye lider konuma geçiyor. Suudi Arabistan ve Mısır da ilerleme kaydediyor ve diğer ülkelerin birçoğu nükleer olasılığını tartışıyor. Mısırlı ve Rus yetkililer, Dabaa nükleer santralini beklenenden iki yıl sonra, 2028'de açmayı umduklarını doğruladılar. Fakat nükleer seçeneği, diğer enerji üretim teknolojileriyle karşılaştırıldığında yüksek ön yatırım maliyetleri

nedeniyle bu alanda yatırım yapmakla ilgilenen her ülke için, özellikle Ürdün ve Fas gibi devlet kaynakları kısıtlı olanlar için uygun olmayabilir. Ayrıca, petrol ve sermaye bakımından zengin devletlerin bile konuya dair şüphesi artıyor. Sıkıntılı kamu maliyesi nedeniyle bazı nükleer projeler iptal ediliyor veya erteleniyor. Bazı hükümetler nükleer enerji programlarına teknolojik ve finansal destek sağlamak üzere Rusya ve Çin'e yönelebilir. Gerek bölgesel gerekse jeopolitik etkileri son derece hassas olan bu adımlar, güç yapıları açısından ciddi sonuçlar doğurabilir.

Faslı bir uzmanla yapılan görüşme: Ulusal kaynak potansiyeli yüksek, küresel pazar uygun durumda ve Avrupa ile Kuzey Afrika arasında olumlu bağlantılar var. Kuzey-Güney ve Güney-Güney ülkeleri arasında bütünleyici ve yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi için elverişli bir ortam var; sürekli gelişen teknolojiler, yatırım ve işletme maliyetlerini azaltarak rekabetçi bir şekilde elektrik enerjisi üretmeyi hedeflemekte. Çevresel duyarlılık ve küresel ısınmaya karşı mücadele de bu konuda yardımcı olmakta.

PEKİ YA FAS YENİLENEBİLİR ENERJİDE LİDER OLURSA?

Cezayir ve Libya hariç, tüm güney ve doğu Akdeniz ülkeleri net enerji ithalatçılarıdır. Özellikle Fas'ın yabancı kaynaklara bağımlılık oranı, uzunca bir süre yüzde 90'ın üzerindeydi. Ancak 2010'larda Fas hükümeti ve enerji uzmanları ülkenin enerji sektöründe yenilikler yapmaya başladı. Bu konudaki belirleyici faktör ülkenin Güneş Kuşağı denilen bölgede yer alması ve metre kare başına düşen küresel yatay ışınım değerlerinin Akdeniz kıyı bölgelerinde yılda 1.600 kilovat-saat (kWh/m²/y) ile çölde 2.600 kilovat-saat arasında ve doğrudan normal ışınım değerlerinin ise 1.800 kWh/m²/y ile 2.800 kWh/m²/y arasında değişiydi. Bu bölge hem fotovoltaiik hem de yoğunlaştırılmış güneş enerjisi uygulamaları açısından dünyanın en iyi güneş enerjisi üretimi bölgelerinden biridir. Rüzgâr enerjisi potansiyeli de çok yüksektir. AB'ye bağlı bazı dış kalkınma kuruluşları ve AB'nin Plan Solar girişimi yenilenebilir enerjilere dönüşümün hızlandırılması için projelere destek verdi.

2025'e kadar, Fas'ın yanı sıra Türkiye, Mısır ve Tunus, yenilenebilir enerji projelerinin uygulanmasında önemli ilerlemeler kaydediyor. Fas, 1,2 GW'ın üzerinde bir kurulu kapasiteyle 2020 yenilenebilir enerji hedeflerine ulaşıyor. 850 MW'lık rüzgâr enerjisi projesi, Ouarzazate Noor güneş enerjisi kompleksinin inşaatı devam etmekte olan ikinci, üçüncü ve dördüncü fazları ve diğer güneş enerjisi projeleri gibi yapım veya geliştirilme aşamasında olan büyük ölçekli bir dizi proje mevcut.

2020'lerin başlarında Fas hükümeti geniş kırsal alanlarda yenilenebilir enerji kaynakları oluşturmak için iddialı bir program başlatıyor. Program, kırsal alanların tamamına elektrik götürülmesine katkıda bulunduğu gibi tarım, küçük işletmeler ve eğitim dahil olmak üzere kırsal kalkınma projelerine önemli bir destek sağlıyor. Bu yerelleşme stratejisi, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) ve EuroSolar'ın desteklediği Rabat'taki yeni enerji teknolojisi

laboratuvarında çalışan birçok ulusal ve uluslararası uzman tarafından geliştiriliyor.

Fas, projelerin hayata geçirilmesi amacıyla yenilenebilir enerji planları ve hedefleri, ihaleler, fiyatlandırma mekanizmaları (tarife garantisi ve primli fiyat garantisi), kota sistemleri ve vergi teşvikleri ile uzun vadeli elektrik alım sözleşmelerini kapsayan destek paketleri sağlıyor. Özellikle hükümet destekli ihaleler, Fas ve BAE’de rekor düşük fiyatlarla güneş ve rüzgâr enerjisi açısından belki de dünyanın mali açıdan en etkin projelerinin gerçekleştirilmesine ön ayak oluyor. Fas’ta, MWh başına 30 milyon dolar gibi rekor teklifler verilen 850 MW’lık rüzgâr enerjisi projesi, dünyada rüzgâr enerjisi için verilen en düşük fiyatlar arasında yer alıyor.

Bununla birlikte, yenilenebilir enerji sistemine geçişin ne Fas’ta ne de başka bir ülkede garantisi yok. Çeşitli tüketim mallarının fiyatlarının artmasının ardından Fas halkı yakıt ve elektrik fiyatlarındaki artışa karşı gösteriler düzenliyor ve sektörde daha fazla düzenlemeye gidilmesi için hükümeti müdahale etmeye çağırıyor. Bu bağlamda, başta komşu AB ülkeleri olmak üzere, AB ile ortaklık derinleştiriliyor. Brüksel’de ekonomik kalkınma için temiz ve ucuz enerji arzının önemi kabul edilerek kapsamlı bir program hazırlanıyor. Mağrip ülkeleri, 2025 yılında Fas’ın enerji stratejisinin başarısını yaygınlaştırmak üzere bölge çapında bir plan oluşturulmasını görüşmeye başlıyorlar. Ürdün, Türkiye ve Mısır’da bile “Fas modeli” tartışılıyor. Fas, bu enerji politikasını, bölgede istikrarlı bir kalkınma yaratmak amacıyla güneydeki komşularıyla ekonomik ilişkilerini yoğunlaştırmak ve çeşitlendirmek için de kullanıyor.

4.3 SOSYAL SÖZLEŞME TEHLİKEDE: GÖZ ÖNÜNDE YAŞANAN EŞİTSİZLİKLER

Resmi istatistiklere göre, MENA ülkelerine tek tek bakıldığında gelir eşitsizliği uluslararası verilerle karşılaştırıldığında çok yüksek değil. İnsanlar durumu böyle algılamıyor olabilirler. Aslında, büyük servetler resmi istatistiklerde layıkıyla yer almadığından, refah eşitsizliği düşünüldüğünden çok daha yüksek ve raporlarda verilen rakamlar eksik. Dahası, ülke bazındaki eşitsizliklerden ziyade bölge-içi eşitsizlikler dikkate alındığında tablo çarpıcı biçimde değişmektedir: 2018 *Dünya Eşitsizlik Raporu*’na göre MENA bölgesinin tamamı dünyadaki en yüksek gelir eşitsizliğinin yaşandığı bölgede; nüfusun yüzde 10’u toplam gelirin yüzde 61’ine sahip. Bölge 2025 itibarıyla, en zengin ülkesi (aynı zamanda dünyanın en zengin ülkesi olan Katar) ile en fakir ülkesi (2022’den 2025’e kadar dünyanın en fakir 25 ülkesi arasında yer alan Yemen) arasında en büyük uçurumun olduğu yerdir. Birçok ülkede iç bölgeler arası olağanüstü farklılıklar da var. Bu farklılıkla özellikle büyük şehirler ve kıyı bölgeler arasında ve merkezle zayıf bağlara sahip ve ekonomik ve sosyal altyapıları yetersiz olan kırsal bölgelerle küçük ve orta büyüklükteki şehirler arasında kendini gösteriyor. Bölgenin en gelişmiş ekonomilerinde bile bu ayrım büyük bir sorun teşkil ediyor. Türkiye buna iyi bir örnektir: 2014’te en zengin bölge İstanbul’un kişi başına düşen GSYİH’sı Ağrı’dan (Türkiye’nin doğusunda, İran sınırına yakın ve en fakir bölgesi) beş kat daha yüksekti. Bu fark artmaya devam ediyor.

İranlı bir uzmanla yapılan görüşme: Zenginler ve fakirler arasındaki uçurum bölgedeki en önemli risklerden biri.

Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) yeni atanan baş ekonomisti Fas kökenli Hollandalı iktisatçı, Davos'taki 2025 Dünya Ekonomik Forumu'nda, "MENA bölgesinin tek bir temel problemi yok, birçok problemi var. Hepsinin bir arada ele alınması gerekiyor ve eşitsizlik bunlardan sadece biri," ifadesini kullandı. Bölgenin doğrudan yabancı yatırımları çekmek, bölge içi ticareti artırmak, özellikle gençler ve kadınlar için makul istihdam yaratmak ve halen fosil yakıtlara bağlı ekonomileri çeşitlendirmek için daha fazla büyümesi gerekiyor. Uzmanlar ve karar vericiler on yıldan uzun süredir bu düsturu şiar edindiler, ancak finans kuruluşları, eşitsizliği ilk kez diğer tüm zorluklarla aynı seviyede görmekte. Aslında yapısal uyum politikalarının bir yandan makro-ekonomik göstergelerin iyileşmesini sağlarken diğer yandan MENA bölgesinde daha fazla eşitsizliğe yol açtığı konusunda akademik dünya fikir birliğine varmış durumda.

Delphi anketi: Toplumsal bunalım, gençlik patlaması, Arap gençleri için iş fırsatlarının eksikliği, himaye ağları, torpil ve yolsuzluk konusundaki hoşnutsuzluklar, 2025 yılına kadar devam edecek ve daha da artacak. Bölge hükümetlerinin daha fazla ekonomik çeşitlilik, siyasi özgürlük ve idari şeffaflık uygulama konusunda gönülsüz davranması, yoksul nüfus ve yönetici seçkinler arasındaki uçurumu daha da açacaktır. Dolayısıyla, bunalım artacak, ardından ağır baskılar gelecek ve yönetimle halk arasındaki anlaşmazlık devasa bir kimlik krizine yol açacak.

Eşitsizlikler ve buna bağlı bunalımlar, 2021 yılında, ilk ayaklanmalardan on yıl sonra bölgeyi sarsan yeni protesto dalgasının temel itici güçlerinden biri olarak görülüyor; kimileri bunu İkinci Arap Baharı olarak adlandırıyor. Mısır, bir kez daha, bu protestoların ana merkezlerinden birisi. Ancak göstericiler değişimi getirecek ölçüde baskı kuramıyor ve bölgedeki hükümetlerin tamamı gösterileri 2011'de olduğundan daha gaddar bir şekilde bastırıyor. Hükümetler protesto hareketlerini durdurabiliyorlar ancak bunun maliyeti çok yüksek oluyor: İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün tahminlerine göre güvenlik güçleriyle girilen çatışmalarda 5.250 kişi hayatını kaybediyor. Uluslararası kamuoyu karşısında itibar kaybı yaşanıyor. Kısa süre önce yeniden başkan seçilen Donald Trump, bölgedeki rejimlere tam destek verirken, göstericilerin taleplerini reddederek meşhur tweet'lerinden birinde onları "bir avuç kabadayı" olarak nitelendirip küçük görüyor. Avrupalılar endişelerini dile getiriyorlar, ancak MENA hükümetlerine baskı yapmak için herhangi bir eylemde de bulunmuyorlar. Bir muhabir Orta Avrupalı bir politikacıya Avrupa'nın neden bu kadar çekingen olduğunu sorduğunda, politikacı şöyle cevap veriyor: "Ne istiyorsun ki, bırakalım da tüm sorunlarıyla birlikte içimize mi girsinler? Herkesin kendi evini düzenli tutma hakkı ve yükümlülüğü var."

Delphi anketi: İnsanlar ailelerini, çok zor koşullarda bile geçindirebiliyorlarsa neredeyse her türlü yanlış yönetim, yolsuzluk ve baskıya katlanabilirler. Ancak geçinemiyorlarsa, genellikle çaresizlik içinde hareket ederler.

Güvenlik güçlerinin 2021'deki baskısından kaynaklanan travmaya rağmen, insanların sokaklara dökülmesine neden olan şikayetler ortadan kalkmıyor. Öyle ki bölge, 2023'ten beri, Cezayir'in güneyindeki şehirler, Tunus'un orta batısı, Fas'taki Orta Atlas ve Rif bölgeleri, Irak'ın güneyi, Suudi Arabistan'ın El-Hassa bölgesi, Lübnan'da Trablusşam ve hatta Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki Sharjah ve Ajman'ın aralarında bulunduğu çeşitli bölgelere dağılan birbirinden bağımsız protestoların artmasına tanık oluyor. Bu, yalnızca Araplarla ilgili bir durum değil, zira benzer protestolar İran'ın Belucistan ve Kirman şehirlerinde de patlak veriyor. Protestolar başkentlere nadiren sığıyor ve 2011 veya 2021'deki protestoların aksine, bölge çapında bir hareketin parçası olarak görülüyor. Bununla birlikte, birçok uzman, bu protestoları toplumsal hoşnutsuzluklar ve bölgesel bunalımlardan kaynaklanan kalıcı bir problem olarak nitelendiriyor. 2024 yılında Nobel Ekonomi Ödülünü alan Massachusetts Institute of Technology (MIT) akademisyenlerinden Mısır kökenli Amerikalı ekonomist, ilk röportajlarından birinde şu ifadeleri kullanıyor: "Gün gelecek protestoların yarattığı deprem herkesi gafil avlayacak ve o gün çok geç kalınmış olacak. O gün geldiğinde, kimilerinin, yaklaşmakta olanı göremedikleri için ekonomistleri suçlayacağını tahmin ediyorum. Size şimdiden şunu söyleyebilirim; başarısızlığa uğrayacak olan erken uyarı sistemlerimiz değil, uyarıları dinleyerek toplumlarımızın ve kurumlarımızın dayanaklılığını artıracak olan birlikte hareket etme bilincimizdir." Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 2022'de yayınlanan Arap Kalkınma raporu da benzer bir durum ortaya koyuyor. Bu rapor, dokuz yıl sonra yaşanacak ayaklanmaları tetikleyecek bazı konulara işaret etmiş olan 2002 tarihli raporu hatırlatıyor. Raporda, mevcut huzursuzluk belirtilerinin göz ardı edilmesi durumunda bölgesel ve küresel liderlerin aynı tuzağa bir kez daha düşebileceği uyarısı yapılıyor. Raporda ayrıca, 2002'de tespit edilen sorunların hiçbirinin etkili bir şekilde ele alınmadığı ve ayrıca, bölgenin, yerel ve ulusal kurumlara dair güven kaybının ve çevresel bozulmanın sonuçlarına maruz kalmaya devam edeceği belirtiliyor.

Mısır'da muhalif politikacıyla yapılan görüşme: Ekonominin hatalı yönetimi Mısır'ın yoksul sınıflarını derinden etkiliyor ve bu, er ya da geç rejimin istikrarını ve iktidarını sürdürme kabiliyetini etkileyecek. Bu saatli bombayla başa çıkacak tatmin edici bir ekonomik strateji yok.

Bölgesel eşitsizlikler MENA ekonomilerinde ihmal edilmiş bir çatlak olsa da işsizlik ve özellikle genç işsizliği 2011'den beri uluslararası bağışçıların ve finans kurumlarının dikkatini çekmiştir. İstihdam edilebilirliği ve girişimciliği teşvik etmek için sayısız proje finanse edilmesine rağmen 2025 itibarıyla sonuçlar tatmin edici olmaktan çok uzak. Genç işsizliği neredeyse hiç azalmıyor ve bunun toplumsal sonuçları açıkça görülebiliyor. Bunun birçok örneğinden biri hem erkekler hem

de kadınlar için evlilik yaşının artması. Bir nesli ciddi anlamda etkileyen bir bunalım yaşıyor. Tüm çabalara rağmen, bölgedeki genç işsizliği oranları dünya sıralamasının en üstünde yer alıyor. İşsizlik oranlarının on yıl önce çok daha yüksek olduğu İspanya ve Yunanistan gibi Güney Avrupa ülkelerindeki iyileşmelere kıyasla, MENA bölgesinin durumu tam bir tezat oluşturuyor. Ekonomistler, MENA bölgesindeki genç işsizliğin ve eksik istihdamın, kronik bir hastalıktan ziyade, sağlıklı bir sosyal ve ekonomik bağlamın belirtisi olarak ele alınması gerektiği konusunda hemfikirler.

Delphi anketi: İnternet, bireysel girişimcilik ve özellikle bölgedeki kadınlar için yenilikçi mekanizmalar sunuyor.

PEKİ YA KADINLARIN GÜÇLENDİRİLMESİ BİR SLOGANDAN DAHA FAZLASIYSA?

2025 itibarıyla durum mükemmel olmaktan uzak ve eşitliğin sağlanması için kat edilmesi gereken uzun bir yol var; ancak kadınların güçlendirilmesinde kaydedilen ilerleme siyasi özgürlükler, bölgesel eşitsizlikler veya genç işsizliği gibi diğer göstergelerden çok daha fazla. Bunun nedeni kısmen, bölgenin çok düşük bir seviyeden başlamasıdır. 2017'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksinde en düşük oranlar Orta Doğu'ya aitti ve Suudi Arabistan 144 ülke arasında 138. sıradaydı. Ayrıca, Dünya Bankası kalkınma göstergelerine göre bölgede kadınların işgücüne katılımı yaklaşık yüzde 20 gibi çok düşük bir oranda seyrediyor Aynı zamanda bölgenin işsizlik oranları girişimcilik alanında toplumsal cinsiyet eşitsizliği anlamında dünyadaki en yüksek oranlar. İlerleme kaydedilen tek alan, birçok ülkede cinsiyet kotalarının konulması ve orta ve yüksek öğrenime kadın katılımı oranlarının artması sayesinde kadınların parlamentolardaki temsiliyetlerinin artması oldu.

Tunus'un eşit miras haklarına yönelik hayata geçirdiği reformlar ve Ürdün veya Cezayir gibi ülkelerde kadına yönelik şiddeti suç sayan yeni yasalar, kadınların güçlendirilmesinde önemli hukuki kilometre taşları olarak görülüyor. 2020'de Tunus, Fas, Cezayir ve Ürdün'de kadınların iş piyasasına katılımını teşvik eden yasalarla birlikte Suudilerin erkek vesayeti sistemine son verilmesi kararı ciddi dönüm noktaları olarak görülüyor. Bu reformları hayata geçiren ilk ülke Tunus'tu ve Dünya Bankası, bu reformların Tunus ekonomisinin yeni dinamizmini açıklamakta kritik öneme sahip olduğunu belirtti. Diğer ülkeler de ekonomide iyileşme sağlayacakları umuduyla benzer adımlar atıyor. Bazı araştırmalar, şehirleşme, dijitalleşme ve sosyal aktivizm faktörlerinin kombinasyonunun bazı ülkelerin neden diğerlerinden daha fazla ilerleme kaydettiğini açıklayan kilit noktalar olduğunu ortaya koyuyor.

Time dergisi 2020 yılında yılın kişisi olarak Arap kadınlarını seçiyor. O zamandan beri, kadınların işgücüne katılımı giderek artıyor. Yeni ortaya konulan işlerde kadınların erkekleri yakaladığı iki ekonomik sektör var: e-ticaret ve turizm. Sıkça bahsedilen başarı öykülerinden biri, yerel enerji

tüketimini optimize etmek amacıyla bir start-up kuran Lübnan'daki Suriyeli bir mültecinin hikyesidir. Kendisine, 2021 yılı AB Kadın Yenilikçiler ödülü veriliyor ve kısa bir süre sonra kurduğu şirket, Forbes dergisinin yakın zamanda oluşturduğu sıralamaya göre dünyadaki ilk on çevre dostu şirket arasına giriyor.

Siyasi bağlamda, Tunus'ta ilk Arap kadın başkanın seçilmesi kadınların siyasi olarak güçlendirilmesinde bir dönüm noktası olarak görülüyor. Kazablanka ve Amman'da yeni seçilen kadın belediye başkanları da ulusal anlamda örnek teşkil ediyorlar. Aslında, bu süreç Arap ülkeleriyle de sınırlı değil. İran'da kadınlar bakanlık makamlarının yüzde 20'sinde temsil ediliyor ve Türkiye'de kadın siyasetçiler meclisteki sandalyelerin üçte birini kazanıyor. Kültürel alana bakacak olursak, 2025 yılında Nobel Edebiyat Ödülünün İranlı bir kadın şaire verilmesi, bölgedeki kadınların kültürel rönesansının sembolü olarak kutlanıyor.

Kadınlar toplumda ve ailede yeni bir rol talebinde bulunuyor olsalar da ufukta görülen asıl devrim erkekliğin yeniden tanımlanmasıyla ilgili. Yine de bölgenin, küresel bireyselleşme eğilimleriyle iç içe olması ve yeni toplumsal cinsiyet rolleri öngören iç kaynaklı kültürel referansların ortaya çıkması ihtiyaç duyulan dönüşümün önünü açabilir.

4.4 PARÇALANMIŞ TOPLUMLAR: KUTUPLAŞMA VE ÇOĞULCULUK

2025 itibariyle devam eden sosyo-ekonomik eşitsizlikler; kolektif kimliklerin mezhepsel, etnik, ideolojik nesillere ve cinsiyetlere dair hatlarda daha da güçlenmesiyle birleşiyor. Çoğu durumda bu, on beş yıl önceki Arap ayaklanmalarında yaşananlarla doğrudan ilişkili. Bu olaylar, adeta Pandora'nın kutusunu açıyor ve 2011 yılına kadar uykuda olan veya bastırılan talepleri ve küçük hesapları gün yüzüne çıkartıyor. Tam teşekküllü devlet içi çatışmaların on yıldan fazla bir süredir ortalığı kasıp kavurduğu Libya ve Suriye gibi ülkelerde, bu kolektif kimlikler daha da kemikleşti ve güvenikleştirme sürecinden geçti. Arap ayaklanmalarından etkilenmeyen ülkeler bile bu eğilimden etkileniyor ve 2025'te kendi halkları arasında artan kolektif kimlik duygularının etkileriyle uğraşmak zorunda kalıyorlar. İsrail ve Türkiye'deki durum buna örnek olarak verilebilir.

Tüm MENA bölgesini ve ötesini 2011'den bu yana sarsmakta olan bir diğer uluslararası eğilim, İslamcı kampın hem yerel hem de bölgesel olarak parçalanmasıdır. Bir yandan, ılımlı İslamcılar ile daha muhafazakâr ve pürist görüşler arasındaki ayrımlar genişliyor. Mısır ve Tunus gibi ülkelerde, Müslüman Kardeşlerden türeyen gruplarla Selefiler arasındaki derin doktriner ve politik farklılıklar buna örnek olarak gösterilebilir. Suudi Arabistan'ın finansal ve politik desteğinden yararlanan Madkhali tarikatı, son on yılda yükselişe geçiyor. Bu durum, bölgenin büyük kısmında en çok da Mağrip'te popüler bir tepkiye dönüştü ve İslam'ın geleneksel pratiğinin yabancılar tarafından finanse edilen Selefi anlayışa göre daha sahipsiz olduğu savunulmaya başlandı. Öte yandan, bölgesel jeopolitik gerilimler, Sünni dini-siyasi kamp içindeki hakimiyet kavgaları yüzünden giderek şiddetleniyor. Örneğin, Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki rekabet, 2025'te hem devlet içi hem bölgesel çatışmaları ağırlaştırıyor

Ortak kimliklerin ve bunların siyasi mücadele alanındaki etkilerinin bölge genelinde farklı biçimlerde ortaya çıkışını siyasi ve kurumsal kararlar tümüyle açıklayamıyor. En belirgin fark, evvelden beri var olan kolektif kimliklerin katılaşp kemikleşerek toplum içi ilişkilerde ihtilaflı durumlar yaratması olarak tanımlayacağımız kutuplaşma ile insanlarda ait olma hissi yaratan kolektif kimliklerin sayıca artması ve bir *modus vivendi*'ye yani yaşam tarzına dönüşmesi süreci olarak tarif edeceğimiz çoğulculuk arasındadır. İkincisi ilkiyle karşılaştırıldığında çok daha nadir görülmektedir.

Mısırlı bir aktivistle yapılan görüşme: Şehirli gençler Mısır'ın geleceğini belirleyecek. İmbaba gibi popüler semtlerdeki gençlerin kıyafetlerine bakın! Bu, 2011'deki büyük ölçüde başarısız olan makro-politik devrimden daha başarılı olması muhtemel olan bir mikro-politik kültürel devrimdir.

Bu ikili karşıtlığın bazı belirtileri sosyal, kültürel ve dini konularla ilgili Arap Barometresi sorularına (2016-17) verilen yanıtlarda ve 2011'den sonra farklı ülkelerdeki liderlerin tutumlarında çok net görülmele beraber, zamanla Kuzey Afrika ülkelerini Ortadoğu ülkelerinden ayıran özelliklerden birisi olarak karşımıza çıkmaya başladı. 2025'te Tunus gibi ülkelerde gözlemlenebilen çoğulculuk, Arap ayaklanmaları sonrasında başlamış ve bir zamanlar uyku halinde olan ya da bastırılmış kolektif kimliklerin ağır ama istikrarlı bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Tunus'ta, çeşitli siyasi ve sosyal aktivist topluluklar son derece faal. Birçok sivil toplum kuruluşu kendilerini etnik, kabilesel, nesil ve cinsiyet temelli ortak kimliği esas alan çıkarlar ve talepler üzerinden tanımlarlar. Bu sayede, Tunus'taki kazanımlar bölge genelinde yankı bulmakta. Tunus liderleri, farklı bakış açılarına kulak verebilen, uzlaşma sağlayabilen ve politikalarında çeşitlilik ve çoğulculuğu yaygınlaştırabilen bir profile sahip olduklarını kanıtladılar. Bu, sosyo-ekonomik diğer bölgesel sorunlar ve güvenlik kaygıları nedeniyle süregelen birçok zorluğa rağmen hem yerel hem de ulusal düzeyde gerçekleşti. Tunus ile ilgili bir örnek vermek gerekirse, ülkenin bazı bölgelerinde, özellikle Sfax'ta, 2015'ten sonra bazıları kabile ilişkilerine dayanan yerel kimliklerin yeniden canlanması, 2021'de Tunus'un farklı bölgelerinde yerel lehçelerin kullanımı ve eğitimine ilişkin ulusal bir yasanın kabul edilmesine yol açıyor. Benzer şekilde, Tunus'taki kadın hareketlerinin eylemleri, Medeni Hal Kanununda değişiklik yapılmasının yolunu açarak miras sorunları dahil olmak üzere toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda ilerleme kaydedilmesini sağlıyor. 2024 seçimlerinde ilk kadın cumhurbaşkanının seçilmesi de önemli bir kilometre taşı olarak görülüyor.

Tunus, Beyrut ile bölgede çeşitliliğin kutuplarından biri haline geliyor ve ülke, çeşitliliği uluslararası imajının bir parçası olarak kabul ediyor. Siyasi ve kurumsal düzeyde çoğulculuğun teşvik edildiği bu başarılı süreç, sosyal aktivizm sayesinde ve ödün ve uzlaşma arayışı için hareket eden yeni nesil Ennahda liderleri gibi ılımlı İslamcılarının desteğiyle sürdürülüyor. Bu tutum, eski İslamcı-seküler ittifakının çöküşünden sonra Nahda koalisyonunun kurulmasıyla yeni ve sürdürülebilir bir İslamcı-milliyetçi ittifakın güçlenmesinde önemli bir rol oynuyor.

Orta Doğu'daki ülkelerin çoğundan tamamen farklı bir tablo ortaya çıkıyor. B-Bu bağlamda, buradaki ana eğilim, ilk olarak siyasi ve dini seçkinler tarafından ortaya atılan biz ve onlar söylemi üzerinden gerçekleştirilen kolektif kimliklerin kutuplaşmasıdır. Toplumsal düzeyde daha büyük bir parçalanma 2025 yılında, etnik, dini veya politik hatlarda diğer toplu kimlikleri marjinalleştiren veya bunlar üzerinde açıkça baskı kuran devlet kimliğinin ne olması gerektiğine dair çoğunlukçu yaklaşımların bilinçli bir şekilde teşvik edilmesiyle birlikte ortaya çıkıyor Suriye'de Sünni çoğunluk büyük ölçüde boyun eğmiş hissederken Esad rejimine daha yakın olduğu görülen toplumsal gruplar bile büyüyen mezhepçilikten endişe duyuyor. Mekansal ayrışma ve demografik mühendislik, on yıldan beri artarak devam ediyor. Libya'da siyasi çatışmalar genellikle bölgesel ve kabilesel açılardan ifade ediliyor.

Delphi anketi: Toplumsal eşitsizlik meselesi nesiller boyunca söylemsel olarak bile ele alınmadığında, toplumları komşularına veya "öteki" olarak adlandırılan herhangi bir gruba karşı nefretle doldurmak çok kolaydır.

Türkiye'de kutuplaşma, Erdoğan'ın yeniden seçildiği 2023 yılında zirveye ulaşıyor. Erdoğan'ın yeniden seçilmesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yıl kutlamaları ile çakışması, muhalefeti vatansever olmamakla itham eden ana akım medyanın söylemlerini pekiştirmesine katkıda bulunuyor. Kürt muhalifler için durum daha da sorunlu. Ayrıca, yerel nüfus ile on yıl önce ülkeye sığınan Suriyeli mülteciler arasındaki gerginlikler giderek artıyor. Küçük bir azınlık Suriye'ye dönerken, büyük çoğunluğu Türkiye'de kalarak temel hizmetlere erişim için yerel halkla rekabet eden ve bu yüzden günah keçisi ilan edilen "istenmeyen misafirlere" dönüşüyor. Bu, bazı analistlerin Türkiye'de "Suriyeli mültecilerin Filistinleşmesi" olarak tanımladığı koşulların doğmasına neden oluyor. Bu misafirlerin Türk vatandaşlığına geçip geçmemesi gerektiği konusunda yoğun bir tartışma yürüyor ve bu, AKP'ye kendi içinde bölünmeler yaratan birkaç konudan biri.

Likud partisi ile aşırı milliyetçi sağ parti Yisrael Beiteinu'yu daha merkezi bir konumdan vazgeçmek pahasına siyasi yelpazenin aşırı sağ çizgisinde rekabet etmeye iten süreçte İsrail'deki etnik-dinsel revizyonist söylem net bir şekilde gözlenebiliyor. Bu, Likud partisinde yaşanan bölünmeyi tetiklemesine rağmen, 2025 yılından da görüldüğü üzere İsrail toplumu ve siyaseti sürekli olarak sağ siyasete ve aşırı dinci bir çizgiye yöneldi. İsrail-Filistin çatışmasının çözümü için hiç de iyi bir haber olmayan bu durumun etkileri aynı zamanda İsrail içinde de yaygın olarak hissedilebiliyor. İsraili Araplar marjinalleştirilirken, Arap Listesi partisinin yasa dışı ilan edilmesi olasılığı gündemde. Seküler gruplar, aşırı Ortodoks azınlığın imtiyazlarına karşı protestolarını artırıyorlar.

Hem Türkiye hem de İsrail'de bağnaz eğilimlerin mevzi kazanmaları, MENA bölgesinin önde gelen toplumsal ve siyasi bölünmelerinin küresel dinamiklerle iç içe olduğunu gösteriyor. Çekişmeli devlet-toplum ilişkileri ve kutuplaşma, aslında 2010'ların sonlarında Kuzey Amerika, Avrupa ve Latin Amerika'daki milliyetçi-popülist hareketlerin yükselişine tıpatıp benziyor. Kolektif kimliklerin kemikleştiği ve kutuplaştığı araçlar bağlamında da benzerlikler bulunuyor. MENA bölgesi, dijital dezenformasyon kampanyaları ve sosyal medyada nefret söylemi açısından bereketli bir alan.

Irak'ta bir sivil toplum üyesi ile yapılan görüşme: Irak halkı şiddetin ve insan öldürmenin hiçbir sorunu çözmeyeceğinin farkına varmaya başlıyor. Mezhepçilikten uzaklaşıyorlar.

PEKİ YA IRAK BİR RÖNESANS YAŞIYORSA?

Iraklılar 2025'te, ülkelerinin son on yıldaki dönüşümünden büyük gurur duyuyorlar. Iraklılar ve dış gözlemciler, bölgenin geri kalanında şiddet ve siyasi gerginliğin hâlâ çok yüksek seviyelerde olmasına rağmen kaydedilen ilerlemeye hayretle yaklaşıyorlar. Herkes Irak'ın karanlık çağlarını geride bıraktığını konuşuyor. Bu konuda konuşanların bazıları Saddam Hüseyin'in gaddar diktatörlüğüne vurgu yaparken kimileri de 2003'te ABD'nin müdahalesini takip eden mezhepçi şiddet ve IŞİD'in Musul'u ele geçirmesinin ardından yaşanan travmaya işaret ediyor. Şimdi Irak'ın her alanda rönesans yaşadığı söyleniyor.

2018'den beri güvenlik seviyeleri sürekli olarak iyileşme gösteriyor. Irak siyaseti son derece karmaşık olmaya devam ediyor, ancak siyasi gerilimler vatandaşların günlük yaşamını etkilemiyor ve milisler devletin güvenlik aygıtlarına etkili bir şekilde entegre edilmiş durumda. Siyasi ve sosyal cephelerde umut vaat eden gelişmelerden biri, yolsuzlukla mücadele, kadına yönelik şiddet, çevresel bozulma ve eğitim gibi konularda, farklı etnik-dinsel topluluklardan sosyal ve politik aktivistleri bir araya getiren mezhepler arası platformların ortaya çıkması oldu. Irak içi üniversite değişim programının başlatılması, yüksek öğrenim hakkındaki son gösterilerin başarılı sonuçlarından biriydi. Ancak, en güçlü eylem 2022'deki "herkes için su hareketi"ydi. Iraklı siyasetçiler öncelikle vatandaşa götürdükleri hizmetlerle değerlendiriliyor ve bu noktada su, ciddi bir mesele haline gelmiş durumda. Daha genel anlamda, IŞİD'in yenilmesinin ve 2018-2019'da Basra'daki protestoların ardından, odağın güneye doğru kaydığı söylenebilir. Güneyden gelen maddi talepler geliştirilen politikaları ciddi biçimde etkiliyor ve federal hükümetin eylemlerini eleştirme veya destekleme bağlamında mezhepçi söylemler daha az etkili oluyor.

Bu platformlar birçok kez Irak sokaklarına taşınıyor ve davalarını ortaya koymak için sosyal ağları kullanıyorlar. Neticede gündemi belirleyen bir konuma geliyorlar, ancak kararları şekillendirme kapasiteleri, mezhepçiliğe açıkça karşı olan siyasi liderlerle ittifaklar kurma yeteneklerine bağlı. Buna paralel olarak, Bağdat ve Erbil arasındaki ilişkileri normalleştirme çabaları meyve veriyor. Bakanlar arasında gerçekleştirilen düzenli toplantıların ardından her iki hükümet de önemli adımlar atıyor. Kürt liderler 2017 referandumunun etkilerini yanlış hesapladıklarını resmen açıklıyorlar ve Bağdat'taki yöneticiler dış sınırların kontrolünde Erbil ile iş birliğini geliştirerek Kürt Bölgesel Hükümetine finans aktarımını artırıyorlar. Kerkük'ün çok etnik kökenli statüsü hakkında 2024'te bir uzlaşma anlaşması imzalanıyor. Kerkük'te uluslararası bir havalimanı inşa edilmesi konusunda verilen tavizle başlayan dört yıllık müzakerelerin ardından, Irak hükümeti, Kürdistan Bölgesel Hükümeti ve bölgedeki çeşitli eyalet

konsejlerinden temsilciler, şu anki resmi adı Kuzeydoğu Toprakları olan tartışmalı bölgeler için belirli bir statü üzerinde anlaşmaya varıyorlar. Gerginliğin azaltılması, enerji üretiminin artırılmasında kilit rol oynuyor ve bu bağlamda her iki hükümet de iş birliğinin faydalarının farkında. Ayrıca hem Irak hükümeti hem de KBH, Anbar (Güney Irak) ve Süleymaniye'de gaz üretim alanları geliştirerek enerji sektörünü çeşitlendirmeye ve ekonomilerinin petrole bağımlılığını azaltmaya çalışıyor. Bu hamle, vatandaşa hizmet götürülmesini güvence altına alma ve Bağdat ile Erbil arasındaki tartışmalı bölgelerde yer alan petrol rezervlerinin yönetimi ile ilgili gerilimleri hafifletme şansını artıracak.

Herkes, Irak ulusal futbol takımının 2022 FIFA Dünya Kupası elemelerini geçmesini toplumsal bağlamda önemli bir dönüm noktası olarak nitelendiriyor. Mezopotamya Aslanları, Avustralya'yı uzatmalarda gelen golle 2-1 yeniyor. Irak'ın gollerini 23 yaşındaki Musullu Sünni forvet oyuncusu ile Süleymaniyeli Kürt orta saha oyuncusu kaydederken maçın asıl yıldızı, uzatmaların son saniyesinde gole giden kafa vuruşunu çıkararak maçın en değerli oyuncusu seçilen Basralı Şii kaleci oluyor. Irak sokaklarındaki kutlamalar üç gün sürüyor. Irak, Dünya Kupasında beklenenden daha iyi bir performans sergiliyor. Ulusal takım, gruplardan çıkarak tarihi bir başarıya imza atıyor ve 16 takımın mücadele ettiği birinci turda Almanya karşısında cesur bir oyun sergilemesine rağmen kaybediyor. Bu yenilgiyi ulusal bir zafer olarak kutlayan Iraklılar, futbol takımını Bağdat'ta ulusal kahramanlar olarak karşılıyor. Iraklılar bu başarıyı, birlikte hareket ettiklerinde neler başarabileceklerini gösteren bir örnek olarak gururla hatırlıyorlar.

Tüm bu gelişmeler, Irak'ın kendisini bölgesel ve uluslararası arenada konumlandırma biçimini değiştiriyor. Irak dışişleri bakanı, 2024'teki Münih Güvenlik Konferansında yaptığı konuşmada, Irak'ın artık bir savaş alanı değil, dengesiz bir bölgede dengeleyici bir faktör olduğunu savunuyor. Bazı analistler, Irak'ı Ortadoğu'nun Finlandiya'sı olarak nitelendirmeye başlamış olsalar da Soğuk Savaş uzmanları arada çok büyük farklılıklar olduğu gerekçesiyle bu tanıma reddediyor. İran ve ABD'nin hâlâ Irak'ta birlikleri bulunuyor, ancak varlıkları giderek azalıyor. Çoğu kişi, iki tarafın da tamamen geri çekilen ilk taraf olmak istemediği için birliklerini Irak'ta tuttuğunu öne sürüyor. Öte yandan, "Irak kendi kaderini belirleyebileceğini kanıtladı" düşüncesi çerçevesinde, ABD ve İran'ın çekilmesi yönünde siyasi ve toplumsal baskı giderek artıyor. Uluslararası cephede en şaşırtıcı gelişmelerden biri, Irak'ın uluslararası ortaklıklarını çeşitlendirme çabaları. Irak makamları AB ile temaslar kurarken, AB de bunu karşılıksız bırakmıyor. 2019 yılında atanan Yüksek Temsilci ilk ziyaretlerinden birini Bağdat ve Erbil'e yapıyor. Bu, iki hükümet arasında normalleşmeye yönelik birçok adımdan biri ve ayrıca Irak'ın Orta Doğu'da AB'nin önceliği haline geldiğine dair net bir işaret olarak görülüyor.

4.5 SALDIRGAN OTORITERİZM: KONTROL, BASKI VE BILGI KIRLILIĞI

Uluslararası Af Örgütü, Uluslararası Şeffaflık Örgütü, Freedom House ve Sınır Tanımayan Gazetecilerin 2025 raporları, siyasi özgürlükler ve insan hakları açısından MENA bölgesindeki karanlık duruma işaret ediyor. Dünya Bankası'nın yönetim göstergeleri de aynı şekilde iç karartıcı ve bölgede son yirmi yılda kayda değer bir ilerleme kaydeden tek örnek Tunus.

Beyrut Odak Grubu: En muhtemel senaryo, otoriter bir dalganın yoğunlaşması: Cumhurbaşkanı Abdülfettah Sisi iktidarını pekiştirecek, Muhammed bin Salman kendisini eleştirenleri susturmak için baskıya başvuracak ve Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad iktidarda kalacak. Bu, uluslararası hamiler ve aktörler tarafından bölgesel istikrara geri dönüş adına desteklenecek.

Otoriter rejimler, 2011'den bu yana muhalifleri kendileri belirlemek veya yönlendirmek konusunda stratejilerini yenilediler ve nasıl daha etkin hareket edeceklerini birbirlerinden öğrendiler. Genç işsizliği, eşitsizlik, düşük yenilikçilik ve yatırım oranı gibi süregelen sosyo-ekonomik problemler, yerleşik rejimlerin kırılabilirliğini arttırmakta. Bu durum çevresel bozulma, temel hizmetler üzerindeki baskı ve meşruiyet krizleri ile çakıştığında, risk daha da artıyor. 2021'de başlayan isyanlar, 2011 sonrası toplumsal ve siyasi kontrol stratejilerinin toplumsal huzursuzluğu frenlemek konusunda yetersiz kaldığının bir işareti olarak görülüyor ve bu da daha baskıcı bir anlayışı tetikliyor. Yolsuzlukla mücadele, çevre ve kadın hakları hareketlerinde yer alan aktivist ve liderler hapse atılıyor. Rejimler, bu kişileri, daha önce kovuşturmaların asıl hedefi olan politik aktivistler ve iktidara eleştiri yönelten gazetecilerden daha büyük bir tehdit olarak algılıyor. Aslında muhalif güçler öylesine bölünüyor ki artık gerçekten meydan okuyabilecek bir güç olarak görülüyorlar.

Tunus'ta hükümet kanadından bir politikacıyla yapılan görüşme: Sivil toplum, harekete geçirme ve değişim getirme konusundaki kabiliyetini göstermiştir. Ve bu gruplar arasında özellikle gençler ön plandadır. Ancak gençler, bölgede daha çok kısıtlamayla karşılaşılıyor ve lider eksikliğinin sıkıntılarını çekiyorlar.

Bu yeni baskı dalgasının en önemli dönüm noktalarından biri, Mısır'ın Nil Deltasında yerel bir protestoya katılan üç Greenpeace temsilcisinin tutuklanmasıydı. Bu kişiler, ülkeyi istikrarsızlaştırmak isteyen dış güçlerin maşası olmakla suçlanıyorlar. Dava, uluslararası medyanın baş sayfalarında yer alıyor ve Avrupa, ABD ve Kanada parlamentolarında Mısır'a yönelik olası yaptırımlarla ilgili tartışmalar yürütülüyor. Mısır'ın uluslararası ortakları artan yurtiçi baskıya rağmen konuyu görmezden geliyor. Mısır ve bölgedeki diğer birçok rejim, yerel ve küresel istikrarsızlık korkularından başarıyla faydalanıyor.

Rabat Odak grubu: Gelecek nesil Cezayir, Libya ve Suriye iç savaşlarıyla özdeşleşmeyecek. Son yaşananların anıları yeni bir devrime engel olmayacak. Dolayısıyla, yetkililerin devrimci hareketlere karşı koymak için yeni bir siyasi söylem bulmaları gerekiyor. Anılarla tehdit etmek işe yaramayacak.

Otoriter liderler arasında endişe uyandıran bir diğer faktör de kendi safları tarafından ihanete uğrayabilecekleri algısı. Birkaç rejimin yeraltı hizip kavgalarından muzdarip olduğu söyleniyor, ancak bu sistemlerin şeffaflıktan uzak yapıları bu tür kavgaları kamuoyundan uzakta tutuyor. Suudi Arabistan, Bahreyn, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri gibi bazı MENA ülkelerinde haleflerin tahta geçmesi, İran'da yeni bir ruhani liderin seçilmesi ve Sisi sonrası Mısır ile ilgili spekülasyonlar benzer siyasi sürtüşmeleri açığa çıkarıyor. İstikrarı en çok bozan tahta geçiş süreçlerinden biri Suudi Arabistan'da yaşanıyor. Kral Salman, üç aylığına kamusal alandan çekiliyor ve oğlu Muhammed bin Salman lehine tahttan çekilmesinin an meselesi olduğuna dair söylentiler dolaşiyor. Bu şartlar, Suud Hanedanındaki iç rakiplerin Temmuz 2021'de askeri bir darbe girişiminde bulunmasına yol açıyor. Darbe girişimi başarısız oluyor. Otuz altı saat içinde bastırılan darbenin destekçileri idama mahkûm ediliyor. O zamandan beri, bölgedeki hükümdarlar ve devlet başkanları üst düzey yetkililere karşı cadı avını yoğunlaştırıyor. Güvensizliğin en yoğun olduğu zamanlar yaşanıyor.

Tunus'ta bir aktivistle yapılan görüşme: Genel olarak "Kitleler", temsil edilip edilmediklerine bakılmaksızın değişim veya değişimin olmayışı açısından en önemli itici kuvvet olacaktır.

Aynı zamanda, rejimler ve toplumlar arasındaki maddi ve duygusal uçurum genişlemeye devam ediyor. Şeffaflık ve hesap verilebilirlik konusundaki eksiklikler ve ayrıca aşırı yolsuzluk, yönetimi daha da kötüleştiriyor ve bu da nüfusun büyük bir kesiminde toplumsal ve siyasi memnuniyetsizliği artırıyor. Kırılması zor bir kısır döngü yaşanıyor. Bu bağlamda bilgi hem birbirine rakip yerli gruplar hem de bölgesel oyuncular arasında büyük bir savaş alanı haline geliyor. Dijital medya ve uydu kanalları siyasi rakiplerin meşruiyetini bozmak için yaygın olarak kullanılıyor. Dezenformasyon kampanyalarındaki en yeni uygulama, bu kampanyaların açık platformlardan WhatsApp gibi güvenilir kapalı dijital alanlara taşınması.

İsrail'den bir sivil toplum üyesi ile yapılan görüşme: Giderek büyüyen bir risk var: Sahte haber okuyan gençler. Yanlış bilgilerle donanan bir neslin gelmekte olduğunu görüyoruz ve terörizm/ Cihatçılık tehdidi düşünüldüğünde bu durum çok tehlikeli.

Bu bağlamda eski seçkinler olabildiğince modernleşiyor: halkı izlemek, kontrol ve manipüle etmek için en yeni ve en gelişmiş teknolojileri değerlendirip kullanıyorlar. İnternet, sosyal medya ve yeraltı dijital platformlarının kontrol altında tutulması, güvenlik aygıtlarının önceliği haline geldi. Tüm bu kontrol faaliyetine e-Muhabarat (e-İstihbarat) deniyor. Bölge Çin ile birlikte gözetim teknolojilerinin laboratuvarı haline gelirken, uluslararası şirketler bu gelişmelerden kâr elde ediyorlar.

Cezayir’de bir sivil toplum üyesi ile yapılan görüşme: Gençlik ülkemizdeki yeni aktör. Bunu Facebook örneğinde görebiliyoruz; Facebook’un büyük bir bilgi serbestleşmesi ve bu olgunun kamuoyundaki tartışmalar üzerinde büyük bir etkisi var. Belki de yeni seçkinler gençliğin arasından çıkacak ve onlar halkın ihtiyaçlarına daha yakın olacaklar.

PEKİ YA GENÇLİĞİN UMUTLARI DİJİTAL MEDYADAYSA?

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin geniş bir ölçekte yayılması ve 2025 yılında internete erişimin kayda değer bir seviyeye ulaşması/ulaşmış olması sebebiyle, MENA bölgesinde bilgi, haber ve iletişim için dijital medyayı tercih eden insanların sayısı artıyor. Giderek daha az insan geleneksel kitle iletişim araçlarını kullanıyor. Vatandaşlar ve tüketiciler, interneti, akıllı telefonları ve sosyal medyayı hevesle benimsiyorlar. Küresel eğilime paralel olarak giderek daha fazla sayıda bağımsız ve uluslar ötesi medya kuruluşu yüksek nitelikli bilgi sağlayarak birer eleştirel düşünce platformu haline geliyor. Bu süreçte Avrupa’daki Mağripliler ve özellikle dünya genelindeki Suriye diasporası aktif rol alıyor.

İnternetin hayatın içine daha da nüfuz etmesi yerel, bölgesel ve küresel gelişmeler hakkında daha fazla bilgiye erişim olanağı sağlıyor. Bu durum aynı zamanda kaçınılmaz olarak sahte haberler ve söylentiler yayan komplo odaklı organlara da alan açıyor. İnsanlar, kültürel ve toplumsal değişimlere dair artan bir farkındalık seviyesi ile yeni bilgi kaynaklarını kullanarak işsizlik, kimlik, çevre ve sosyal refah gibi meselelerle ilgili bilgi ediniyor ve kamusal tartışmalara daha aktif bir şekilde katılıyorlar. Ayrıca, özellikle Irak, İran ve Levant bölgesinde, daha fazla siyasi katılım talep ediyorlar.

Otoriter rejimlerin dijital medyayı kontrol altında tutma girişimleri, sansürleri aşabilen yenilikçi araçların yaygınlaşması nedeniyle başarısız oluyor. On yıl önce kutuplaşmayı ve radikalleşmeyi destekleyen eğilimler, oldukça çeşitli ve daha şeffaf bilgiler sağlayan ve merkezî olmayan yeni dijital medya yapılarıyla kısmen dengeleniyor. Yine de özellikle orta sınıf içinde artan bireyselleşme ve sosyo-kültürel parçalanma, insanların yalnızca kendine benzeyenlerle iletişim kurduğu ve diğer ortamlardaki söylemleri görmezden geldiği yankı odalarının devamlılığı riskini taşıyor. Buna karşılık, kadınlar, işsiz gençler ile kırsal alanlarda ve kentlerin varoşlarında yaşayanlar gibi geçmişte söylemlerinin ana akım medya tarafından dışlandığını hisseden gruplar, bu yeni platformlarda sıkıntılarını dile getirecek bir alan buluyorlar.

2025'te, yeni dijital medya ortamı, sanal bir kamusal alanın ortaya çıkmasını sağlayarak toplumsal ve siyasal değişim eğilimini destekliyor. Bu değişim bazı ülkelerde açık ve serbest kamusal alanlar oldukça uzun bir süredir ya neredeyse yok gibi ya da az gelişmiş durumda olduğundan/olması açısından önemli. Dijital medya ortamı ihlal ve istismarların kınandığı bir alan. Bunun birçok örneğinden biri, 2020'de Aures bölgesindeki Cezayirli bir kadın tarafından başlatılan #benimkanım kampanyası. Kadın, yerel bir polis memuru tarafından cinsel tacize uğradığını ve şikayetleriyle ilgilenilmediğini söylüyor. Özellikle küçük kasabalarda yaşayan başka insanları yerel yetkililerin suistimal hikayelerini paylaşmaya davet ediyor. Birkaç gün içinde Twitter, Facebook ve Instagram'da binlerce hikâye paylaşılıyor. Bunlar arasında yolsuzluk, torpil/nepotizm, yetersiz kamu hizmetleri, ırkçılık ve polis şiddeti vakaları var. Avrupa'daki kentsel bölgelerden ve Mağrip diasporasından da bazı tanıklıklar ortaya çıkıyor.

İnternet, insanların birbirleriyle temas kurmasını sağlayabildiği ve yeni iletişim olanakları sunduğu için, insanlar, artık vatandaşlık kültürüne ve dijital aktivizime daha aktif şekilde katılarak büyümekte olan bir sivil toplum içinde yerlerini alabiliyorlar. Dolayısıyla, çoğu MENA toplumu bu yeni iletişim biçimleri sayesinde sosyal uyum anlamında ilerleme kaydedip yeni yollar kazanmıştır. En dinamik gelişmelerden biri çevrimiçi yüksek öğrenim ve mesleki eğitim programlarına erişimdir. Arap platformları çoğalırken bölge arz ve talep bakımından küresel ortalamanın üzerinde seyrediyor.

Halk bu yeni medyada özgür bir alana kavuşsa da otoriter rejimler gözetim kapasitelerini geliştirmek için büyük miktarda para harcıyor. Otoriter rejimlerin bu elektronik ortamı öğrenme süreci, dijital ortamda özgürce konuşmaya alışmış toplumlar için tehdit oluşturuyor. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi sosyal ağların büyük oranda yayıldığı ülkelerde bu risk daha da yüksek. Bilgi savaşını kimin kazanacağı hiç belli değil.

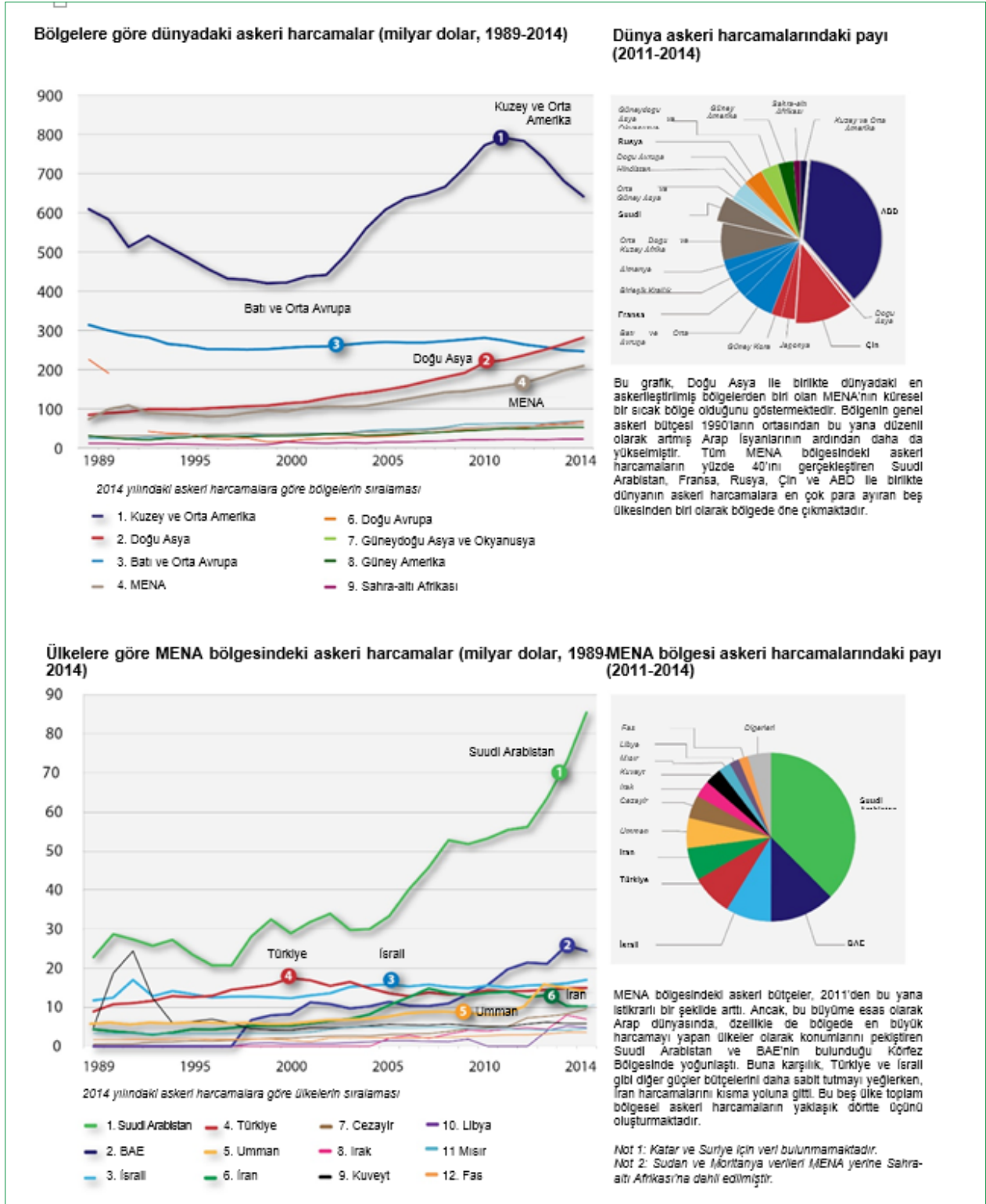
4.6 ASKERİLEŞTİRİLMİŞ VE VAHŞİLEŞMİŞ BİR BÖLGE

Küresel Barış Endeksine göre, Orta Doğu 2025'te, dünyada barışın en az hâkim olduğu bölgelerden biri olmaya devam ediyor. Bölge, çözülemeyen çatışmaların ve iz bırakan insani krizlerin üst üste yaşandığı bir alan olagelmıştır. Aynı zamanda, dünyadaki en askerileştirilmiş bölgelerden biridir ve ülkelerin sadece rakiplerini değil, aynı zamanda ortaklarını ve müttefiklerini de kollaması nedeniyle güvensizliğin hüküm sürdüğü bir bölgedir.

Tunus'ta bir aktivistle yapılan görüşme: Bölgenin askerileşmesine yönelik eğilimler, güvensizliğin önümüzdeki yıllarda artacağına işaret etmektedir.

Şekil 10 | MENA bölgesindeki ve dünya genelindeki askeri harcamalar

Cristina Sala ve Oriol Farrés (CIDOB) tarafından hazırlanmıştır.
Kaynak: SIPRI Askeri Harcamalar Veritabanı (2018).

İran'ın politikalarına gösterilen destek veya itiraz seviyesi bölgedeki kutuplaştırıcı faktörlerden biri olmaya devam ediyor. Ancak bunun tek faktör olduğu da söylenemez. Muhammed bin Selman'ın 2020'de kral olmasından bu yana giderek artan tek taraflılığı, kendi müttefikleri ile cepheleşmelerine neden oldu. Riyad ve Abu Dabi arasındaki ilişkiler, 2018'de olduğu kadar iyi değil. İsrail ile normalleşmeyi savunanlarla böylesi bir yaklaşımı ihanet sayanlar arasındaki ayırım da bölgeyi de kızıştırıyor. Körfez ülkeleri Amman'ı İsrail ile uzlaşmaya iterken Ürdün meselenin merkez üssü gibi görünüyor, ancak ülke halkı görünürde bu fikre karşı. Ürdün'deki siyasi ve ekonomik hayal kırıklıkları çok büyük tehlike arz ediyor. Analistler, Türkiye ile Emirlikler arasındaki gerginliğin arttığına ve bu iki ülkenin ideolojik rekabetlerini Somali Yarımadası, Libya ve Filistin'e taşıyacaklarına dikkat çekiyor. İran'a yönelik İsrail veya İsrail-ABD saldırılarının an meselesi olduğuna dair söylentiler ara sıra ortaya çıkıyor ancak bu iki kamp, Suriye ve Lübnan'da güç gösterisi yapmayı tercih ediyor.

Lübnan'daki uluslararası bir kuruluş yetkilisi ile yapılan görüşme:

Orta Doğu meseleleri iki kutup tarafından kontrol ediliyor: İran ve Suudi Arabistan. Bölgedeki liderler ve halklar esas itibarıyla İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin geleceğinden endişe ediyor. Zira bu iki güç, Suriye ve Yemen'deki savaşlar ile Bahreyn ve Irak'ta süregelen ve yeniden ortaya çıkan sorunlara uluslararası bir boyut kazandırılmasından da açıkça görüldüğü gibi, bölgedeki savaş ve barışın geleceğini uzaktan kontrol ediyor.

Arap-İsrail çatışması 2025 itibarıyla dünyanın en eski çatışması olmaya devam ediyor. Arap Baharından sonra birçok analist, Suriye'deki savaş nedeniyle bu meselenin jeopolitik anlamda bölgedeki merkezi rolünü yitirdiğini belirtmişti. Ancak, İsrail'in Gazze'ye düzenlediği gaddar operasyonun ardından 2020'de patlayan üçüncü İntifada ve neredeyse yeni bir bölgesel savaşa yol açan Suriye-Lübnan-İsrail sınırında artan gerilim, Arap-İsrail meselesini yeniden ön plana taşıdı. O zamandan beri, birkaç barış girişimi masaya yatırıldı ancak hepsi başarısız oldu. Filistinliler, Arap liderlerden destek göremediklerinden ve İsrail ile Körfez monarşileri arasındaki ilişkilerin güçlenmesi nedeniyle giderek daha fazla hayal kırıklığı yaşıyorlar. Uzun süredir iki devletli çözümü savunanlar, bunun için artık çok geç olabileceğini kabul ediyor. Çatışma ve Filistin'in hedefleri, giderek bölgesel bir anlaşmazlıktan ziyade haklı bir dava olarak ifade ediliyor ve Boykot, Yatırımların Geri Çekilmesi ve Yaptırımlar (BDS) hareketi dünya çapında ses getiriyor.

Lübnan'da güvenlik güçlerinden bir yetkili ile yapılan görüşme:

Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve İsrail bölgedeki dört büyük güç ve Suudi Arabistan ile İsrail birleşik bir blok haline geldi.

Suriye’de Esad rejimi zaferini ilan etmek için herhangi bir uluslararası konferansa ihtiyaç duymuyor. Aslında, 2025 itibariyle Suriye’deki yönetime meydan okuyacak güçlü bir kuvvet kalmayacak. İdlib’de yığınak yapan isyancılara karşı 2019’da gerçekleştirilen ve korkunç insani bedellere mal olan harekât, bölgede kontrolü yeniden ele geçirmek üzere rejimin yaptığı en büyük taarruz olarak görülüyordu. Gerek Esad gerekse uluslararası toplum çatışma sona ermiş gibi davranmasına rağmen, sahada yaşanan şiddet baskı ve gerilla savaşı biçiminde Suriyelilerin günlük yaşamında halen çok fazla yer ediyor. Rejim, isyancı gruplarla mücadele etmek için defalarca İran Kudüs Gücünün Suriye’de bulunmasını talep etti ve Kürt Halk Savunma Birlikleri (YPG) ile iş birliği yaptı; ancak bunun karşılığında ödediği bedel İsrail ve Türkiye ile gerilimin artması oldu. Birçok kez, devletler arası bir konvansiyonel savaşın başlaması an meselesi haline geldi.

Mısır’daki bölgesel bir kuruluşun yetkilisiyle yapılan görüşme:

Asıl risk, Suriye ve Yemen’deki bölgesel ihtilafların çözümünde acziyet ve yetersizlik yaşanması ve bu çatışmaların beklenenden daha uzun sürmesi olabilir.

Yemen’deki çatışma 2020’deki barış konferansından sonra resmen sona ermiş olsa da dünyanın tanık olduğu en büyük insani krizlerden birini yaşayan ülke henüz toparlanabilmiş değil. Libya da istikrardan uzak durumda. 2026 için öngörülen seçimlerin 2014 yılındaki gibi ihtilaflar yaratması bekleniyor ve BM özel temsilcisi yeni bir şiddet dalgasının patlayabileceği konusunda uyarılarda bulunuyor. Mağrip’te, Batı Sahra sorunu nadiren ön plana çıkmakla beraber, 2025 bu sorunun 50. yıldönümü olması nedeniyle istisnai bir yıl. Cezayirli ve Faslı yetkililer, bu sorunun nasıl çözüleceğini tartışmak yerine, Avrupalı mevkidaşlarıyla durumu nasıl geçiştireceklerini konuşuyorlar. Ekonomik büyümeyi teşvik ihtiyacı hem Rabat hem de Cezayir’in meseleye pragmatik bir şekilde yaklaşmasını sağlıyor gibi görünse de sorunu çözmek yerine sorunu görmezden gelmeyi tercih ediyorlar.

Mali’deki uluslararası bir kuruluşun yetkilisiyle yapılan görüşme:

Devlet dışı aktörler bölgenin şekillenmesinde büyük rol oynayacak. Bunların arasında uyuşturucu kaçakçıları, suç ekonomisi, Cihatçı örgütler ve isyancı gruplar var.

Terörle mücadele bölgesel aktörlerin iş birliği yapmaya istekli görüldüğü az sayıdaki sorundan biri. Kendini çabuk toparladığını kanıtlayan El Kaide’nin 2025 itibariyle varlığını sürdüren en eski terör örgütlerinden biri olduğu söyleniyor. Yemen ve Sahel, El Kaidenin uluslararası güçlerin bu bölgedeki varlığını ve çıkarlarını hedef aldığı ana kaleler haline geliyor. İlk kez karşılaşılan durumlardan biri de El Kaide’nin Rus ve Çin çıkarlarını giderek daha fazla hedef alması.

ABD’li bir yetkiliyle yapılan görüşme: Temel risklerden biri, IŞİD’e benzer bir grubun ortaya çıkmasıdır. Bölge herkes tarafından daha iyi yönetilemezse bu gerçekleşecek.

El Kaide bölgedeki tek örnek değil. 2018’de bazı uluslararası ve bölgesel liderler IŞİD’in mağlup edildiğini ilan etmişti, ancak 2025 yılından bakıldığında bu iddiaların yanıltıcı olduğu görülüyor. IŞİD başlangıçta mafya benzeri örgütlenmelerin üşüştüğü bir yapı olarak evrilmiş sonrasında da Irak, Suriye ve Lübnan’da haklarından mahrum edilmiş Sünni toplulukların haklarını savunuyor gibi görünerek gelişigüzel şiddet eylemleri başlatmıştı. IŞİD’den filizlenen ideolojik, küresel odaklı ve mekândan bağımsız bir başka yapının siber savaşa yöneldiği söyleniyor. Terörle mücadele kuruluşları bu tehdidin kapsamı ile ilgili ayrıntıları açığa vurmada hiç de şeffaf değiller; ancak bu e-terör grubu telekomünikasyon, ulaştırma, enerji ve finans sistemlerindeki kritik altyapılara saldırma kapasitesine sahip olduğunu iddia ediyor.

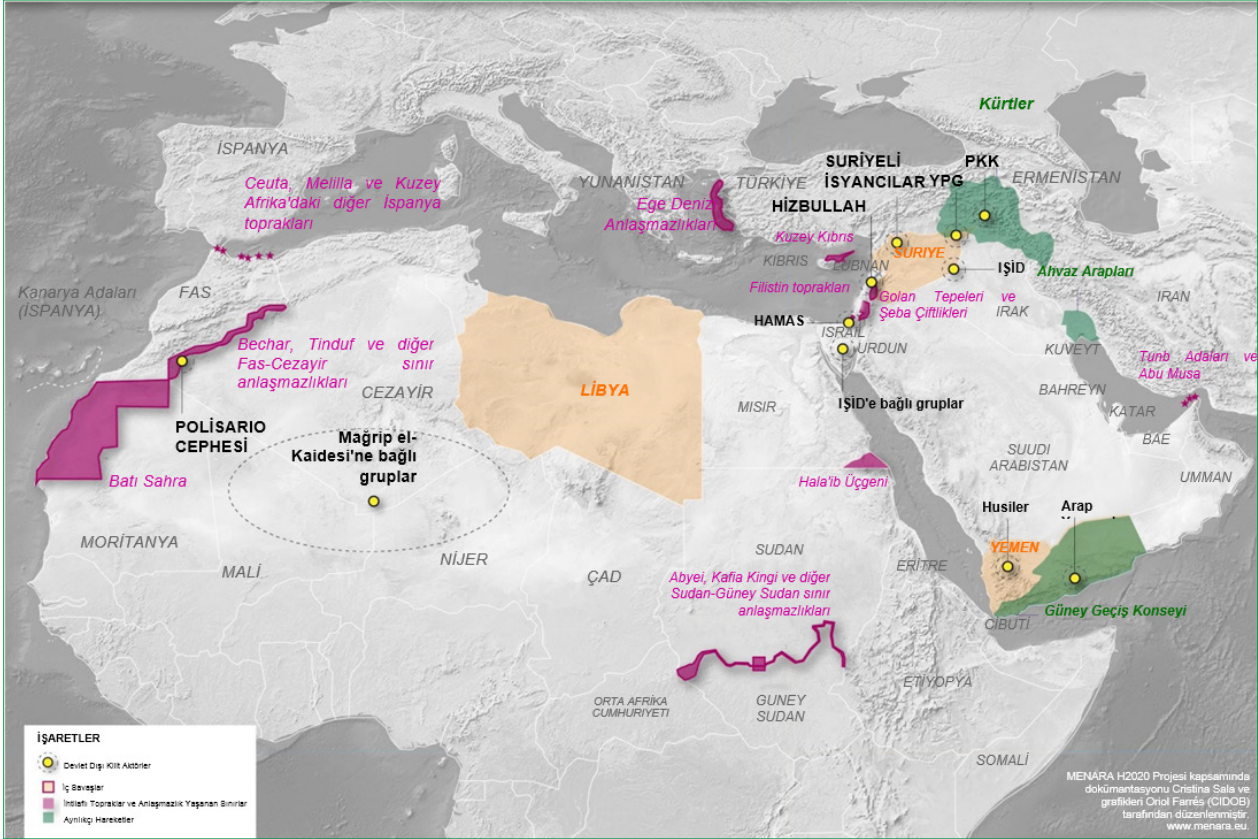
Mısır’da bir entelektüel ile yapılan görüşme: Ordu, Mısır’da devleti ele geçiriyor; ordunun devlete dair tüm vizyonu ataerkil ve sivil toplum karşıtı olarak nitelendirilebilir. Kısa vadede başarılı olacaklar fakat uzun vadede ne olacağı pek belli değil.

Kalıcı dengesizlik ile konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan tehditlerin yayılması, bölgede askerileşmeyi büyük ölçüde hızlandırmıştır. 2011’den beri bölgedeki askeri bütçeler ve silah ticareti giderek artmış ancak büyüme esas olarak, 2014 yılı itibariyle bölgedeki toplam askeri harcamaların yarısından fazlasını temsil eden Körfez monarşilerinde yoğunlaşmıştır. İsrail ve Türkiye, savunma sanayilerini bölge ve dünya pazarlarında konumlandırarak bu durumdan fayda sağlamıştır. İstanbul silah fuarı Abu Dabi’deki fuar kadar dikkat çekmeye başladı. Yerel anlamda askerileşmenin bir başka yönü de askerileşmenin ardından güvenlik alanındaki seçkinlerin de imtiyazlarının artması ve halkın geri kalanı ile güvenlik aygıtları arasındaki uçurumun açılması. Güvenlik aygıtlarının hayati önem taşıyan ekonomik sektörler üzerinde kurdukları kontrol de bölgeye has özelliklerden biri ve bu aynı zamanda, 2021’deki halk ayaklanmasının gaddarca bastırılmasının sebeplerinden.

İstanbul’daki Paydaşlar Toplantısı: Suriye ve Yemen’in “kriz” aşamasından sonra yeniden inşa edilmesi için gereken yüz milyarlarca dolar, bu paranın nereden geleceği ve nasıl harcanacağı konusunda daha fazla uluslararası diyaloga acil ihtiyaç duyulduğunu gösteriyor.

Şekil 11 | MENA bölgesindeki egemenlik mücadeleleri

Cristina Sala ve Oriol Farrés (CIDOB) tarafından hazırlanmıştır.
Kaynak: Yazarlar.

SURİYE YENİDEN İNŞA SÜRECİNDEN UZLAŞMA SÜRECİNE GEÇERSE NE OLUR?

Suriye'deki istikrarsızlığın, ülkeyi harap eden ve 600.000'den fazla insanın ölümüne, milyonlarca insanın ülke içinde yerinden edilmesine veya mülteci olarak yurtdışına kaçmasına neden olan acımasız bir çatışmanın ardından 2025'te sona erdiği söylenebilir. Bu süreci yönlendiren ve Suriye'yi yeniden doğuş yoluna sokan kilit faktör hem yerel hem de uluslararası oyuncular arasındaki açmazın dışına nasıl çıkılacağını belirleyen söylemdeki belirgin değişimdir. Bir yandan, Esad rejimi, 2019'da İdlib'i alarak elde ettiği askeri zaferin bir sonucu olarak hâlâ resmin içinde. Sekiz yıl süren savaş, rejimin kendisini ve halkın belirli kesimleri arasındaki ilişkilerin değişmesini sağladı. Söz konusu kesimler, rejimle açıkça savaşmamış ve otoritesine meydan okumamış ama var olan şiddet ve baskıyı normalleştirmek konusunda isteksiz olan kesimlerdir. Bu, örneğin, rejimin, rejime verdikleri yeni desteğin karşılığında bir uzlaşma gündeminin masaya getirilmesini talep etmeye başlayan mezhepçi topluluklar ile iş çevrelerinden seçkinlere olan bağımlılığını artırıyor. Suriye'de muhalefetin zayıflaması ve sürgündeki liderlerle yerel gruplar arasındaki kopukluk bu adımların atılmasını daha da kolaylaştırıyor. Öte yandan Esad rejiminin başlıca uluslararası sponsorları olan Rusya ve İran,

dikkatlerini kendi iç meselelerine yönlendirmeleri gerektiği için desteklerinin kalıcı olamayacağını açıkça belirtiyor ve Suriye'deki uzlaşma çabalarını açıkça övüyorlar.

Suriye rejimi bu baskılar sonucunda, AB ve bazı üye devletlerle, özellikle de Fransa ve Almanya başta olmak üzere uluslararası toplumla uzlaşmaya zorlanıyor. Yakın zamana kadar, Avrupa Komisyonu, Berlin, Paris ve benzer şekilde düşünen diğer hükümetler, fazlasıyla ihtiyaç duyulan yeniden inşa sürecine katılmakta isteksizdi. Bu ülkeler Esad'dan toplumsal uzlaşma yolunda adım atmasını istiyorlar ve bu taleplere Şam'dan ilk kez karşılık geliyor. Rejim içindeki bazı kesimler, uzlaşmaya odaklanmanın uluslararası çevrelerin demokratikleşme yönündeki baskılarını ortadan kaldıracığını belirtiyor.

Kademeli olarak gelişen bu süreçte, bir dizi farklı olay bu fikrin destek bulmasını sağlamakta. 2023 yılında, Baas partisinin iktidara gelişinin 60. yıldönümü ülke içinde büyük bir törenle kutlanırken, Esad halka açık bir konuşmada uzlaşma terimi ilk kez kullanıyor. Bölgesel olarak, Golan Tepeleri konusunda İsrail ile gerilimin artması ve Türkiye'nin Suriye'nin iç işlerine karışması, rejime ülke içinde birliği sağlayacak nedenler sunuyor.

Savaşta büyük zararlar görmüş toplumun dokusunu yeniden inşa etmenin bir yolu, Suriye'nin birlik duygusunu ve milliyetçi duygularını canlandırmak için alınan önlemler olabilir. Öncelikle, iktidarın merkezî yapıdan uzaklaşarak yerelleşmeye doğru somut adımlar atılmıştır. İç savaş ardında, ülkeye dağılmış çeşitli askeri liderler ve onlara bağlı grupların şeklen birleşik görüldüğü bir Suriye bıraktı. Bu durum özellikle, kontrolü geri almanın veya halkın tam bağlılığını sağlamanın daha zor olduğu, Suriye'nin güneydoğusunda ve kuzeydeki Kürt bölgelerinde ortaya çıkmıştır. İkincisi, rejim, mültecilerin ve ülke içinde yerlerinden edilmiş insanların seçilerek ve aşamalar halinde geri dönüşünü aktif olarak teşvik etmektedir. Çokça eleştirilen 10 Numaralı Kanunda yapılan bir değişiklik sayesinde varlıkların geri alınması ve tazminat koşullarının hafifletilmesi, gidişatı değiştiren ciddi bir adım oldu. Üçüncüsü, halkın diğer kesimleri, özellikle iş dünyasının önde gelen isimleri ve aileleri ile Suriye gençliği gerek eğitim programları gerekse ekonomik serbestleşme tedbirleri sayesinde ülkenin ekonomik ve kültürel yaşamıyla ilgili yeniden bütünleştirme programlarından yararlanıyorlar.

4.7 DIŞ GÜÇLERİN MÜDAHALESİ VE KÜRESEL HEDEFLERİN YENİ DENGESİ

Sözde Amerika sonrası MENA ifadesinin 2025 yılı itibariyle bir gerçekliği/karşılığı yoktur/ gerçeklik değildir. 2011'deki olaylar esnasında başlayan çekilme süreci adım adım devam etse dahi ABD bölgede halen asli bir role sahip. ABD'nin yeni başkanı 20 Ocak 2025'te Capitol Hill'de başkanlık yemini etti. Trump artık bu makamda değil, ancak dengesiz politikalarının bölgeye olan etkileri halen hissedilebiliyor. Son on yıl boyunca ABD'nin Orta Doğu üzerinde önemli fakat değişken bir etkisi oldu. Bu durumun ABD'nin müttefikleri üzerindeki etkisi de karışıktı: Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve İsrail gibi bazıları kendi başarılarına rizikolu kararlar alma konusunda cesur davranırken diğerleri ittifaklarını çeşitlendirmeye çalıştı.

Katar'da bir iş kadını ile yapılan görüşme: ABD hegemonyasını kaybetti. Artık liderlik edecek kimse yok, her devlet kendi çıkarına çalışıyor. Güven ve iş birliği eksikliği nedeniyle, ortaya hiçbir blok çıkmıyor. Güç bütün devletler arasında paylaşılıyor.

Büyük taahhütlere asla kesin gözüyle bakılmadı: Türkiye, Mısır, Ürdün ve Katar bu listenin başında geliyor. Bununla birlikte, 2025'te başkanın değişmesi ve ABD'nin eski, istikrarlı dış politikasına dönmesi olasılığı; bölgesel aktörlerin, güvenilir seçeneğin zaman geçmesini beklemek ve sabretmek olduğunu anlamalarını sağladı ve onları, aşırı tepki göstermekten alıkoymdu.

"Önce Amerika" mantığı ABD'yi bölgenin güvenlik yükünü üstlenme konusunda giderek isteksiz hale getirmişti. Amerika, askeri personelinin bir bölümünü çekmesine rağmen, bölgede halen en fazla askere ve teçhizata sahip küresel aktör olmaya devam ediyor. Dahası, İsrail'in desteği ve İran'la olan mücadele, ABD'yi Ortadoğu'dan tamamen çekilmekten alıkoymayan iki faktör olarak gözüküyor. 2025 itibarıyla ABD dış politikasında İsrail'e ve Arap-İsrail çatışmasına yönelik büyük bir değişiklik olmadı. "Yüzyılın Anlaşması" olarak adlandırılan anlaşmanın şartları, Washington'un dürüst bir arabulucu olmadığını, böyle bir amacının da bulunmadığını kanıtladı. ABD, İran konusunda "sopa politikasını" devam ettiriyor. İran Ruhani Lideri Hamaney'in 2023'teki beklenmedik ölümünün ardından yeni liderin göreve gelmesi, ABD'ye Tahran'ın işlerine daha da karışması için alan açsa da ABD her zaman aynı amaçlarla hareket ediyor: İslam Cumhuriyetinin ve önderliğinin meşruiyetini bozarak rejimi devirmek.

Beyrut Odak Grubu: ABD'de ve Avrupa Birliğine üye ülkelerde sağcı, ırkçı ve popülist hareketlerin yayılması, bölgede dini veya mezhepsel gerginliği artırarak daha fazla şiddete yol açabilir ve özellikle İsrail'i daha da saldırganlaşmaya itebilir.

Analizler, Çin'in bu bölgedeki hedeflerinin yüksekliğine on yıldan uzun bir süredir işaret ediyor. Aslında Çin'in bölgedeki varlığı, gerek yatırım ve altyapı anlamında, özellikle Bir Kuşak, Bir Yol (BRI) mega projesi çerçevesinde, gerekse de kültürel alışveriş anlamında katlanarak arttı. Çin'in Uygurlar üzerindeki baskısı 2019 itibarıyla Orta Doğu ülkeleriyle birtakım gerginliklere neden olmuş, ancak ekonomik çıkarlar üstün gelmişti. Bu, Pekin'in bölgedeki ortaklarına ne kadar güvenebileceğini görmesi açısından büyük bir sınavdı. O zamandan beri Çin'in MENA bölgesine yaklaşımında büyük bir değişiklik yaşanmıyor ve bu, Pekin'in bölgeden beklentilerini netleştirmesini ve önümüzdeki yıllar için önemli değişiklikler planlamasını sağlıyor. Çin'in yaklaşımındaki bu süreklilik, ABD politikasının değişkenliğiyle keskin bir tezat oluşturuyor.

Beyrut Odak Grubu: Ruslar ve Çinliler bölgedeki politik ve ekonomik rollerini artırıyolar. Bu yükselen güçlerin otoriter devletlere sunduğu siyasi destek, hukukun üstünlüğünü baltalıyor ve insan hakları ihlallerine fırsat tanıyor.

Bölgesel aktörler, ciddi ihtiyaç duydukları BRI yatırımlarını güvence altına almak için kendilerini Çin'e yaklaşmak zorunda hissediyorlar. Bu, sadece üst düzey toplantılar ile bazı mutabakat anlaşmaları ve sözleşmelerin imzalanmasına değil, aynı zamanda Çin yatırımlarının ve firmalarının bölge ekonomilerine girişini kolaylaştırma adımlarına da yansıyor. Bunun en net örneklerinden biri, başlangıçta İran'a yönelik ABD yaptırımlarını devre dışı bırakmak için uygulanan ve daha sonra Cezayir ve Katar gibi ülkelerin de başladığı, fosil yakıtların ticaretinde yuan kullanılmasıdır. Enerji ihracatçıları için Çin gibi büyük bir tüketici ile ikili ilişkilerini güçlendirmek öncelik haline geliyor.

Çinli bir uzmanla yapılan görüşme: Çin'in gelecekte bölgede oynayacağı rol ve etkisi konusunda emin değilim. Bölgede asla kritik bir aktör olmadık. Bir Kuşak, Bir Yol Girişimi, bugün bununla ilgilendiğimizi gösteriyor. Ancak, bölgenin geleceğini biçimlendirme konusunda kritik rol oynamaya devam edecek ülkelerin geleneksel süper güçler ve özellikle ABD olduğunu düşünüyoruz.

Henüz, Pekin'den büyük bir siyasi veya askeri müdahale beklenemez. Cumhurbaşkanı Xi Jinping'in belirttiği önceliklere göre hareket eden Çin, bölgeye yönelik apolitik yaklaşımını sürdürüyor. 2025 itibarıyla Çin, diğer büyük güçlerin bir arada verdiği herhangi bir kararı tek başına engelleyebilecek bir durumda olmadığı için gerekli gördüğü eylem ne olursa olsun (başta ABD ve Rusya olmak üzere) küresel toplumun geri kalanıyla güçlerini birleştirme yoluna gidiyor. Bunun tipik bir örneği, Çin'in Libya, Suriye ve Yemen gibi yerlerde, özellikle denizcilik altyapılarında çatışma sonrasında yeniden inşa faaliyetlerine katılımında görülebilir. Çin cumhurbaşkanı, 2024 yılının Eylül ayında BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada söz konusu çabaların Çin'in küresel olarak sorumlu bir güç olduğunun kanıtı olduğundan bahsediyor.

Analistler, spektrumun diğer tarafında Rusya'nın bölgedeki siyasi ve askeri varlığının daha ne kadar süreceğini tartışıyor. Geçtiğimiz on yılda, Moskova, ABD'nin 2011 sonrasında çekilmesiyle açılan boşluğu fırsatçı bir şekilde doldurmuştu. Ve bölgedeki büyük çatışmalardaki dengenin bozulmasında kilit bir rol oynamıştı. Suriye bunun en iyi örneği. O zamandan beri bölgedeki tüm ülkeler, aralarındaki tüm farklılıklara rağmen, Moskova'yla iyi ilişkiler kurmaya çalıştılar. Silah anlaşmaları ve üst düzey siyasi ziyaretler, Rusya-MENA bağlantılarının yoğunlaştığının kanıtı. Bununla birlikte, Rusların kapasitesi, özellikle petrol fiyatlarının uzun yıllar boyunca düşük kalmasının ardından zorlanmaya başlıyor. Ayrıca Moskova, mesaisini giderek iç politikaya ve yakın komşularına çevirme ihtiyacı hissetmeye başlıyor. Yine de Ruslar, bölgedeki siyasi ve askeri varlıklarını herhangi bir önemli kararın dışında bırakılmayacak kadar elinde bulundurmaya çalışıyor. Bu bağlamda Rusya, ABD'nin veya Avrupa'nın Orta Doğu'da kendi çıkarlarına karşı hareket etmesini engellemek için İran, Türkiye ve Mısır ile ikili ilişkilerine büyük yatırım yapmıştı.

Brüksel Odak Grubu: Orta Doğu'nun AB ve bazı ülkelerle olan ilişkileri karşılıklı çıkarılara dayalı. Genel olarak, AB'nin geçtiğimiz yıllarda MENA bölgesine siyasi ve askerî açıdan sınırlı müdahalesi ve AB'nin Komşuluk Politikasının zayıf yönleri, MENA ülkeleri arasında AB'nin taahhütlerini yerine getirme konusunda kapasitesinin ya da niyetinin olmadığı duygusunu yarattı.

Avrupa, potansiyeline ve coğrafi yakınlığına rağmen bölgenin çoğunda ikincil bir oyuncu olarak kalıyor. Mağrip ve Sahel bu konuda istisna olsalar da Avrupalılar bu bölgelerde bile Rusya'nın siyasi rekabeti ve Çin'in ekonomik genişlemesiyle karşı karşıya. Dahası, Avrupa devletleri bu bölgede iş birliği yapmak yerine birbirleriyle rekabet etmekte. Esasında, Fransa'nın bölgede kendi nüfuzunu artırmaya yönelik mükerrer girişimleri, yeterli desteği sağlayamaması ve diğer Avrupa devletleriyle koordinasyon eksikliği nedeniyle başarısız oluyor. Sonuçta, Avrupa'nın MENA bölgesindeki rolünün zayıflaması, çoğunlukla kendi iç krizlerine bağlanıyor. Bir yandan radikal sağcı popülizmin yükselişi, diğer yandan 2020'de yaşanan ikinci ekonomik krizin etkileri, Avrupa liderlerini kendi iç sorunlarına odaklanmaya zorluyor. Avrupa'nın ilkeleri ve standartları belirleyen normatif bir güç olarak imajı, sivil toplum ve siyasi aktivistler arasında da ciddi şekilde tehlikeye giriyor. 2021 protestolarının bastırılması karşısındaki sessizlik bu anlamda son darbe olmuştu.

Brüksel Odak Grubu: Amaç, AB'nin MENA bölgesindeki stratejik yaklaşımlarında verimliliğini artıracak tek bir araç oluşturmaktır. Bu yaklaşıma Cotonou anlaşmalarının (2020) sona ermesiyle de ihtiyaç duyulacak, aralarında MENA bölgesinin birçok ülkesinin de bulunduğu gelişmekte olan ülkelere yönelik yeni ve kapsamlı bir strateji sunulması gerekecektir. "Komşuların komşuları" kavramı daha işlevsel bir hale getirilmelidir.

PEKİ YA AFRIKA BİR FIRSAT VE ÖNCELİKLİ BİR ORTAK OLARAK GÖRÜLÜRSE?

Afrika, herkesin genellikle olumlu yaklaştığı bir kıta. Ama, çatışmalar ve kalkınmaya dair zorluklar henüz yeterince ele alınmamıştır. Afrika'nın başka hiçbir yerde bulunamayacak fırsatlar sunduğu yönünde yeni bir bakış açısı mevcut. Avrupa 2025'te, Afrika'nın keşfedilmemiş potansiyelini fark ediyor. Mağrip ülkeleri kendilerini iki kıta arasında birleştirici bir güç olarak başarıyla konumlandırıyorlar. Bu, ortak umut ve beklentilere dayalı, daha iyi bir seviyeye taşınmış bir iş birliği gündemi için zemin hazırlıyor. On yıllardır süregelen asimetrik güç dengesinden, sömürgecilik geçmişinin ardından ve Avrupa'nın katı ekonomik ve siyasi hakimiyetinden sonra iki kıta bu sayede birbirine yaklaşmakla kalmıyor; aynı zamanda AB ve Afrika'nın, iklim değişikliğiyle ilgili kaygılardan sağlık sorunlarına kadar uzanan küresel gündemi ele alan "çok taraflı bir ittifak" kurma koşulları belirginleşiyor.

Her iki tarafta yaşanan gelişmeler, AB-Afrika ilişkilerinde bu sıçramayı mümkün kılıyor. Avrupa tarafına baktığımızda, iç krizlerini aşan AB kendini daha güçlü hissediyor. Avrupa ekonomisinin sağlıklı bir şekilde büyümesi, milliyetçi-popülist söylemlerin zayıflaması ve 2028-2034 yıllarını kapsayan Çok Yıllı Finansal Çerçevenin gerçekleştirilmesini amaçlayan daha uyumlu ve yapıcı bir AB ortak dış politikasına alan açılması bu yeni tutumun kayda değer bazı örnekleri arasında sayılabilir. Yeni bütçenin ilk görüşmelerinden itibaren, Afrika'nın önceliğinin giderek artacağı çok açık; 2020 Cotonou Ortaklık Anlaşması sonrasında Mağrip ülkelerine yönelik çok daha iddialı bir politika benimsenecek ve AB Afrika'nın geleceğine yatırım yapacak. Afrika ülkelerine dönersek, küresel düşünen ve iddialı liderlerle gelen yeni nesil, kıtanın artan nüfusunun umutlarına ve yükselen ekonomik potansiyeline hitap ediyor. Kamerun'dan Uganda'ya, "ömür boyu devlet başkanı" denilen eğilim kısmen, Afrika Birliği (AU) ve Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) gibi bölgesel Afrika örgütlerinin aktivizmi sayesinde durduruluyor. Yeni hesap verebilirlik ve verimlilik yaklaşımları, Afrika sivil toplumunda, ekonomi ve iş çevreleri ile eğitim alanındaki aktörlerde dinamizmi körüklüyor. Bu denklemin kilit bileşeni, Afrika'nın Avrupa'ya yönelik yeni bakış açısında sergileniyor. Avrupa, diğer küresel oyuncuların aksine, gerçekten kazan-kazan ilişkisinin farklı boyutları üzerinde çalışmanın mümkün olduğu bir ortak olarak görülüyor.

2025 yılına gelindiğinde, AB-Afrika ilişkileri, AB-AU ve AB-ECOWAS gibi birçok düzeyde gelişiyor ve böylelikle, çok taraflı yönetişimin temel taşı olarak bölgeler arasılaşmanın uygulanmasına yeni ve anlamlı bir katkı sağlıyor. Mağrip, yeniden canlanan AB-Afrika ilişkilerinde temel bir yer teşkil ediyor. Mağrip ülkeleri, yalnızca coğrafi olarak değil, aynı zamanda iş dünyası, enerji, altyapı, eğitim ve kültür alanlarında ikili ilişkilerin artması nedeniyle işlevsel olarak da Avrupa ve Afrika'nın tamamı arasında birer köprü vazifesi görüyor. Akdeniz Birliği gibi bölgesel kuruluşlar bile hem kamudan hem de özel sektörden birçok paydaşla iş birliği içinde faaliyetler geliştirerek daha belirgin bir Afrika politikası izlemeye başlıyor. Bu bakımdan Mağrip-Afrika ilişkileri, AB-Afrika ilişkilerinde karşılıklı olarak güçlendirici bir rol oynuyor. Bu iki ilişki kümesi birbirinden ayrı olarak düşünülemez; ancak AB'nin Mağrip'e yakınlığı sebebiyle gösterdiği ilginin daha kapsamlı bir Afrika yaklaşımına dönüşmesi gerektiği açıktır. AB-Mağrip-Afrika bağlantısının amaçları arasında yer almayan olumlu sonuçlarından biri, Cezayir ile Rabat arasında karşılıklı güvensizliği ve rekabeti aşmak adına bir alan açmasıdır.

5. 2050 SENARYOLARI

5.1 UN CHANGEMENT CLIMATIQUE INÉLUCTABLE

2050 itibarıyla iklim değişikliği belirleyici bir küresel gerçeklik olacak, ancak etkisi bölgeden bölgeye farklılık gösterecektir. MENA ülkeleri bu durumdan en çok etkilenen ülkeler arasında olacak. Etkiler, aşırı hava olayları, sıcak hava dalgaları ve kuraklıklar, çölleşme, şiddetli su kıtlığı ve deniz seviyesinin yükselmesi şeklinde bölge genelinde hissedilecek. Deniz seviyesinin 50 cm civarında yükselmesiyle 4 milyon Mısırlının taşınmasını gerektirecek olan Nil Deltası ise en savunmasız alanlardan biri.

Bölge hükümetleri ve toplumlari, gıda gibi doğal kaynakların azalması, fiyat dalgalanması ve yeni salgınlarla ilişkili risklerle başa çıkmak zorunda kalacak. Özellikle önemli bir nüfus artışıyla birlikte çevresel bozulma yaşanması ekonomik ve toplumsal sorunların artışıyla beraberinde getirecek. Bu sorunları öngörme ve bunlara tepki verme kapasitesi fırsatları yakalama ve risklere karşı dayanıklılık gösterme konusunda kilit rol oynayacaktır.

Fırsatlar:

- Erken farkındalık, ulusal ve yerel makamları kararlı davranmaya ve bölge genelinde güçlerini birleştirmeye itebilir. Bu adım temel olarak, çevresel sorunların yanlış yönetilmesinin rejimlerin kırılabilirliğini artırdığını fark edilmesi neticesinde atılabilir.
- İklim değişikliğinin sonuçlarının hızlanması, MENA bölgesi ve Avrupa Birliği ülkeleri arasında yeni uluslararası anlaşmalar imzalanmasını sağlayabilir. Çevre, güven kazanma ve iş birliği için verimli bir zemin haline gelebilir.
- Çevresel hareketler, yeni aktivizm biçimleri ve sosyal inovasyon için bir katalizör olabilir. İklim değişikliğine karşı mücadele, parçalanmış toplumlarda nadir birleştirici faktörlerden biri olabilir.
- Deniz seviyesinin yükselmesi ve çölleşmeyle mücadelede, mühendisler, meteorologlar, okyanus uzmanları, şehir planlamacıları ve politikacıları bir araya getirecek yeni güç birlikleri; etkilerin azaltılması ve uyuma yönelik tasarım çözümleri üretebilir ve bunlar başka yerlere de ihraç edilebilir. Dahası, çevresel projeler bölgede yeni iş alanları yaratabilir ve yenilikçiliği teşvik edebilir.

Riskler:

- İklim değişikliğinden en fazla etkilenmesi beklenen ülkeler, ekonomisi turizme ve tarıma dayanan ülkelerle halihazırda yoğun nüfusa sahip, etkilerin azaltılması ve uyum önlemlerine yatırım yapacak yeterli finansal kaynağı bulunmayan ülkelerdir.
- İklim değişikliğinin 2025 itibarıyla deniz seviyesinin 1 metre yükselmesine neden olacağı ve 41.500 km²'lik kıyı alanını doğrudan etkileyeceği öngörülmüyor. Mısır, Tunus, Fas, Cezayir ve Körfez kıyılarındaki yoğun nüfuslu bölgeler en savunmasız alanlar arasında. Gerek yurtiçinde gerekse yurtdışına zorla yerinden etmeler yaşanabilir.
- Halkın büyük kesimleri, bu sorunları doğru yönetmedikleri gerekçesiyle yetkilileri suçlayabilir. Yetersiz su kaynakları, tarım zayıflığı, enerji kesintileri, yinelenen doğal afetler sosyal huzursuzluğu körükleyebilir ve sonunda şiddetli çatışmalara yol açabilir.
- Kuzey Kutup bölgesi boyunca yeni rotaların açılması deniz ticaretini Akdeniz'den uzaklaştırabilir. Bölge daha ikincil bir niteliğe bürünebilir ve Çin'in BRI projesi MENA bölgesi genelinde hayata geçirilmiş olsa bile eskiden cazip olan liman şehirleri düşüş yaşayabilir.
- İklim değişikliği; Lübnan ve Suriye'deki sedir ormanları, Katar'daki mangrov ormanları ve Irak'taki kamış bataklıkları gibi hassas ekosistemleri tehlikeye atabilir. Ayrıca, artan sıcaklıklar nedeniyle ortaya çıkabilecek sivrisinekler ve mikroplar gibi hastalık gruplarının coğrafi dağılımındaki değişiklikler sonucu halk sağlığı olumsuz yönde etkilenebilir. Su ve hava kalitesi bozulabilir ve özellikle Mısır, Fas, Moritanya ve Sudan'da sıtma gibi bulaşıcı hastalıklar artabilir.

5.2 PETROL SONRASI DÜNYA

2050'ye geldiğinde, küresel enerji pazarındaki köklü değişiklikler nedeniyle petrol sonrası bir dünya düzenine geçilmiş olacak. Bu yeni düzen, tedarikin yetersiz kalmasıyla ortaya çıkmayacak: aksine, yeni rezervlerin kullanılması, petrole ve katran kumuna yönelik yenilikçi yatırımlarla LNG'nin yaygınlaşması ve kaya gazı projelerinin ABD dışına çıkması sayesinde fosil yakıt üretimi bir süre daha artabilir. Gelişmekte olan ekonomilerden gelen yüksek talebe rağmen, fiyatlar bir süre nispeten düşük kalabilir. Ancak uzun vadede, teknolojik inovasyon alanında yenilenebilir enerji üretimi ve depolama kapasitelerinin geliştirilmesine yönelik atılacak dev adımlar karbonsuzlaştırmanın temel itici gücü olacak.

Dahası, iklim değişikliğine karşı küresel farkındalık nedeniyle temiz enerjiler ekonomik ve yaygın hale gelecek. En hızlı büyüyen iki dünya gücü, Çin ve Hindistan bu dönüşümü destekleyecek. Avrupa da bu sürece yatırım yapacak ve dünyanın en büyük hidrokarbon üreticisi olan MENA bu dönüşümde büyük paya sahip olacak.

Fırsatlar:

- Hızlı küresel geçiş, küresel ısınmanın hızını azaltarak olumlu bir etki yapabilir. MENA bölgesi özellikle çöleşmeye ve deniz seviyesinin yükselmesine karşı savunmasız durumda olduğu için, iklim değişikliğinin durdurulmasına yönelik her türlü ilerleme olumlu yönde etki edecektir.
- Yenilenebilir enerji teknolojilerinin ekonomik potansiyelinden tam olarak yararlanabilmek için, MENA ülkelerindeki birçok hükümet, çoğu durumda AB'den destek alıp Fas örneğini takip ederek bölgesel enerji pazarlarının iddialı bir şekilde yeniden yapılandırılmasını sağlayabilir. Ayrıca, enerji ihraç eden ülkeler iç enerji taleplerini karşılamak ve ekonomik çeşitlilik planlarını desteklemek amacıyla petrol gelirlerini yenilenebilir enerjiye yatırabilirler.
- Başta Fas, Tunus ve İsrail olmak üzere petrol ithal eden ülkelerin birçoğu, güneş enerjisi ve rüzgar gibi diğer enerji kaynaklarının üretim ve kullanımını arttırma stratejileri uygulayarak yabancı enerji kaynaklarına bağımlılıklarını azaltabilir ve enerji güvenliklerini artırabilir.
- Yenilenebilir enerji ve karbonsuzlaştırma projeleri, bölgenin Avrupa ülkeleriyle olduğu kadar Çin ve Hindistan'la da ekonomik iş birlikleri kurması için verimli bir zemin olabilir.

Riskler:

- Özellikle Suudi Arabistan, İran, Cezayir ve Irak gibi yüksek nüfuslu ülkelerde, petrol fiyatlarında yaşanan düşüş, hükümetleri tasarruf tedbirleri uygulamaya zorlayabilir. Halkın en olası tepkisi devamlı huzursuzluk dalgaları olacaktır. Bunlar baskıyı ve bölge çapında istikrarsızlığı tetikleyebilir.
- Birçok MENA ülkesi ekonomik, sosyal, politik, yasal ve teknolojik engellerle karşı karşıya kalarak yeni enerji teknolojilerinin potansiyelinden tam olarak istifade edemeyebilir.
- Bölgedeki ülkelerin her biri ciddi ve başarılı ekonomik dönüşümler başlatmazsa, MENA'nın küresel ağırlığı daralabilir. Başarısız olan çeşitlendirme stratejileri, bölgenin bu yeni dönemin en büyük kaybedeni olarak yaftalanmasına yol açabilir.
- Petrol sonrası bir düzende nükleer enerjinin çekiciliğini kaybetmesi pek mümkün görünmüyor. 2050 itibarıyla, çoğu Suudi Arabistan'da olmak kaydıyla, Türkiye, Mısır, Ürdün ve İran gibi MENA ülkeleri Rus ve Çin yatırımlarının yardımıyla yeni nükleer santraller açmış olabilirler. Bu durum, söz konusu nükleer programların askeri kullanımlarına ilişkin bölgesel ve küresel endişeleri artırabilir.

5.3 KENTLEŞTİRİLMİŞ BİR BÖLGE

Aşırı kentleşme MENA bölgesinin ayırt edici özelliklerindedir. Nüfusun yaklaşık yüzde 60'ı 2018 yılına kadar kentlere yerleşmiş olup bu eğilim 2050 yılına kadar tersine çevrilmeyecektir. Bölgedeki şehirler, 130 milyon yeni insanı ağırlayacak ve dolayısıyla aşırı kalabalık olacak. Kentlerin yaşayacağı zorluklar, bu sürecin hızlı gelişmesi ve ayrıca arazilerin ve kaynakların azalması nedeniyle özellikle ağır olacaktır. Çevresel bozulma, kırsal alanlardan kentlere doğru toplu göçleri hızlandırabilir, ama şehirlerin de çevreyle ilgili sorunlarla baş etmesi gerekecek.

Kahire ve İstanbul gibi "Mega Şehirlere" zaten aşınayız ancak 10 milyon sınırını geçecek yeni şehirler de olacak. 15'er milyonluk nüfusa sahip Bağdat ve Hartum, bölgede en hızlı büyüyen iki şehir olacak. 11 milyonluk nüfusuyla Tahran, 8 milyonluk nüfusuyla Riyad, 7 milyon ile Cidde ve 5 milyonun üzerindeki nüfuslarıyla Cezayir ve Kazablanka bunları takip edecek. Kentsel alanların bu yeni gerçekliğe nasıl uyum sağlayacağı büyüme hızına göre değişecek, ama daha ziyade yerel ve ulusal yetkililerin toplu taşıma, temizlik hizmetleri ve konut gibi temel altyapıları geliştirmek için kullanacağı kaynaklara bağlı kalacaklar.

Fırsatlar:

- Büyük şehirler, kentsel yığılmalar ve özellikle "Mega Şehirler", sahip oldukları yoğunluk, çok çeşitli işgücü, yeterli altyapı ve cazip pazar fırsatları nedeniyle yabancı sermayeyi ve yabancı yatırımları çekebilir. Bu şehirlerden bazıları ulaşım, kültür ve ticaret açısından bölgesel merkezler haline gelebilir.
- Kentleşme, özellikle şehirler teknoloji merkezleri haline geldiğinde, kadınlar ve gençler için yeni ekonomik fırsatlar sağlayan bir katalizör olabilir.
- Özellikle yerel yönetimlerin finansal ve idari özerkliğe sahip olduğu durumlarda büyük şehirler, çevresel ve sosyal sorunlara kentsel çözümler bulan birer laboratuvar işlevi görebilir.
- Kentsel alanlar, vatandaşların ihtiyaçlarını yönetip karşılama ve şehirlerin karşılaştığı zorlukların üstesinden gelebilecek çözümler bulma kapasiteleri sayesinde çekiciliklerini artıracak yeni nesil politikacıların kitlelerle buluşacakları birer sahne işlevi görebilir. Bu işlev, politikacılar arasında bir dereceye kadar "sağlıklı rekabet" sağlayabilir.

Riskler:

- Kentsel alan daha çok ayrışabilir. Bir yandan, siyaset, güvenlik ve ekonomi alanından seçkinler kademeli olarak sitelere yani etrafı çevrili güvenli yaşam alanlarına ve hatta yeni kurulmuş şehirlere yerleşebilir. Öte yandan, nüfusun çoğu- göçmenler ve mülteciler dahil- kalabalık mahallelerde ve kamu hizmetlerinin yetersiz olduğu kaçak veya düzensiz yerleşkelerde yaşamak zorunda kalabilir. Bu ise, halk sağlığı ve salgın hastalıklara karşı savunmasızlık gibi endişeler doğurabilir ve toplumsal huzursuzluğa elverişli bir zemin yaratabilir.
- Bir başka ayrışma biçimi, başkentler ve ikinci kademe şehirler arasında gerçekleşebilir. Diğer şehirlerin sakinleri ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerini hissedersen, çevre bölgelerde protesto gösterileri tetiklenebilir.
- Çatışma ve çatışma sonrası bölgelerde kentsel ayrışmanın sancılı bir süreç olması muhtemeldir. Örneğin Filistin'de kentleşme, Arap-İsrail çatışmasının çözülmesi veya çözümsüzlüğü ile yakından ilişkilidir. Kudüs'teki İsrail yerleşimleri ve yeni konut projeleri yinelenen bir gerilim kaynağı olabilir.
- Kalıcı siyasi istikrarsızlık ve rejimlerin kırılabilirliği, bir yandan âdem-i merkezîliğe yönelik her türlü hareketi frenlerken, diğer yandan MENA ülkeleri arasında iş birliğinin artırılmasını engelleyebilir.

5.4 DIJITALLEŞME VE OTOMASYON

Teknoloji, 2050 yılına kadar bir küresel mega trend olacak. Dijitalleşme ekonomik, sosyal ve kültürel modelleri önemli ölçüde değiştirirken, küresel pazardaki rekabette başarının anahtarı yenilikçilik olacak. Otomasyon ve Yapay Zekâ çoğu ülkede iş piyasalarını kökten dönüştürecek. MENA bölgesi, özellikle gençler arasında zaten yüksek ve görünüşe bakılırsa kalıcı olan işsizlik ve eksik istihdam oranları nedeniyle bu eğilimlerden etkilenecek.

Bu ekonomik ve teknolojik eğilimlere farklı ölçülerde uyum sağlanması, ülkelerin kendi içindeki farklılıklarla beraber ülkeler arası farklılıkları da artıracak. Körfez bölgesi ve İsrail bu değişikliklere daha kolay uyum sağlayabilirken; Cezayir, Mısır, Irak, İran ve Türkiye gibi çalışan nüfusun yüksek olduğu, zorlu iş piyasası ve yetersiz yönetime sahip ülkeler ciddi toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalabilir. Altyapı yatırımları, iş kültürü, eğitim ve mevzuatlar bu büyük çaplı eğilimlere uyum sağlama yeteneğinde belirleyici olacaktır.

Fırsatlar:

- Dijitalleşme ve otomasyonda başarı sağlanması, özellikle Afrika ekonomisindeki daha geniş çaplı bir dinamizmle, Çin liderliğindeki BRI'nin gerçekleştirilmesiyle ve teknoloji ve teknik bilgi transferi ile bir araya gelirse MENA bölgesini küresel değer zincirlerine entegre edebilir.
- Yeni ve kârlı iş alanları yaratılabilir ve aynı zamanda çalışma saatleri çeşitli modellerle azaltılabilir. Gayri resmi iş sektörleri, resmîyete kavuşmak ve devletlerin mali durumunu iyileştirmek için yeni teknolojiler benimseyebilir.
- İşyerinde ve toplumda geleneksel rollerin sorgulanması, kadınların güçlendirilmesi için yeni fırsatlar sunabilir. Dijitalleşme, kadınların iş piyasasına katılımını artırabilir ve girişimciliği teşvik edebilir.
- Yeterli dijital altyapı sağlanırsa, kırsal alanlarla kentler arasındaki uçurum azaltılabilir. Kırsal alanlardaki yaşam koşulları önemli ölçüde iyileşebilir ve teknolojinin yayılması büyük şehirlerin dışındaki yeni işletmeler için de uygun ortamlar yaratabilir.
- Dijitalleşme, devlet tekelleri ve ahbap-çavuş kapitalizminden kurtulmak için yeni fırsatlar sunabilir. Ekonomiler modernleşebilir ve verimlilik artabilir.

Riskler:

- Otomasyon, özellikle kırsal-kentsel ayrışma nedeniyle ve ihmal edilen çevre bölgelerinde istihdam azlığına ve iş kayıplarına yol açarak bölge ülkeleri arasındaki gelir uçurumunu artırabilir.
- Bu tür teknolojik değişikliklerde kaybedenlerin kayıplarını telafi etmek için yeterli mekanizmaların bulunmaması durumunda, arkada kalanlar devamlı toplumsal ve siyasi huzursuzluk yaşayabilir ve buna bağlı olarak otoriter hükümetler kendi halklarını kontrol altında tutup bastırmak için gözetime ve yeni teknolojilerin kullanılmasına daha fazla başvurabilir.
- Dijitalleşmenin yaygınlaşması iki ucu keskin bir kılıçtır: hem daha fazla iletişim, şeffaflık, eğitim, güçlendirme için hem de daha fazla kontrol, sansür, manipülasyon ve baskı için kullanılabilir. Bununla birlikte, MENA bölgesindeki eğilimler, birkaç istisna dışında, ikinci durumun geçerli olacağını göstermektedir.
- Bu teknolojik gelişmelerle başa çıkmak için stratejiler benimsemese, bölge küresel anlamda önemini giderek yitirebilir.

5.5 DINDARLIK, BIREYSELLEŞME VE VATANDAŞLIK

2050'de MENA'daki toplumsal eğilimler iç kaynaklı ve dış kaynaklı değişkenler arasındaki karmaşık etkileşime bağlı olacaktır. Bölgenin veya bir kısmının daha büyük bir kutuplaşma veya çoğulculuğa doğru hareket edip etmediği, büyük ölçüde siyasi seçimlere ve yönetimlere bağlı olacaktır. Her durumda, dine yönelik tutumlar toplumsal ve siyasi dinamiklerin ana itici gücü ve oldukça tartışmalı bir konu olmaya devam edecek.

Ayrışma ve merkezkaç dinamikleri hem dini hem de seküler kampları ve bir bütün olarak toplumları şekillendirme eğilimindedir. Dini ya da dini olmayan seçimlerin her bireyin kendi tercihlerinin sonucu olduğu bireyselleşme süreçleri ve dini kurumlar gibi aracı mercilerin çekişmesi, kampları daha da ayrıştıracaktır. Ayrıca, uluslararası göç MENA bölgesini dini açıdan daha da çeşitlendirecektir.

Fırsatlar:

- Bireyselleşme ve dini çeşitlilik, kozmopolit bakış açısının toplumsal kalkınma açısından kilit bir güç olarak yeniden keşfedilmesine imkân tanırken, kimliğe bağlı çatışmaların neden olduğu sıkıntıların çözümüne dolaylı katkıda bulunabilir.
- Kolektif kimlikler ve toplulukçu yapıların belirgin bir rol oynamaya devam etmesi muhtemel olsa da bireysel özgürlüklere ve haklara yeniden vurgu yapılarak bölünmüş toplumlardaki kutuplaşma potansiyeli azaltılabilir. Bu durum, insanların sosyo-ekonomik durumlarına ve hangi grubun parçası olduklarına bakılmaksızın MENA bölgesi halklarının birçoğunun dillendirdiği insan onuru ve vatandaşlık taleplerine anlam katacaktır. Dini kurumlar bu talepleri karşılayacak başarılı süreçler oluşturursa bir bütün olarak bölgeye örnek olabilirler.
- Çeşitlendirilmiş bir dini alan, dini liderleri birer birey olarak inançlı insanlara karşı hesap verebilir kılabılır. Bu, dini söylemin araçsallaştırılmasını önemli ölçüde azaltmaya ve devlet gücü ile dini kurum ve kuruluşların birbirinden ayrılmasına katkıda bulunacaktır.
- Bütün bunlar, MENA bölgesinde ve ötesinde daha sağlam ve sonuç odaklı bir dinler arası diyalogun önünü açabilir.

Riskler:

- Dindar-seküler bölünmesi kapsamında her iki kamp arasında yaşanan ayrışma dinamikleri kimlik bazlı çatışmaları daha kalıcı kılabılır. Bu ayrışmalar daha köklü hale gelebilir ve devlet yetkililerinin ve topluluk liderlerinin kontrolünün dışında var olabilirler. Suriye ve Irak bu anlamda özellikle kırılgan olabilir.
- Vatandaşlık ile bireysel hak ve farklılıklara saygı, birincil kimlik bağlarının ve sadakatlerin öncelikleri nedeniyle tehlikeye girebilir. Sonuç olarak MENA, kadınların güçlendirilmesi ve insan haklarına saygı konusunda başladığı noktaya geri dönebilir.
- Dindar ve seküler söylemlerin siyasi alanda uzun süredir araçsallaştırılıyor olması toplumsal çatışmaların daha da artmasına ve bu iki kampın yönetimi ele geçirmek için rekabet etmesine yol açabilir. Türkiye, bu kutuplaşma sürecinin yoğunlaşabileceği ülkelerden biridir. Kendi dinini yayma yaklaşımlarına karşı bölgede yürütülen kampanyalar, bölgesel ve küresel oyuncular arasında yaşanabilecek gerginlikleri etkileyebilir.
- İsrail, devlet yasaları ve politikalarıyla korunan Ortodoks Yahudi cemaati ile toplumun geri kalanı, özellikle seküler Yahudiler ve Filistinliler arasındaki köprülerin çoktan yakıldığı bölünmelerin neden olduğu baskılar altında parçalanmış bir toplum örneğidir. Etnik-dini söylemin daha da güçlenmesinden kaynaklanan dindarlar ve sekülerler arası bu toplumsal kutuplaşma; iç çatışmaları şiddetlendirebilir, siyasi reformların önüne geçebilir ve İsrail'in MENA bölgesindeki yalnızlığını artırabilir.

5.6 GÜÇLÜ VEYA ŞAHİN DEVLETLER

Bölgede, devletlerin rolünü aşındırma veya tamamlama girişimleri devam edecek. Bu, örneğin, uluslararası finans kurumlarının teşvikiyle hazırlanan özelleştirme amaçlı reform paketleri gibi ülkeleri küçültme ve egemen ayrıcalıklarının azaltma çabaları şeklinde olabilir. Bunun yanında gerek ulusal gerek ulus ötesi düzeyde devletlerin otoritesinin sorgulanması, analistleri ve uzmanları devlet sisteminin zayıflaması ya da tamamen çökmesi ve bölgesel düzenin yeniden şekillendirilmesi hakkında spekülasyonlar yapmaya sevk edecektir.

Ancak MENA devletleri, tahmin edilenden daha dayanıklı çıkabilirler. 2050 yılına geldiğinde, seçkinlerin bekasının asli ve genellikle tek garantisi devleti kontrol altında tutmak olacaktır. Bu durum, devlet dışı oyunculara karşı devletin merkeziliğini pekiştirecek gibi görünüyor. Devlet seçkinleri, kamu sektörü, güvenlik aygıtları gibi devlet temsilcileri ve bunların etrafında dönen torpil ve devlet kapitalizmi gibi dinamikler dünyanın diğer bölgelerine kıyasla bölgede baskın olmaya devam edecek.

Fırsatlar:

- Geleceğe bakan liderler, gücün asli kaynağı ve sahibi olmanın ancak iş birliği ve iyi yönetim yoluyla sağlanabileceğini ve sürdürülebileceğini anladıklarında fırsatların çoğu gerçekleşebilir. Sürdürülebilir ve özeleştiriyeye açık bir liderlik, seçkinlerin sıradan vatandaşların devlet hakkında ne düşündüklerini ve devletten beklentilerini dikkate almasını gerektirir.
- Güçlü devletlere sahip olmak, sorumlulukların paylaşılması ve ortak kalkınma adına toplumdan ve özel sektörden diğer aktörlerle etkileşim ve güç paylaşımı için fırsat sağlayacaktır.
- Merkez-çevre dinamiğinin dikey eksenini boyunca, her ülkede özellikle sermaye ile en dışlanmış bölgeler arasında birbirine benzer eğilimler görülebilir. Bu, devleti kendi vatandaşlarıyla daha da yakınlaştırmak ve ekonomik ve kültürel potansiyelleri ortaya çıkarmak için iktidarı âdem-i merkezietçi bir noktaya çekecek başarılı ve yaratıcı girişimlere yol açabilir.
- Bölgesel düzeyde uluslararası iş birliği için gereken koşullar oluşabilir. MENA, devletlerin tek başlarına, küreselleşmeyle ve diğer uluslararası sorunlarla daha iyi başa çıkabilmeleri için bölgeselleşmeye başvuran son bölgelerden biri olabilir.

Riskler:

- MENA devletleri eski potansiyel-beklenti açığıyla yeniden yüzleşebilir. Vatandaşlar, devletlerin küresel standartlara uygun olarak kendilerine korunma sağlamasını ve yeni fırsatlar sunmasını beklerken, devletin asıl amacının kendilerini kontrol altında tutmak olduğunu fark edebilirler. Bu, giderek büyüyen bir hayal kırıklığına yol açar ve seçkinlere toplumun geri kalanı arasındaki duygusal kopukluğu artırır.
- Özellikle seçkinlerin kendilerini savunmasız hissettiği ve güç kaybetmekten korktuğu durumlarda devletler güçlerini baskı ve gözetim yoluyla gösterebilirler. Şahin devletler toplumsal hoşnutsuzlukla sürekli baş etmeyi ve siyasi muhalefeti zapt etmeyi birbirlerinden öğreneceklerdir.
- Bölgesel düzeyde, devlet seçkinleri güçlerini en üst seviyeye çıkarmayı hedefleyebilir. Devlet seçkinleri, rakipleri çok daha fazla kaybettiği zaman kaybetmeyi kabulleneceklerinden toplamda iki taraf için de olumsuz sonuçlanan oyunlar galebe çalacaktır. Herkesi potansiyel tehdit olarak gördükleri için, durum yalnızca düşmanlarını değil, uzun süreli müttefiklerini de ilgilendirir. Diğer devletlerin istikrarsızlaştırılmasına yönelik müdahale ve girişimler bölgesel güvensizliği daima artıracaktır.
- Devlet şiddetini artırma yönündeki stratejiler ters tepebilir. Meşruiyetinin aşınması, devletleri başarısızlığa sürüklenen veya başarısız olmuş siyasi projelere dönüştürebilir. Bu, toplumsal veya ulus ötesi düzeyde anlamlı alternatif güçlerin yokluğuyla daha da kötüleşebilir. Böylesi bir durum ayrılıkçı talepleri de güçlendirecektir.

5.7 BUGÜNÜN ÇATIŞMALARININ ETKİLERİNİ YÖNETMEK

Ortaya çıkabilecek yeni çatışmaları tahmin etmek bir yana, günümüzdeki çatışmalardan hangilerinin 2050 yılına kadar çözüleceğini ve hangilerinin hala devam ediyor olacağını belirlemek imkânsız. Yine de bugünkü çatışmaların etkilerinin MENA ülkelerinde 2050 yılında da hissedilmeye devam edeceği kabul edilebilir. Etkili çözümlerin öne sürüldüğü durumlarda bile, çatışma sonrası travma bir veya birden fazla nesle damgasını vuracaktır.

Ayrıca, yeni çatışmaları doğuracak faktörlerin ortaya çıkması da çok muhtemeldir. Bu faktörler; nüfus baskısı ve hızlı kentleşme, iklim değişikliği ve doğal kaynak kıtlığı, enerji geçişi (kaynaklardaki değişim) ve bunun işgücü piyasasına etkileri gibi çeşitli megatrendlerden ve sorunlardan kaynaklanan gerilimlerdir: Tüm bu yaşananlar, bölgesel ve uluslararası aktörler tarafından nasıl yönetildiklerine bağlı olarak risk veya fırsat kaynağına dönüşebilir.

Fırsatlar:

- Suriye ve Irak'taki çatışma sonrası uzlaşma ortamı, bölge genelinde ve özellikle Lübnan gibi kozmopolit toplumlarda mezhepsel gerilimleri yumuşatmanın anahtarı olabilir. Bu girişimler, uluslararası desteğe sahip olan yerel ve ulusal aktörlerin ortak çabalarıyla başlatılabilir.
- Arap halklarının büyük bölümünün Filistin meselesine olan derin duygusal bağlılığı nedeniyle, bu çatışmayı sona erdirecek her türlü başarılı sonuç, bölgedeki ekonomik ve sosyal kalkınmaya yönelik büyük bir enerji açığı çıkaracaktır. "Barışın temettüsü" tüm taraflar açısından çok yüksek olabilir.
- İklim değişikliği ve çevresel bozulma, tüm bölgede hissedilen olumsuz etkileri nedeniyle birleştirici bir faktör haline gelebilir. Yeni bir "yeşil gündem" bölgesel iş birliğini tümüyle değiştirebilir. Bu tür çabalar Mağrip ve Levant bölgelerinde özellikle başarılı olabilir.
- Amerika Birleşik Devletleri'nin MENA'dan kademeli olarak çekilmesinin olumlu bir sonucu, güvenlik yükünün bölgesel güçler tarafından üstlenilmesi olabilir. Çatışmaların had safhadaki maliyeti ve diğer bölgelerin gerisinde kalma riski göz önüne alındığında, bu durum bölgesel güçleri özellikle Orta Doğu ve Körfez ülkelerinde gerilimi azaltma çabalarına fiilen katılmaya ve yeni bir bölgesel güvenlik mimarisine yönelik adımlar atmaya itebilir.

Riskler:

- Suriye ikinci bir Filistin olabilir. Etkili bir uzlaşma sürecinin olmayışı, mülteciler meselesinin ev sahibi ülkeleri istikrarsızlaştıracak şekilde sürüncemede kalmasına yol açabilir. Bölge, bu mesele etrafında kutuplaşarak anlamlı tüm bölgesel iş birliği fırsatlarını tepebilir ve terörist ve mafya benzeri grupların hızla türediği yönetilemeyen alanlarla dolabilir.
- 2050'den önce Filistin'de iki devletli çözüm gündem dışı kalabilir. Çatışmalar, toprak anlaşmazlığından haklar temelinde ilerleyen bir meseleye dönüşebilir. Filistinli vatandaşlar daha da marjinalleştirilebilir, İsrail uluslararası düzeyde yalıtılmış bir duruma sürüklenebilir ve küresel oyuncular vaziyeti kurtarmak için harekete geçmeye zorlanabilirler.
- Birçok kaynak, sosyal ve çevresel ihtiyaçlar yerine askerileşme ve yeniden yapılanmaya aktarılabilir. 2050 itibarıyla bu tür sorunların şiddeti dayanılmaz hale gelebilir. Doğal kaynakların kıtlığı ve iklim değişikliğinin etkileri, hem komşular arasında çevre ile ilgili çatışmaları körükleyebilir hem de ülke içinde toplumsal huzursuzluk yaratabilir.
- İran, Türkiye, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, 2050 itibarıyla kendi nükleer silahlarını geliştirmiş olabilir. Bu, mevcut güvensizliklerin ve bunu önleyebilecek çok taraflı etkili mekanizmaların eksiliğinin sonucu olacaktır.

5.8 ÇİN: EŞİTLERİN BİRİNCİSİ

Çin 2050 itibariyle dünyanın en büyük ekonomisi olmaya adaydır. Çin, eşitsizlik ve yönetim açıkları ile ilişkili iç gerilimleri kontrol altında tutarak, yıllık büyüme oranını oldukça istikrarlı bir seviyede koruyacaktır. Ancak bu, ABD ve Avrupa'nın küresel sahneden tamamen kaybolacağı anlamına gelmiyor. Çin, uluslararası sistemdeki yeni kilit güç olarak yerini sağlamlaştırırken, hedef ve stratejilerini yeniden ölçeklendiren veya bir adım geriye taşıyan diğer oyuncuların sözünün, MENA bölgesel yönetiminde ağırlığı olmaya devam edecek.

Bir Kuşak, Bir Yol Girişimi (BRI) kuruluşundan neredeyse 40 yıl sonra, Asya kıtasının ve MENA bölgesinin sosyo-ekonomik manzarasını büyük ölçüde değiştirme potansiyeli taşıyor. Çin'in 2020'lerde yaptığı ilk yatırımların olumlu getirilerine dayanarak, MENA bölgesindeki yetkili makamlar Çin ile ilişki kurmaya daha da gönüllü olacaklar.

Fırsatlar:

- Çin yatırımları altyapıları modernleştirebilir ve MENA bölgesinin kendi içindeki ve diğer bölgelerle bağlantılarını artırabilir. Gerçekleştirilecek ortak girişimler bölgenin ABD ve Avrupa ekonomilerine bağımlılık seviyesini azaltabilir. Bölgedeki ülkeler ve ekonomiler, Çin'e tâbi olmaktan ve bağımlılıktan kaçınmaları durumunda daha serbest hareket edebilirler. Bu, Batı ile güçlü bağların korunmasını ve Hindistan ve Endonezya gibi diğer Asya güç merkezleriyle de bağlantı kurulmasını gerektirecektir.
- 2050 yılına gelindiğinde, bölgenin küresel ekonomiyle iç içeliği, artık enerji ürünlerinin ihracatı etrafında değil, büyük bütünleşik bölgesel pazarlar arasındaki ayrıcalıklı coğrafi konumu etrafında şekillenecek. Bu ise, bölgenin küresel enerji pazarındaki değişimlere karşı savunmasızlığını ve dış müdahalelere yatkınlığını azaltacaktır.
- Çin'in, geleneksel küresel norm ve kurumlara sağlam alternatifler sunma becerisinin, MENA bölgesinin birçok yerinde yeni bir fırsat olarak algılanması muhtemeldir. Bölgesel aktörler, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve benzerlerine alternatifler sunan yeni kurumların, paralel küresel düzene eklenmesini memnuniyetle karşılayabilirler. Bölgesel hükümetler, ayrıca, Pekin'in başka devletlerin işlerine müdahale etmeme ilkesine yeni bir anlam kazandırmasını da saygıyla karşılayacaktır.

Riskler:

- Bölgedeki otokratik rejimler, yeni teknolojik toplumsal kontrol mekanizmalarını benimseyebilir. Çin'in sosyal puanlama gibi yüksek teknoloji cihazlarından bazılarını kopyalayan bölgesel otokratlar, otokratik yayılma olarak ifade edilebilecek bir yaklaşımla, güçlerini devam ettirmek üzere yeni gözetim ve boyun eğdirme sistemleri geliştirebilir.
- BRI, MENA bölgesi ve Çin arasındaki asimetric ilişkileri pekiştirebilir. Pekin, MENA ülkelerinin çoğuyla ayrıcalıklı ekonomik ilişkilerini sağlamlaştırdıktan sonra eski süper güç politikalarının benzerlerini uygulamaya başlayabilir. Çin'in ekonomik müdahaleciliğini siyasi ve askeri müdahalecilik izleyebilir.
- Çin'in bölgedeki yeni rolünün bölgesel rekabeti körüklemesi olasıdır. Çin'in sunduğu ekonomik ve ticari fırsatlardan faydalanmamanın bedeli çok yüksek olacaktır. Dışarıda bırakılmak, siyasi rejimlerin yakın geleceğini olumsuz ve ciddi şekilde etkileyebilir. BRI ile bağlantılı faydaların adil bir şekilde dağıtılmasına yönelik bölgesel bir formülün üzerinde uzlaşılabilmesi ihtimali vardır. Çoğu ülkenin göstereceği tepki, bölgedeki komşu devletler üzerindeki sonuçları ne olursa olsun, uluslararası siyasette mümkün olduğunca Pekin'den yana tavır almak şeklinde olacaktır. Bu aynı zamanda, özellikle halihazırda anlaşmazlık yaşayan bölgesel aktörler arasında gerginliklerin ve düzensiz şiddet olaylarının artmasına neden olabilir.

5.9 OYUNUN KURALLARINI DEĞİŞTİREN AFRIKA

Afrika kıtası 2050 itibariyle 2,5 milyar insana ev sahipliği yapıyor olacak. Bu, 2019'daki nüfusun iki katından fazla. Nüfusu 400 milyona ulaşacak olan Nijerya, dünyanın en büyük ekonomileri arasında 14. sıraya yükselebilir. Afrikalı işçilerin sayısı Çinli işçilerin sayısını çoktan geçmiş olacak. Afrika'daki hareketlilik, hem kırsal alanlardan kentlere toplu göç şeklinde hem de uluslararası göç açısından ciddi bir sorun olacak. Afrika'nın küresel meselelerdeki ağırlığı önümüzdeki yıllarda oyunun kurallarını değiştiren faktörlerden biri olacak.

MENA bölgesi hem fırsatlar hem de riskler açısından doğal olarak güneye yönelecek. Afrika güçlü bir çekim merkezi olacak ve Avrupa'nın MENA bölgesi ile ilişkilerini büyük ölçüde Afrika faktörü yönlendirecek. Yalnızca MENA bölgesi Afrika meseleleriyle daha fazla ilgileniyor olmayacak, Afrikalı liderlerin de aynı zamanda Orta Doğu ve Mağrip'in dönüşümü konusunda da söz hakkı olacak.

Fırsatlar:

- Afrika'daki büyümenin yüzde 80'inin kentsel alanlarda yoğunlaşması muhtemel, bu nedenle önemli altyapı yatırımları gerekecek. Bu ve diğer kalkınma sektörleri, MENA bölgesindeki özel sektör için ekonomik fırsatlar sağlayabilir ve özellikle Mağrip'te, dinamik istihdam yaratımına dönüşebilir.
- Gerek ortak doğal kaynakların yönetimi, ki Nil Havzası buna en net örnektir, gerekse iklim değişikliğinin ve uluslararası göçün etkilerini yönetme ihtiyacı kıta çapında iş birliği fırsatları yaratabilir.
- Fas ve Cezayir'in, aralarındaki rekabetin Afrika'da ortaya çıkan fırsatları yakalama konusundaki heveslerine zarar verdiğini kabul etmeleri, her iki ülkeyi de aralarında on yıllardır süren soğukluğu çözmeye zorlayabilir.
- Avrupa ve MENA bölgesi, Afrika'daki kaçırılmış fırsatların etkisiyle aralarındaki iş birliğini yenileyebilir ve Afrika'nın kalkınma planlarını desteklemek için ortak politikalar tasarlayabilirler. Bunlarda başarılı olunursa, olumlu anlamda ekonomik yayılmalar gerçekleşebilir.
- Genç ve dinamik bir Afrika yetenek, yenilik ve yaratıcılık bakımından yeni bir güç merkezi olabilir. MENA bölgesinin bir kısmı Afrika kıtasına karşı olumlu bir tutum geliştirebilir ve Afrika kimliğini yeniden benimseme yolunu açabilir.

Riskler:

- Etkili iş birliği mekanizmaları kurulmadıkça, doğal kaynaklar üzerindeki artan baskı çatışmalara zemin hazırlayacaktır. Bu, Mısır ve Sudan'ı Etiyopya'ya karşı cepheleşmeye itebilir ve daha az bir ölçüde de Moritanya ile Senegal arasında çatışmalara yol açabilir.
- Nüfus artışı ile çevresel bozulma, eksik altyapı ve işlevsiz kurumlar gibi sorunların birleşimi birçok Afrika ülkesini istikrarsızlaştırabilir. Bu, daha fazla şiddete, zorunlu göçe ve tekrarlayan insani krizlere yol açabilir. MENA bölgesi Afrika'ya olan coğrafi yakınlığından dolayı, Afrika'dan sonra, bu zorluklardan en çok zarar görebilecek bölgedir.
- Sahra altı Afrika'sından Mağrip ülkelerine olan zorunlu göç, halkın özellikle ekonomik ve sosyal açıdan muhtaç kesimleri arasında ırkçılık ve yabancı düşmanlığını tetikleyebilir.
- Avrupa ve MENA hükümetleri arasındaki bu durumla nasıl başa çıkılacağı konusundaki anlaşmazlıklar bu ülkeler arasında sürekli krizlere neden olabilir. Sonuç olarak, bu durum güneye yönelen Avrupa ve MENA ülkelerinin güvenlikçi bakış açılarını pekiştirebilir.
- Avrupa ve MENA ülkeleri tüm dikkatlerini kendi krizleriyle uğraşmaya verirse, Afrika'daki fırsatları en başta Çin ve belki de Hindistan gibi başka ülkelere kaptırabilirler.

5.10 AVRUPA VE MENA BÖLGESİ: BİR AİLE MESELESİ

Coğrafi yakınlık, Avrupa ve MENA bölgesi arasındaki ilişkilerde kilit bir faktör olarak kalacaktır. Bu değişmeyen bir gerçektir. Değişmesi muhtemel olan, bu iki alan arasındaki toplumsal bağların yoğunluğu ve hükümetlerin ve halkın buna nasıl baktığıdır. 2050 yılına gelindiğinde, özgeçmişinde bir şekilde MENA bölgesi ülkeleri yer alan Avrupalıların oranı bugün olduğundan çok daha yüksek olacaktır. Bu insanlar artık ikinci ya da üçüncü nesil göçmenler olarak değil, Avrupalı Araplar, Avrupalı Türkler, Avrupalı Kürtler ve Avrupalı Berberiler olarak algılanacaklar. Bu çeşitlilik sadece genel toplum içerisinde değil, aynı zamanda iki yeni siyasi ve ekonomik seçkinler kuşağı arasında da olacaktır.

MENA bölgesi ülkelerinin bir kısmı AB üyesi olur veya AB ile olan ilişkilerini güçlendirirse, AB ile bölge arasındaki bağlantıların yoğunluğu daha da artabilir. Türkiye'nin 2050'ye kadar AB'ye olası katılımı, oyunu ciddi anlamda değiştirecektir. En önemlisi, coğrafi ve sosyal yakınlık AB'nin bölgeye sırtını dönmesine izin vermeyecektir. Çin gibi ülkeler MENA'daki etkilerini artırır, ABD gibi ülkeler ise kademeli ve seçici bir şekilde çekilebilirken; Avrupa, bölgedeki çıkarlarını, varlığını ve tasarılarını istikrarlı bir şekilde devam ettirecek olan aktördür.

Fırsatlar:

- Avrupa'nın MENA'daki etkisi büyük ölçüde birleşmiş, inandırıcı, güvenilir ve cömert bir aktör olarak görünme kapasitesine bağlı olacaktır. Hem düzensiz akınları hem de entegrasyon politikalarını içeren göç dosyasının yeterli seviyede yönetilmesi büyük bir sınavdır.
- Birçok MENA ülkesindeki siyasi kilitlenme, AB'yi söz konusu toplumlarla daha fazla ilişki kurmaya ve insanlar arası iş birliği programlarını teşvik etmeye zorlayabilir, böylece tamamen devlet merkezli bir yaklaşımın ötesine geçebilir. MENA kökenli Avrupalıların aktivizmi daha dinamik ve çoğulcu bir ilişkinin başlıca itici gücü olabilir.
- Kendi çeşitliliğini kabul etmek, geliştirmek ve teşvik etmek, Avrupa'nın bölgedeki toplumsal ve siyasi aktörler arasındaki meşruiyetini artıracaktır. Bu, Avrupa ve MENA bölgesinin aynı topluluğun birer parçası olduğu, karşılıklı çıkarları bulunduğu ve 2050'nin büyük sorunlarını yönetmek için birlikte hareket etmeleri gerektiği fikrini geliştirmek için gerekli bir adım olabilir.

Riskler:

- MENA kökenli Avrupa nüfusunun bir kısmına karşı bitmek bilmeyen ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, bölgedeki bazı ülkelerle ilişkilerde yeni gerilimler yaratabilir. Toplumsal ve dini aktörler ile toplumun büyük kesimleri Avrupa'yı düşman ve hasmane bir komşu olarak algılayabileceğinden bu durum yönetim alanının ötesine geçebilir.
- AB'de sınırlarını daha da güvenli yani bir "Avrupa Kalesi" haline getirmeyi savunan kişiler yaygın destek görebilir. Bu durum, Afrika'nın daha da dengesizleşmesi veya kronik kalkınma açıklarıyla karşı karşıya kalması ve kıtalararası göç akınlarında yeni bir artış yaşanması halinde ortaya çıkabilir. Akdeniz yeni güvenlik teknolojilerinin kullanılması ve insan hakları standartlarının düşürülmesiyle, AB ile komşuları arasındaki uçurumu genişleten ve aynı zamanda Avrupa toplumlarında da çatlaklara neden olan kapalı bir sınır haline gelebilir.
- Bölgedeki kutuplaşma ve parçalanma devam ederse ya da yayılırsa, bölgedeki gerginlikler MENA kökenli vatandaşlar üzerinden Avrupa'ya taşınabilir. Bu, özellikle iç mücadeleler bağlamında geçerlidir. Bazı Avrupa ülkeleri, farklı etnik gruplar arasında, seküler ile dindar kesimler arasındaki kutuplaşma sebebiyle ya da ideolojik gerekçelerle gerginlikler yaşayabilir. Avrupa'nın siyasi ve sosyal seçkinleri, meseleyi kavramak için yeterince donanımlı olmayabilir ve niyetleri bu olmasa bile bu gerilimleri körükleyebilir. Bu durum, en kötü ihtimalle şiddetli çatışmalara neden olabilir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesel Mimarisi (MENARA)

Jeopolitik kaymaları, bölgesel düzeni ve yerel dönüşümleri haritalandıran MENARA projesi, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da giderek istikrarsızlaşan ve belirsizleşen bu dönemde, yerel dinamiklere ve tabandan yukarıya bakınca görünen perspektiflere ışık tutmayı amaçlayan bir araştırma projesidir.

MENARA projesi, bu dinamiklerin arkasındaki itici değişkenleri ve kuvvetleri eşleştirerek her şeyi kapsayan tek bir araştırma sorusu yöneltir: Bölgenin jeopolitik geleceğinde rol oynayacak dinamikler, merkezci mi yoksa ademi merkezci mi, ya da her ikisinin bir birleşimi mi olacak? Proje, bu soruyu yanıtlamak üzere üç analiz kademesini (yerel, bölgesel ve küresel) birbirine bağlayarak, 2025 ve 2050 için gelecek senaryolarının ana hatlarını ortaya koyuyor. Projenin nihai hedefi, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin politika belirleyicilerine yararlı içgörüler sağlamaktır.

MENARA projesi, uluslararası ilişkiler, kimlik ve din siyaseti, tarih, siyasal sosyoloji, nüfus, enerji, ekonomi, askeri ve çevre alanlarının önde gelen araştırma kuruluşlarından oluşan bir konsorsiyum tarafından yürütülmektedir.

Bu projeye, Avrupa Birliği'nin Horizon 2020 Araştırma ve Yenilik programının 693244 sayılı hibe sözleşmesi çerçevesinde finansman kaynağı sağlanmıştır. Bu proje Avrupa Komisyonu'nun desteğiyle finanse edilmiştir. Bu yayın yalnızca yazarının görüşlerini yansıtmakta olup, içerdiği bilgilerin yorumlanmasından veya kullanımından hiç bir şekilde Avrupa Komisyonu sorumlu tutulamaz.

